

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ
СЛУЖБИ УКРАЇНИ**

КАФЕДРА ТЕОРІЇ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
(комплекс)**

з курсу

«ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА»

За заг. редакцією професора А.Є. Шевченко

Вінниця – 2015

УДК 340.12(075.8)
ББК 67.0я73
Т 33

Рецензенти:

Онищенко Наталія Миколаївна, д.ю.н., професор, академік ПАПрН України,
Заслужений юрист України

Бобровник Светлана Василіївна, д.ю.н., професор

Т 33 **Навчально-методичний комплекс з дисципліни «Теорія держави і права»** / А.Є. Шевченко, А.В.Старостюк, М.В. Кармаліта, А.М. Талах; за заг.ред. проф. А.Є. Шевченка. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – 256 с.

ISBN 978-966-924-013-2

Навчально-методичний посібник підготовлений колективом авторів на основі сучасних теоретико-методологічних досягнень світової та вітчизняної юриспруденції. За змістом відповідає програмі курсу «Теорія держави і права» і побудований за модульно-рейтинговою системою.

Посібник розрахований на студентів та курсантів Університету державної податкової служби України та спрямований на якісну підготовку фахівців за напрямком «Правознавство» та «Правоохоронна діяльність».

УДК 340.12(075.8)
ББК 67.0я73

ISBN 978-966-924-013-2

© Шевченко А.Є., Старостюк А.В.,
Кармаліта М.В., Талах А.М., 2015

СТРУКТУРА ТА ЗМІСТ НАВЧАЛЬНО - МЕТОДИЧНОГО КОМПЛЕКСУ

№ п/п	Назва розділу	№ сторінок
1.	Передмова	4
2.	Опис навчальної дисципліни	6
3.	Структура навчальної дисципліни	7
4.	Зміст навчальної дисципліни за модулями та перелік питань для підсумкового модульного контролю	12
5.	Методи оцінювання та розподіл балів за модульно-рейтинговою системою	28
6.	Опрний конспект лекцій	31
7.	Організація семінарських занять, самостійної та індивідуальної роботи	155
8.	Контрольні роботи	204
9.	Тестові завдання з курсу	210
10.	Екзаменаційні питання	241
11.	Тематика курсових робіт	245
12.	Рекомендована література	247

ПЕРЕДМОВА

Курс «Теорія держави і права» призначений для вивчення студентами та курсантами університету державної податкової служби України, які навчаються за напрямом підготовки 6.030401 «Правознавство», 6.060402 «Правоохоронна діяльність».

Мета курсу «Теорія держави і права» – це оволодіння студентами та курсантами системою загальнотеоретичних сучасних знань про основні закономірності виникнення, розвитку і функціонування держави і права.

Завдання курсу:

1) засвоїти систему державно-правових понять і категорій, в тому числі: поняття держави, типи і види держав, суть і форми держав, функції і механізм держав, поняття і суть права, форми права, поняття і структура правових норм, поняття правовідносин, законність і правопорядок, правомірна поведінка, правопорушення і юридична відповідальність тощо;

2) ознайомити студентів та курсантів з практикою застосування цих понять і категорій в процесі законотворчої та правореалізаційної діяльності державних органів України;

3) підготувати студентів та курсантів I курсу до вивчення галузових юридичних наук, до вивчення і розуміння законодавства інших нормативно-правових актів і різних форм права;

4) навчити студентів та курсантів навикам самостійного теоретичного правового мислення в процесі проведення семінарських занять, вмінню творчо аналізувати і узагальнювати державно-правові явища, правильно користуватися науковою літературою і першоджерелами;

5) привести курс загальної «Теорії держави і права» у відповідність з вимогами державно-правового життя України; поєднати теорію держави і права з практикою побудови демократичної правової держави в Україні, формування системи права і системи законодавства на базі нової Конституції України;

6) на підставі досвіду викладання аналогічних курсів в університетах зарубіжних країн доповнити програму курсу новими темами або окремими питаннями, з метою розширення правового світогляду курсантів і підвищення рівня їх професійної їх підготовки.

Перевірка знань проводиться за модульно-рейтинговою системою.

З цією метою програмний матеріал навчальної дисципліни поділяється на три модулі.

Перший модуль охоплює Т. 1.–Т. 9, другий – Т. 10–Т. 15, третій – Т. 16–Т. 21, четвертий – Т. 22–Т. 24.

Контроль успішності навчання відбувається протягом навчальних семестрів, включаючи в себе різні види контролю: опитування, перевірка контрольних робіт, індивідуальних, тестових та усних робіт, а також самостійної роботи.

Студенти (курсанти) повинні знати:

1) основні закономірності щодо виникнення, розвитку і функціонування держави і права та державно-правових явищ;

2) методи наукового пізнання, які використовуються даною дисципліною.

Студенти (курсанти) повинні вміти:

1) оцінювати політико-правові явища із загальнолюдських позицій, чітко формувати свої думки і чітко їх висловлювати, пов'язувати загальнотеоретичні положення з вимогами практики органів фіскальної служби;

2) самостійно виділяти спільне і відмінне в політичних і правових явища суспільного життя, робити узагальнення, порівняння.

У процесі викладання дисципліни використовується кредитно-модульна система організації навчального процесу, яка відповідає вимогам ECTS. У навчальному процесі використовуються такі методи навчання:

- лекційні заняття;
- семінарські заняття;
- самостійна робота;
- індивідуальні завдання.

Курс розрахований на 216 аудиторних годин (46 годин лекційних, 44 годин семінарських, 109 годин – самостійна робота, 17 годин – індивідуальна робота).

Підсумковий контроль в першому семестрі складається з підсумкової атестації (ПМК), а в другому – проводиться екзамен.

Оцінювання знань студентів та курсантів здійснюється за допомогою оцінювання усних відповідей на семінарських заняттях, тестових завдань, письмових контрольних заходів, виконання індивідуальних завдань.

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

«Теорія держави і права»

1. Предмет: основні закономірності виникнення, розвитку і функціонування держави і права, їх сутність і призначення в суспільстві, розвиток і функціонування державно-правових явищ.

2. Мета: розкрити сутність теорії держави та права як методологічної основи галузевих та спеціальних юридичних наук, системи знань, що формує сучасне теоретичне мислення юриста-фахівця.

Змістово-модульна структура дисципліни	Напрямок, спеціальність, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
Курс: перший		
Семестр: перший, другий		
Кількість кредитів:	0304 «Право»	Нормативна
- національних – 6,8 - ECTS – 6,8	6.030401 «Правознавство»; «Правоохоронна діяльність»	Рік підготовки: 1
Модулів: 3	бакалавр	Семестр: 1-2
Загальна кількість годин: 216		Лекції: 46 годин Семінари: 44 години
		Індивідуальні заняття: 17 годин
		Самостійна робота: 109 годин
		Вид контролю: I семестр – ПМК II семестр – екзамен

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«Теорія держави і права»
галузь знань 0304 «Право»
напрямок підготовки 6.030401 «Правознавство»

№ з/п	Змістові модулі	Розподіл годин				
		Всього	Лекції	Семін.	Інд. роб	СРС
Модуль 1 = 1,9 залікових кредитів – 56годин						
1	Предмет, метод та функції науки теорії держави і права	8,5	2	2	0,5	4
2	Суспільство: поняття, структура та система відносин	7,5	2	2	0,5	3
3	Поняття, походження і розвиток держави	7,5	2	2	0,5	3
4	Держава і політична система суспільства	7,5	2	2	0,5	3
5	Форми держави	7,5	2	2	0,5	3
6	Функції держави	6,5	1	2	0,5	3
7	Механізм держави	5,5	1	2	0,5	2
8	Сучасні концепції держави	2,5	-	-	0,5	2
9	Демократія: поняття, суть, основні форми	3	-	-	1	2
ВСЬОГО ПО 1 МОДУЛЮ Форма контролю – контрольний захід (2 год.)		56	12	14	5	25
Модуль 2 = 1,5 залікових кредитів – 46 годин						
10	Поняття, походження, розвиток і структура права	8,5	-	2	0,5	6
11	Норми права в системі соціальних норм	9,5	2	2	0,5	5
12	Правова система, система права і система законодавства	9,5	2	2	0,5	5
13	Правоутворення та форми права	9,5	2	2	0,5	5
14	Реалізація норм права	7,5	1	1	0,5	5
15	Тлумачення норм права	7,5	1	1	0,5	5
ВСЬОГО ПО 2 МОДУЛЮ Форма контролю – контрольний захід (2 год.)		52	8	10	3	31
ВСЬОГО В І СЕМЕСТРІ		108	20	24	8	56
Форма підсумкового контролю – ПМК						

Модуль 3 = 2,9 залікового кредиту – 106 годин						
16	Правові відносини	11	2	2	1	6
17	Правова поведінка. Правопорушення	8	2	2	1	3
18	Юридична відповідальність	7	2	2	-	3
19	Законність і правопорядок	11	2	2	1	6
20	Правова свідомість і правова культура	13	4	2	1	6
21	Правове регулювання та його механізм	13	4	2	1	6
Всього по ЗМ 3		63	16	12	5	30
22	Юридичний процес	12	2	2	1	7
23	Основні правові системи сучасності	17	4	4	1	8
24	Сучасні підходи праворозуміння	16	4	2	2	8
Всього по ЗМ 4		45	10	8	4	23
ВСЬОГО ПО 3 МОДУЛЮ		100	26	20	9	53
Форма контролю – контрольний захід (2 год.)						
ВСЬОГО З КУРСУ		216	46	44	17	109
Форма підсумкового контролю – екзамен						

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«Теорія держави і права»
галузь знань 0304 «Право»
напрям підготовки 6.030402 «Правоохоронна діяльність»

№ п/п	Тема	Всього	Лекції	Семін.	СРС	Інд. роб
Модуль 1						
1	Предмет, метод та функції науки теорії держави і права	11	4	2	5	1
2	Поняття, походження і розвиток держави	9	2	2	5	1
3	Суспільство, держава, право і громадянин	8	2	2	3	1
4	Держава і політична система суспільства	9	2	2	5	1
5	Форми держави	9	2	2	5	1
6	Функції держави	8	2	2	5	-
7	Механізм держави	9	2	2	5	1
Форма контролю – модульна контрольна робота						
Всього по модулю		63	16	14	33	6
Модуль 2						
8	Поняття, походження, розвиток і структура права	9	2	2	5	1
9	Норми права в системі соціальних норм	9	2	2	5	1
10	Система права і система законодавства	9	2	2	5	1
11	Правоутворення та форми права	8	2	2	5	-
Форма контролю – модульна контрольна робота						
Всього по модулю		35	8	8	20	3
Всього в I семестрі		108	24	22	53	9
Форма підсумкового контролю – ПМК						
Модуль 3						
12	Реалізація норма права	10	2	2	5	1
13	Тлумачення норм права	10	2	2	6	-
14	Правові відносини	10	2	2	5	1
15	Правова поведінка, правопорушення і юридична відповідальність	13	4	2	6	1
16	Законність і правопорядок	11	2	2	6	1
Форма контролю – модульна контрольна робота						
Всього по модулю		54	12	10	28	4

Модуль 4						
17	Правова свідомість і правова культура	11	2	2	6	1
18	Правове регулювання та його механізм	10	2	2	5	1
19	Процесуальне право та його характеристика	9	2	2	5	-
20	Основні правові системи сучасності	11	2	2	6	1
21	Основні сучасні концепції держави і права	13	2	4	6	1
Форма контролю – модульна контрольна робота						
Всього по модулю		54	10	12	28	4
Всього в II семестрі		108	22	22	56	8
Всього з курсу		216	46	44	109	17
Форма підсумкового контролю – екзамен						

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«Теорія держави і права»
галузь знань 0304 «Право»
напрямок підготовки 6.030401 «Правознавство»
(заочна форма навчання)

№ з/п	Найменування тем	Кількість годин			
		Всього	Лекції	Семін. заняття	Сам. робота
1	Теорія держави і права як фундаментальна наука	17	1	-	16
2	Поняття, зміст і соціальне призначення держави	17	1	-	16
3	Форма держави	19	1	2	16
4	Механізм держави	19	1	2	16
5	Держава і політична система суспільства	18	-	-	18
Форма підсумкового контролю – залік (2 год.)		-	-	-	-
Всього за I семестр		90	4	4	82
6	Поняття, походження, розвиток і структура права	17	1	-	16
7	Система права і система законодавства	19	1	2	16
8	Правова поведінка, правопорушення і юридична відповідальність	19	1	2	16
9	Правова свідомість і правова культура	16	-	-	16
10	Правові системи сучасності. Сучасні концепції держави і права	19	1	2	16
Форма підсумкового контролю – екзамен (10 год.)		-	-	-	-
Всього за II семестр		90	4	6	80
Всього з курсу		180	8	10	162

ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ ЗА МОДУЛЯМИ

Модуль 1 (2,1 кредиту)

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Тема 1. Предмет, методи та функції науки теорії держави і права

Теорія держави і права – це фундаментальна юридична наука, предметом вивчення якої є загальні закономірності виникнення, розвитку і функціонування держави і права та різноманітних державно-правових явищ. Вона розробляє понятійно-категоріальний апарат як для «себе», так і для всієї юриспруденції.

Особливості теорії держави і права знаходять своє відображення не лише в її предметі, але й в системі методів, які визначаються як різноманітні способи, прийоми та підходи вивчення держави і права, а також державно-правових явищ. До системи методів теорії держави і права відносять: філософські, загальнонаукові, приватнонаукові і приватноправові методи.

Теорія держави і права має свої специфічні функції, які є основними напрямками її дії щодо вирішення завдань поставлених перед нею.

У процесі дослідження державно-правових явищ простежується тісний взаємозв'язок теорії держави і права з системою суспільних наук та юридичних зокрема.

Тема 2. Суспільство: поняття, структура та система відносин

Суспільство – це певна організація людей, які об'єднують в різні соціальні групи завдяки спільним завданням та меті їх діяльності, що вступають у різноманітні соціальні відносини, мають свою структуру і складають єдиний соціальний організм.

На певному історичному етапі розвитку виникає необхідність формування громадянського суспільства, як суспільства вільних і рівноправних громадян, а також їх добровільних об'єднань, що функціонують на основі права поза безпосередні втручанням держави.

Економічною основою розвитку громадянського суспільства є недержавна власність на засоби виробництва, яка може існувати в індивідуальних та колективних формах.

Структуру громадянського суспільства складають різноманітні соціальні спільності – класові, етнічні, демографічні, професійні тощо.

Держава, приймаючи систему юридичних норм визначає масштаб поведінки, в межах якого функціонують всі учасники суспільного життя. А громадянське суспільство, в свою чергу, допомагає державі здійснювати її завдання та функції.

Тема 3. Поняття, походження і розвиток держави

Держава представляє собою особливу політико-територіальну організацію публічної влади соціально-неоднорідного суспільства, яка здійснює керівництво ним, гарантує цілісність і безпеку, вирішує загальнозначущі завдання та виражає інтереси всього народу (в демократичному суспільстві) або інтереси економічно пануючого класу (в антогоністичному суспільстві).

Держава характеризується такими ознаками: наявність державної влади, територія, населення, суверенітет, система права, фінансово-грошова система, символіка, мова та національна культура.

Загальнолюдське призначення держави полягає у здійсненні нею функцій інструмента соціального компромісу, пом'якшення та подолання протиріч, пошуку згоди та співробітництва різноманітних верств населення; організації суспільства з метою забезпечення прав і свобод людини і громадянина, демократичних процесів тощо.

Розрізняють декілька підходів щодо типологізації держави, а саме: цивілізаційний та формаційний. За формаційним підходом розрізняють рабовласницький, феодальний, буржуазний (капіталістичний), соціалістичний і перехідний тип держави.

Класифікація цивілізацій: первинні і вторинні, доіндустріальні, індустріальні, постіндустріальні, східні і західні, змішані, давні, середньовічні та сучасні.

Тема 4. Держава і політична система суспільства

Політична система суспільства розглядається як упорядкована на основі права та інших соціальних норм сукупність політико-правових інститутів (державних організацій, громадських об'єднань, трудових колективів тощо), що здійснюють функції реалізації політичної влади.

Центральне місце в політичній системі суспільства належить державі, оскільки вона володіє суверенною владою, виступає офіційним представником всього народу, розповсюджує свої владні веління на всіх осіб, які перебувають на її території.

Держава сприяє створенню громадянського суспільства і підпорядковує свою діяльність його служінню. Вона забезпечує рівні для всіх можливості у сферах життєдіяльності людей, ґрунтуючись на принципі соціальної справедливості.

Тема 5. Форма держави

Форма держави є порядком організації і здійснення державної влади. Вона включає в себе форму державного правління, форму державного устрою та державний (політичний) режим.

Форма правління – це порядок утворення та організації вищих органів державної влади, їх взаємозв'язок один з одним та населенням. Форма

державного правління розподіляється на монархію і республіку.

Форма державного устрою розглядається як територіальний розподіл держави на окремі складові частини і порядок взаємодії між ними. Розрізняють просту і складну форму державного устрою.

Державний (політичний) режим – це способи та методи здійснення державної (політичної) влади. Виділяють демократичний та недемократичний державний (політичний) режим.

Тема 6. Функції держави

Функції держави розглядаються як основні напрямки діяльності держави щодо вирішення поставлених перед нею завдань та досягнення відповідної мети. В них конкретизуються класова або загальносоціальна сутність держави. Функції держави об'єктивно обумовлені потребами, які існують в суспільстві.

У юридичній літературі існують різноманітні підходи щодо класифікації функцій держави.

Функції держави здійснюються у відповідних формах та за допомогою використання різноманітних методів.

Форми здійснення функцій держави – це однорідна діяльність органів держави, за допомогою якої реалізуються її функції. Розрізняють правові та організаційні форми здійснення функцій держави.

Методи здійснення функцій держави – це прийоми, способи та засоби, які застосовуються в процесі здійснення функцій держави. Доцільно виділити такі методи здійснення функцій держави: переконання, рекомендації, заохочення, примус та інші.

Тема 7. Механізм держави

В юридичній літературі механізм держави розглядається як цілісна та ієрархічна система державних органів, а також підприємств, установ і організацій, які допомагають державі вирішувати поставлені перед нею завдання.

Складовою частиною механізму держави є апарат держави, який визначається як система органів держави, за допомогою яких здійснюється державна влада.

Державні органи є відносно самостійними, структурно відокремленими компонентами державного апарату. Розрізняють органи держави за місцем у системі державного апарату, за змістом діяльності, за способом утворення, часом функціонування, складом, масштабом діяльності та деякими іншими критеріями.

Тема 8. Сучасні концепції держави

Історії державно-правового розвитку суспільства відомо чимало спроб визначити суть, основне призначення та роль держави для життєдіяльності

соціуму. XX століття характеризується подальшими розробками теорії держави.

Усі сучасні теорії розуміння держави слід поділяти на окремі групи в залежності від наступних критеріїв: функціональне призначення держави в сучасному суспільстві; склад суб'єктів процесу управління суспільством; визнання (або невизнання) класового поділу суспільства та роль останніх у функціонуванні суспільства; трактування права та визначення його соціальної ролі.

Плюралізм сучасних концепцій держави дозволяє ґрунтовніше розібратися у соціальній її природі, особливостях та характерних рисах, а також дає можливість визначити властиві їй функції та завдання, встановити її місце та роль в житті суспільства і політичної системи.

Щодо призначення держави у сучасному світі, то виділяють наступні підходи до її розуміння: теорія еліт, теорія плюралістичної демократії, теорія «держави-нічного сторожа», теорія «держави загального благоденства», теорія соціальної держави, теорія правової держави, теорія конвергенції, авторитарні (тоталітарні) теорії держави.

Тема 9. Демократія: поняття, суть, основні форми

Поняття, соціальна цінність та історичні передумови демократії. Суть і основне призначення демократії. Форми та інститути демократії.

Демократія як міра свободи та відповідальності. Демократичні форми та методи управління державою та суспільством.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО МОДУЛЬНОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ № 1

1. Поняття, структура та функції юридичної науки.
2. Ознаки та предмет теорії держави і права.
3. Поняття та характеристика методології та система методів теорії держави і права.
4. Класифікація функцій теорії держави і права.
5. Роль теорії держави і права в системі юридичних наук.
6. Додержавний період: характеристика суспільної влади та соціальних норм.
7. Причини, що призвели до розпаду родового суспільства та виникнення держави.
8. Теорії походження держави: різновиди та характеристика.
9. Поняття держави та характеристика її ознак.
10. Суть та соціальне призначення держави.
11. Характеристика історичних типів держави.
12. Поняття та ознаки політичної системи суспільства.
13. Основні складові елементи політичної системи суспільства та їх характеристика.
14. Держава – ядро політичної влади.
15. Характеристика політичної влади.
16. Політична культура: поняття, зміст та структура.
17. Громадянське суспільство: поняття, ознаки, структура.
18. Поняття та ознаки особи, людини і громадянина.
19. Характеристика правового статусу особи і громадянина.
20. Система основних прав, свобод і обов'язків людини і громадянина.
21. Держава і громадянин: лінії взаємодії.
22. Поняття і структурні елементи форми держави.
23. Форма державного правління: монархія та республіка.
24. Характеристика форм державного устрою: унітарна держава, федерація, конфедерація, імперія.
25. Поняття та види політичного режиму.
26. Поняття та принципи організації і діяльності механізму держави.
27. Поняття та структура державного апарату.
28. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади: поняття та характеристика.
29. Співвідношення органів держави і органів місцевого самоврядування.
30. Фіскальна служба України та її роль в функціонуванні механізму держави.
31. Загальна характеристика сучасних теорій держави.
32. Форми та інститути демократії.

Модуль 2 (1,8 кредиту)

РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ ПРАВА

Тема 10. Поняття, походження, розвиток і структура права

Особливим регулятором суспільних відносин є право, яке визначається в юридичній літературі з різних точок зору, що дає можливість виділити цілий ряд підходів щодо його розуміння.

Право – це система загальнообов'язкових, формально визначених, встановлених або санкціонованих, гарантованих державою правил поведінки, що виступають регулятором суспільних відносин і в антагоністичному суспільстві виражають інтереси економічно пануючого класу, а у демократичному – всього народу, відповідають природному праву і міжнародним стандартам у галузі прав і свобод людини.

Право має соціальну цінність, оскільки має властивість виступати таким соціальним благом, яке приносить користь суспільству й особі шляхом упорядкування важливих суспільних відносин.

Принципи права розглядаються як вихідні засади, основні ідеї що характеризуються універсальністю, загальною значущістю і відображають суттєве положення права.

В суспільному житті право відіграє низку функцій, які розглядаються як напрями його впливу на суспільні відносини.

Тема 11. Норми права в системі соціальних норм

Соціальні норми – це правила поведінки людей в суспільстві. Особливим різновидом соціальних норм є норми права, які доцільно розуміти як загальнообов'язкові правила поведінки, встановлені або санкціоновані державою, що забезпечуються можливістю застосування державного примусу.

Розрізняють наступні критерії класифікації норм права: за функціями в механізмі правового регулювання, за предметом правового регулювання, за суб'єктами правотворчості, за формою вираження приписів.

Структурними елементами норми права є гіпотеза, диспозиція і санкція.

Розрізняють такі способи викладення норм права в статтях нормативно-правових актів: повний, відсильний, банкетний.

Тема 12. Правова система суспільства, система права та система законодавства

Правова система – це зумовлений об'єктивними закономірностями розвитку суспільства цілісний комплекс взаємопов'язаних і узгоджених правових засобів, які призначені для регулювання суспільних відносин, а також юридичних явищ та процесів, які виникають внаслідок такого регулювання.

Правова система суспільства включає такі підсистеми: інституціональна, нормативна, ідеологічна, функціональна, комунікативна.

Система права – це об'єктивно зумовлена і узгоджена внутрішня будова права, яка складається з норм права, правових інститутів, субінститутів, підгалузей та галузей права.

Система законодавства – це сукупність нормативно-правових актів, що є зовнішньою формою існування правових норм.

Система законодавства має декілька варіантів побудови – вертикальний, горизонтальний та територіальний.

Будь-який нормативно-правовий акт має межі своєї дії в трьох вимірах: у часі, в просторі та за колом осіб.

Тема 13. Правоутворення та форми права

Усі форми та способи виникнення, розвитку та зміни права визначаються як правоутворення.

Правоутворення – це складний, тривалий, багатофакторний соціальний процес формування (виникнення, розвитку і зміни) норм права, що починається з узагальнення соціальних відносин, поведінки, договорів тощо, і завершується наданням їм певної форми (джерела) права з визначеним державним забезпеченням.

Правотворчість розглядається як правова форма діяльності держави за участю громадянського суспільства у випадках передбачених законом, яка спрямована на створення правових норм, а також їх удосконалення, зміну і скасування.

Формою права є зовнішнє вираження існування норм права. Розрізняють такі форми права: нормативно-правовий акт, правовий прецедент, правовий договір, правовий звичай.

В Україні основним джерелом (формою) права є нормативно-правовий акт. Нормативно-правовий акт – це акт-документ компетентного державного органу, який містить формально-обов'язкові правила поведінки загального характеру, які забезпечуються державою.

Тема 14. Реалізація норм права

Втілення приписів норм права в правомірній поведінці учасників суспільних відносин визначається як реалізація норм права.

Формами безпосередньої реалізації норм права є: виконання, дотримання і використання. Застосування норм права розглядається як особлива форма реалізації правових норм. Вона є організуючою владною діяльністю держави або інших спеціально уповноважених суб'єктів, за допомогою якої упорядковуються суспільні відносини.

Мета застосування норм права – задоволення не особистих потреб тих, хто застосовує норми права і не лише потреб осіб, які реалізують права і обов'язки, а законних інтересів всього суспільства.

У процесі застосування норм права виносяться індивідуальні правові акти, які можна розподілити за такими критеріями: за формою зовнішнього вираження, за суб'єктами прийняття, за юридичною природою, за юридичними наслідками, за галузевою ознакою, за змістом і значенням у механізмі реалізації права і за назвою.

Тема 15. Тлумачення норм права

Тлумачення норм права слід розглядати як складний вольовий процес діяльності різноманітних суб'єктів, спрямований на становлення точного змісту, що міститься в нормі права.

Існує декілька критеріїв щодо класифікації тлумачення норм права: за об'ємом і за суб'єктами. Тлумачення за об'ємом розподіляється на буквальне, розширене і обмежене. За суб'єктами можна виділити такі різновиди тлумачення як офіційне (нормативне і казуальне) та неофіційне (професійно-правове, компетентно-неправове і буденне).

Способам тлумачення норм права є прийоми, за допомогою яких відбувається аналіз норм права, розкривається їх зміст з метою практичної реалізації. До способів тлумачення норм права слід віднести такі: граматичний, логічний, спеціально-юридичний, системний, історико-політичний, телеологічний і функціональний.

**ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ
ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО МОДУЛЬНОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ № 2**

1. Поняття та ознаки права.
2. Причини виникнення права.
3. Теорії походження права.
4. Зміст права.
5. Поняття та види принципів права.
6. Визначення та класифікація функцій права.
7. Характеристика основних проявів цінності права.
8. Співвідношення права з іншими соціальними явищами.
9. Поняття та класифікація соціальних норм.
10. Визначення норми права та її ознаки. Види норм права.
11. Структура норми права: поняття «гіпотези», «диспозиції» та «санкції».
12. Види гіпотез, диспозицій та санкцій.
13. Способи викладення норм права в статтях нормативно-правових актів.
14. Форми права: поняття та класифікація.
15. Відмінність правотворчості від законотворчості і правоутворення.
16. Стадії правотворчості.
17. Види правотворчості держави і громадянського суспільства.
18. Поняття системи права та її ознаки.
19. Правова система суспільства: поняття та характеристика.
20. Характеристика складових елементів системи права.
21. Характеристика основних галузей права України.
22. Нормативно-правові акти України та їх система.
23. Дія нормативно-правових актів в часі, просторі та щодо кола суб'єктів.
24. Реалізація норм права: поняття та характеристика форм реалізації правових норм.
25. Підстави застосування норм права.
26. Основні стадії застосування правових норм.
27. Акти застосування норм права: поняття, ознаки та види.
28. Прогалини в праві та шляхи їх усунення.
29. Тлумачення норм права: поняття та види.
30. Характеристика способів тлумачення норм права.
31. Особливості актів тлумачення норм права.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ (ЗАЛІК)

1. Предмет та методологія теорії держави і права
2. Функції науки теорії держави і права
3. Система юридичних наук і місце в ній теорії держави і права
4. Поняття суспільства і його структура
5. Поняття, ознаки та структура громадянського суспільства
6. Основні причини виникнення держави
7. Поняття та ознаки держави
8. Поняття та структура політичної системи суспільства
9. Поняття та класифікація функцій держави
10. Форми і методи здійснення функцій держави
11. Поняття та елементи форми держави
12. Поняття та принципи організації державного апарату
13. Поняття, ознаки та види органів держави
14. Поняття та ознаки правової держави
15. Визначення та елементи правового статусу особи
16. Види правового статусу особи
17. Класифікація конституційних права і свобод громадян України
18. Поняття та ознаки позитивного права
19. Сутність та соціальна цінність права
20. Принципи права: поняття та види
21. Поняття та види функцій права
22. Поняття і види форм (джерел) права
23. Система права: поняття та характеристика її елементів
24. Система законодавства: поняття та структура
25. Види систематизації нормативно-правових актів
26. Соціальні норми: поняття, ознаки та види
27. Норми права як особливий різновид соціальних норм
28. Способи викладення норм права в статтях нормативно-правових актів
29. Поняття, суб'єкти та види правотворчості
30. Реалізація норм права: поняття та форми
31. Застосування норм права як особлива форма їх реалізації
32. Стадії застосування норм права
33. Поняття, ознаки і види актів застосування норм права
34. Тлумачення норм права: поняття та види
35. Способи тлумачення норм права
36. Акти тлумачення норм права: поняття, ознаки і види
37. Прогалини в законодавстві та шляхи їх усунення

Модуль 3 (2,9 кредиту)

Тема 16. Правові відносини

Правові відносини розглядаються як особливий різновид суспільних відносин, що виникають на основі норм права, учасники яких мають суб'єктивні права і суб'єктивні обов'язки.

Склад правовідносин характеризує їх з точки зору структури, будови і включає такі елементи: суб'єкти правовідносин, об'єкти правовідносин та зміст правовідносин. Суб'єктами правовідносин можуть бути індивіди, організації та об'єднання, соціальні спільності. Суб'єкти правовідносин наділені особливою властивістю – правосуб'єктністю, тобто здатністю бути суб'єктом права.

Об'єктами правовідносин є: засоби виробництва, предмети споживання, продукти інтелектуальної творчості людини, особисті немайнові блага тощо.

Суб'єктивне юридичне право – це вид і міра можливої або дозволеної поведінки учасників правовідносин, яка передбачена нормами права і забезпечується державою.

Суб'єктивний юридичний обов'язок – це міра необхідної поведінки учасників правовідносин, яка передбачена нормами права і забезпечується державою.

Процес виникнення, зміни і припинення правовідносин пов'язують із реальними життєвими обставинами, які називаються юридичними фактами.

Тема 17. Правова поведінка. Правопорушення

Правова поведінка – це різновид соціальної поведінки, яка представлена у вигляді дій або бездіяльності, має свідомо-вольовий характер і регламентується нормами права. Вона розподіляється на правомірну і неправомірну, а також зловживання правом.

Правомірна поведінка – це поведінка, яка відповідає приписам правових норм. Протилежністю правомірної поведінки є поведінка неправомірна (правопорушення). Правопорушення – це суспільно небезпечне, винне діяння деліктоздатного суб'єкта, що суперечить правовим приписам.

Види правопорушень: злочини, проступки.

Злочин – це передбачене кримінальним законодавством, суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність), що посягає на суспільний лад України, її політичну систему, власність, особу, політичні, трудові та інші права і свободи громадян.

Правопорушення відрізняється від порушень інших соціальних норм сукупністю ознак, які утворюють поняття «склад правопорушення».

Склад правопорушення – це сукупність закріплених в законі ознак об'єктивного та суб'єктивного характеру, за наявності яких діяння визнається конкретним правопорушенням. До складу правопорушення входить: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт та суб'єктивна сторона.

Тема 18. Юридична відповідальність

Юридична відповідальність – це різновид соціальної відповідальності. Вона є реакцією держави і суспільства на вчинені правопорушення та проявляється у застосуванні до правопорушника заходів державного впливу і у зв'язку з цим зазнанням винним втрат особистого, організаційного або матеріального характеру.

Залежно від галузевої структури права розрізняють такі види юридичної відповідальності: конституційну, матеріальну, дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову, кримінальну.

Функції юридичної відповідальності – це основні напрямки юридичного впливу на правопорушника та інших осіб з метою охорони та захисту правопорядку, а також виховання суб'єктів права, які вчинили або можуть вчинити правопорушення.

Принципи юридичної відповідальності: законність, невідворотності, своєчасність, індивідуалізація, недопустимість подвійності відповідальності за одне правопорушення, регламентованість.

Підстави притягнення до юридичної відповідальності: наявність норм права, яка передбачає склад правопорушення; вчинення самого правопорушення (юридичний факт); наявність акту застосування норм права, який набув чинності.

Тема 19. Законність і правопорядок

Законність – це такий режим державного і суспільного життя, за якого забезпечується повне і неухильне дотримання та виконання законів, підзаконних актів всіма без винятку суб'єктами суспільного життя.

Розрізняють такі принципи законності: єдності, загальності, охорони прав і свобод громадян, верховенство права, законності і доцільності, невідворотність юридичної відповідальності, право громадян на захист.

Гарантії законності – це умови суспільного життя, які створюються державою для забезпечення режиму законності. Їх можна поділити на загально-соціальні та юридичні. До загальносоціальних належать: політичні, економічні, ідеологічні та ін. Юридичними гарантіями законності є передбачені законодавством і державою спеціальні засоби, які застосовуються в разі порушення та відновлення режиму законності.

Кінцевим етапом впровадження в життя режиму законності є правопорядок, який розглядається як стан правової упорядкованості системи суспільних відносин, що складається в умовах реалізації законності.

Тема 20. Правова свідомість і правова культура

Правова свідомість – це специфічна форма суспільної свідомості, яка представляє собою систему відображення правової дійсності у поглядах, теоріях, концепціях, почуттях і уявленнях людей про право. Вона складається з трьох

елементів: правової ідеології, правової психології і поведінкових складових.

Правова культура розглядається як система правових цінностей, інститутів, що відповідають якісному стану правового життя суспільства. До структурних елементів правової культури відносять: правову ідеологію, правову психологію і правомірну правову поведінку.

Видами правової культури є: правова культура суспільства, правова культура соціальної групи і правова культура особи.

Формування високого рівня правосвідомості і правової культури здійснюється під впливом правового виховання. Метою правового виховання є необхідність дати людині юридичні знання, навчити її поважати право та на цій основі запобігати вчиненню протиправних діянь.

Способами правового виховання є: правова освіта, правова пропаганда, юридична практика, самовиховання.

Тема 21. Правове регулювання та його механізм

Правове регулювання – це здійснюване державою за допомогою права і сукупності правових засобів упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорона і розвиток.

Правовий вплив – це весь процес впливу права на суспільне життя, свідомість і поведінку людей як правовими, так і не правовими засобами.

Предметом правового регулювання є різноманітні суспільні відносини на які впливає право (економічні, політичні тощо). Методом правового регулювання є прийоми юридичного впливу (імперативний та диспозитивний).

Способи правового регулювання – це елементи впорядкованих суспільних відносин: дозвіл, зобов'язання і заборона.

У юридичній літературі виділяють два типи правового регулювання. Згідно першого: дозволено все, крім прямо забороненого в законі (загально-дозвільний). Відповідно до другого забороненим є все, крім прямо передбаченого у законі (спеціально-дозвільний).

До елементів, складових частин механізму правового регулювання належать: юридичні норми, нормативно-правові акти, акти офіційного тлумачення, юридичні факти, правовідносини, акти реалізації права, правозастосовні акти, правосвідомість, режим законності. Кожен з цих елементів виконує свої регулятивні функції, впливає на поведінку людей і суспільні відносини певним способом.

Тема 22. Юридичний процес

Юридичний процес – це урегульований процесуальними нормами порядок діяльності компетентних державних органів та посадових осіб, який полягає в підготовці, прийнятті і документальному закріпленні юридичних рішень загального та індивідуального характеру.

Види юридичного процесу, здебільшого, класифікують за предметною ознакою. При цьому за основу класифікації беруть відповідні галузі

матеріального права, що застосовуються у діяльності конкретних органів держави. Тому й юридичний процес має такі види як кримінальний, цивільний, адміністративний та ін. За функціональною ознакою розрізняють такі види процесів: установчий, правотворчий, правозастосовчий, судовий і контрольний.

Тема 23. Основні правові системи сучасності

Правова система – це сукупність всіх правових явищ, яка з точки зору структури включає об'єктивне право, правову ідеологію, законодавство, правові відносини, юридичні установи, юридичну техніку, правопорядок та ін. Це цілісна система юридичних явищ, що постійно діють задля досягнення своїх цілей.

Взаємодія елементів правової системи суспільства поділяється на п'ять підсистем її функціонування: інституційну, нормативну, ідеологічну, функціональну та комунікативну.

Розрізняють поняття правова система і правова сім'я.

Існують такі різновиди правових сімей: романо-германська, англо-американська, релігійна, традиційна та соціалістична.

Тема 24. Сучасні підходи праворозуміння

В сучасній юридичній літературі існує багато теоретичних концепцій щодо розуміння держави і права. Зокрема, до концепцій держави слід віднести такі теорії: теорія правової держави, теорія конвергенції, теорія держави «загального благоденства», теорія еліт, теорія соціальної держави.

Сучасними концепціями права є: нормативний підхід праворозуміння, теорія природного права, соціологічна школа права, психологічна концепція праворозуміння, класовий підхід до визначення права та концепція широкого праворозуміння.

Природне право розглядається як таке, що властиве всім людям, як вічне і незмінне. Все, що в позитивному праві суперечить природному праву не повинно вважатися правом.

Сутність нормативного підходу до визначення поняття «права» полягає в тому, що право розглядається як сукупність норм, встановлених та санкціонованих державою, які знайшли своє відображення в системі нормативно-правових актів.

У відповідності до соціологічної концепції праворозуміння право корениться не в законах, а в самому суспільстві.

Представники психологічної теорії первинним в праві вважають правові переживання та правові емоції людини. Норма права представляє собою результат такого переживання.

Характерною ознакою марксистської теорії права є те, що вона визнає зв'язок права з державою. Держава створює і забезпечує дотримання права. В праві виражена державна воля.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО МОДУЛЬНОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ № 3

1. Поняття, ознаки та види правовідносин.
2. Юридичні факти та їх класифікація.
3. Правова поведінка: поняття, ознаки, види
4. Характеристика складових елементів протиправної поведінки
5. Визначення та характеристика структурних елементів правосвідомості.
6. Поняття правової культури та її роль у правотворчості й реалізації права.
7. Види правової культури.
8. Форми і методи правового виховання.
9. Правозаконність: поняття, принципи та гарантії.
10. Суспільний порядок і правопорядок. Принципи правопорядку.
11. Співвідношення між законністю і правопорядком.
12. Державна дисципліна та її види.
13. Механізм правового регулювання: поняття, складові елементи.
14. Поняття та ознаки юридичного процесу. Види юридичного процесу.
15. Характеристика стадій юридичного процесу.
16. Система процесуального права та її співвідношення з системою процесуального законодавства.
17. Основні ознаки норм процесуального права.
18. Причини існування різноманітних теорій права.
19. Характеристика теорії природного права.
20. Основні ознаки соціологічної школи права.
21. Суть психологічної теорії права.
22. Характеристика марксистської теорії права.
23. Інтегративний підхід до праворозуміння.
24. Суть психологічної теорії права.
25. Характеристика марксистської теорії права.
26. Поняття правової системи та правової сім'ї, класифікація правових сімей.

МЕТОДИ ОЦІНЮВАННЯ ТА РОЗПОДІЛ БАЛІВ ЗА КРЕДИТНО-MOДУЛЬНОЮ СИСТЕМОЮ

Оцінювання результатів навчальної діяльності студентів здійснюється такими засобами: усне опитування, перевірка контрольних робіт, індивідуальних письмових та усних робіт, а також самостійної роботи. В першому семестрі оцінювання знань здійснюється на основі ПМК, а в другому семестрі студенти складають екзамен.

1 семестр

Тема	Т. 1	Т. 2	Т. 3	Т. 4	Т. 5	Т. 6	Т. 7	Т. 8	Модульна контрольна робота 14 балів	Підсумкова атестація по 1-му модулю 50 балів	ПМК	Підсумкова атестація 50+50=100
Активність на семінарських заняттях	3	3	3	3	3	3	3	3				
Виконання індивідуальної роботи	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5				
Виконання самостійної роботи	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5				

Тема	Т. 9	Т. 10	Т. 11	Т. 12	Т. 13	Т. 14	Т. 15	Модульна контрольна робота 20 балів	Підсумкова атестація по 2-му модулю 50 балів	
Активність на семінарських заняттях	3	3	3	3	3	3	3			
Виконання індивідуальної роботи	0,5	1	1	1	1	1	1			
Виконання самостійної роботи	0,5	1	1	1	1	1	1			

2 семестр

Тема	Т. 16	Т. 17	Т. 18	Т. 19	Т. 20	Т. 21	Т. 22	Т. 23	Т. 24	Модульна контрольна робота – 10 балів	Форма підсумкового контролю екзамен – 50 балів	Підсумкова атестація 50 + 50 = 100 балів
Активність на семінарських заняттях	3	3	3	3	3	3	3	3	3			
Виконання індивідуальної роботи	1	1	1	1	1	1	1	1	1			
Виконання самостійної роботи	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	-	0,5	0,5			

Оцінювання за модульно-рейтинговою системою здійснюється за 100-бальною шкалою. Переведення даних 100-бальної шкали оцінювання в 4-х бальну та шкалу за системою ECTS здійснюється в такому порядку:

Оцінка за шкалою ECTS	Оцінка за шкалою, що використовується в НУДПСУ	Оцінка за національною шкалою
A	90 – 100	5 (відмінно)
BC	70 – 89	4 (добре)
DE	50 – 69	3 (задовільно)
FX	0 – 49	2 (незадовільно)

ПОРЯДОК ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ

Оцінювання результатів навчальної діяльності студентів здійснюється за допомогою усного опитування, перевірки письмових робіт і прийняття екзамену.

При цьому викладач керується такими критеріями:

- **оцінка «відмінно»** ставиться студентові, який показав глибокі знання програмного матеріалу, засвоїв зміст основної літератури, вміє розібратися в спірних точках зору і висловлює свою думку, знає діюче законодавство, вміє чітко і послідовно відповідати на питання, які пропонуються йому в білетах;

- **оцінка «добре»** ставиться студентові, який виявив позитивне знання матеріалу в обсязі навчальної програми, засвоїв основні законодавчі положення, не допускає суттєвих помилок при відповіді на всі запитання білета, вміє чітко викласти матеріал;

- **оцінка «задовільно»** ставиться студентові, який показав посередні знання основного матеріалу в обсязі навчальної програми, засвоїв положення чинного законодавства, але допускає помилки у відповідях, неточності у формулюванні окремих теоретичних положень і законів, виявив поверхові знання одного з питань білета. У відповідях немає чіткості, послідовності, аргументації матеріалу;

- **оцінки «незадовільно»** заслуговує студент, який показав недостатні знання матеріалу навчальної програми, допустив суттєві прогалини в засвоєнні основного матеріалу, не знає основних понять, принципів і положень курсу, не засвоїв діюче законодавство, не може дати правову оцінку явищу і тим самим виявив свою не підготовленість.

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

Тема 1. Предмет, методи та функції теорії держави та права

Ключові поняття та терміни: юриспруденція, система юридичних наук, теорія держави і права, предмет теорії держави і права, функції теорії держави і права, методологія, методи теорії держави і права.

При вивченні даної теми необхідно засвоїти, що теорія держави та права – це фундаментальна юридична наука, що має свій об'єкт та предмет дослідження.

Наука розглядається як сфера людської діяльності, в якій відбувається розробка та упорядкування об'єктивних знань про дійсність, а також прогнозування на їх основі тенденцій розвитку технічних, біологічних та соціальних систем.

Сутність науки полягає в постійному пошуку істини, в постійному процесі накопичення знань. Це досить складний та суперечливий шлях, який можна собі уявити як рух від наукової проблеми до наукової гіпотези, а від неї до наукової теорії.

Теорія держави і права – це складова частина системи юридичних наук. Її об'єктом є держава і право, які розглядаються як взаємопов'язані явища суспільного життя. В межах теорії держави і права вони вивчаються поза безпосереднім зв'язком з конкретно-історичною епохою.

Предмет науки – це сукупність знань про об'єкт, який пізнається під відповідним кутом зору. Так, державу і право в якості об'єкта пізнання розглядають всі історико-теоретичні науки, однак предмети у них різні.

Предметом теорії держави і права є основні і загальні закономірності виникнення, розвитку та функціонування держави і права та різноманітних державно-правових явищ.

Особливості предмета теорії держави і права полягають в тому, що:

1) теорія держави і права вивчає державно-правову дійсність в цілому, узагальнюючи існуючий досвід державно-правового будівництва на всіх етапах його розвитку;

2) зміст предмета теорії держави і права складають основні і загальні закономірності держави і права, в яких знаходить своє відображення їх сутність та соціальне призначення;

3) в межах теорії держави і права формується понятійно-категоріальний апарат;

4) теорія держави і права здійснює загальну характеристику процесів правотворчості та реалізації права з точки зору їх структури і змісту, функцій та перспектив розвитку;

5) теорія держави і права є методологічною основою всієї юриспруденції.

Методологія теорії держави і права включає в себе комплекс взаємопов'язаних прийомів та способів, за допомогою яких здійснюється процес вивчення державно-правових явищ.

Методи науки – це сукупність прийомів, способів, які виражають вихідні

позиції та підходи щодо дослідження, пізнання її предмета. Саме за допомогою методів відбувається визначення шляхів вивчення та осмислення складних та багатограних явищ і процесів, які відбуваються в соціальному житті, розвитку держави і права.

Значну кількість методів, які використовує теорія держави і права в процесі вивчення державно-правових явищ можна представити у вигляді наступної системи: філософські методи, загальнонаукові методи, приватнонаукові методи та приватноправові.

Філософські методи – це світоглядні підходи, які виражають найбільш універсальні принципи мислення. Серед них виділяють метафізику та діалектику.

Загальнонаукові методи – це прийоми, які не охоплюють все наукове пізнання, а використовуються лише на окремих його етапах. До системи загальнонаукових методів можна віднести: аналіз, синтез, системний підхід, функціональний підхід.

Приватнонаукові методи є наслідком засвоєння теорією держави і права наукових досягнень відповідних технічних, природничих та гуманітарних наук. Серед системи цих методів можна виділити: соціологічний, статистичний, кібернетичний, математичний, історичний.

В системі приватноправових методів розрізняють: формально-юридичний, порівняльно-правовий та метод правового моделювання.

В системі юридичних наук розрізняють декілька відносно самостійних груп: теоретико-історичні науки, галузеві юридичні науки, міжгалузеві науки, прикладні юридичні науки, міжнародно-правові науки.

Перебуваючи в системі гуманітарних наук, теорія держави і права тісно взаємодіє з філософією, економічною теорією, соціологією, політологією, соціальною психологією та культурологією.

Традиційно входячи в групу теоретико-історичних наук, теорія держави і права тісно пов'язана з історією держави і права та історією політичних і правових вчень. В той же час, теорія держави і права є теоретичною базою правознавства, що в свою чергу передбачає тісний зв'язок теорії з галузевими та прикладними юридичними науками.

Література:

1. Артикуца Ж. Проблеми і перспективи вивчення юридичної термінології / Ж. Артикуца // Право України. – 1998. – №4. – С. 56.
2. Коростей В. Якою бути національній теорії держави і права / В. Коростей // Право України. – 2001. – №7. – С. 23.
3. Тацій В. Правова наука в Україні: стан та перспективи розвитку/ В. Тацій // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 2-3. – С. 5.
4. Керимов Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) / Д.А. керимов. – М.: Аванта+, 2000. – 560 с.
5. Цвік М. Основні напрямки наукових досліджень в галузі теорії держави і права / М. Цвік // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – №2-3. – С. 25.

Тема 2. Суспільство: поняття, структура та система відносин

Ключові поняття та терміни: суспільство; соціальне регулювання; соціальні норми; структура суспільства; соціальна група; соціальний інститут; соціальна організація; соціальне управління; влада як загальносоціологічне поняття; суб'єкт та об'єкт влади; людина, особа, громадянин; правовий статус.

Право і держава існують в суспільстві, є його складовими елементами, тому визначаються як явища соціальні. Можна співвіднести державу і право як частини цілого, тобто суспільства. Тому зрозуміти природу, соціальне призначення, сутність права і держави неможливо без розуміння того, що таке суспільство.

Термін суспільство багатозначний, але в будь-якому випадку використовується для позначення соціального середовища, де діє людина. Для подальшого аналізу держави і права необхідно пам'ятати, що людина, з одного боку, є частиною природи, найвищим ступенем її розвитку. З іншого боку, суспільство – штучне середовище проживання людини, наділеної свідомістю і волею, за допомогою чого заперечується все природне і культивується культурне, соціальне.

Суспільство – це продукт взаємодії людей або сукупність історично сформованих форм спільної діяльності людей, які характеризуються цілісністю організації життя.

Ознаки суспільства: 1) першим і основним елементом суспільства є Homo sapiens – людина розумна; 2) наявність у людей об'єктивно зумовлених природою потреб та інтересів, що носять стійкий характер. Наприклад, об'єктивними є потреби у збереженні та відтворенні людського роду, в їжі, в творчому самовираженні тощо. Всі потреби та інтереси людини поділяються на індивідуальні, колективні, загальні (в тому числі загальнозначущі); 3) люди вступають у спілкування і взаємозв'язок із собі подібними для задоволення вищевказаних потреб та інтересів. Тільки вступаючи у відносини з іншими людьми людина може реалізувати себе як представника людського роду, як особистість; 4) для узгодження інтересів (індивідуальних, колективних, загальних), упорядкування взаємозв'язків і вирішення конфліктів в суспільстві необхідно мати організуючий вплив на них, тобто соціальне регулювання.

Соціальне регулювання можливо здійснювати за допомогою персональних регулюючих впливів (наказів, директив, вказівок, розрахованих на конкретну ситуацію і на конкретних виконавців), а також за допомогою соціальних норм (тобто правил поведінки загального характеру, розрахованих на персонально невизначене коло осіб, на необмежену кількість аналогічних ситуацій та діючих як завгодно довго у часі).

Соціальні норми – це традиції, звичаї, моральні, релігійні, правові, корпоративні норми тощо.

Щоб гарантувати дієвість, ефективність соціального регулювання, необхідна організована сила – влада. Вона організує, впорядковує соціальні взаємозв'язки, тобто здійснює управління; в кінцевому підсумку забезпечує

внутрішній порядок і зовнішню безпеку суспільства.

Розрізняються види суспільств: додержавні суспільства (групи мисливців і збирачів, первісні громади, племена, союзи племен, державно організовані суспільства), за способом виробництва і привласнення матеріальних благ розрізняють суспільства з привласнюючою і суспільства з виробляючою економікою, за способами отримання коштів для існування розрізняють суспільства епохи дикості (час збирання, полювання та рибальства), епохи варварства (землеробсько-скотарське, виробниче господарство), епохи цивілізації; за способом виробництва засобів до життя можна розрізнити суспільства збирачів, аграрні, промислові, інформаційні суспільства; за рівнем структурованості і розвитку соціально-політичних і економічних інститутів, наявності стабільності, соціальних гарантій і рівню життя населення розрізняють розвинені і нерозвинені суспільства.

Суспільством можна назвати все світове співсуспільство, яке виникає як результат глобальної інтеграції людської цивілізації.

Цілісним соціальним організмом, тобто суспільством є люди і взаємозв'язки між ними, що знаходяться на територіях окремих держав: французьке суспільство, російське суспільство, американське суспільство тощо.

Суспільство – це стійке і таке, що самостійно розвивається об'єднання людей, пов'язаних між собою спільними інтересами і потребами та взаємодіючими на основі загальновизнаних цінностей і загальнообов'язкових норм з метою самовідтворення, збереження і розвитку.

Суспільство є не хаотичною сукупністю елементів, а впорядкованою системою, організованим цілим. Це визначає стійкість, стабільність суспільства.

У суспільстві діють соціальні суб'єкти та їх групи. Їх діяльність здійснюється в формах соціальних інститутів і соціальних організацій. Ця діяльність регулюється соціальними нормами, створеними на основі соціальних цінностей. Таким чином, можемо виділити таку структуру суспільства: соціальні групи, соціальні інститути та організації, соціальні цінності і норми.

Соціальні суб'єкти: індивіди, їх групи і суспільство в цілому є носіями потреб та інтересів, відповідно індивідуальних, групових, загальносоціальних (в т.ч. загальнозначущих). Індивідуальні потреби та інтереси людина може задовольнити поодино, але для реалізації загальнозначущих потреб люди кооперуються, створюючи соціальні спільності і групи. Серед соціальних спільнот найбільше значення мають соціальні групи.

Соціальна група – це стійка, однорідна, згуртована сукупність людей, які певним чином взаємодіють. Види соціальних груп численні: статеві-вікові (немовлята, діти, підлітки, молодь, дорослі, люди похилого віку), національні (німці, англійці, французи), професійні (викладачі, інженери, слюсарі), політичні (ліберали, консерватори, ліберали), релігійні (мусульмани, християни, буддисти), територіальні (селяни, городяни) та інші. Особливо важливе значення має поділ суспільства на великі соціальні групи (в т.ч. класи): аристократія, олігархія, клас власників засобів виробництва, клас найманих працівників, рабів, вищий клас, середній клас і т.д. Всі вони є носіями інтересів

і потреб, серед яких є загальнозначущі: безпека, відтворення роду, виховання і навчання дітей, комунікація, виробництво і розподіл товарів і послуг, саморозвиток і пізнання та інші. Для задоволення потреб та інтересів виникають соціальні інститути.

Соціальний інститут – це історично сформована стійка форма організації і діяльності людей. Соціальний інститут складається з: 1) системи соціальних зв'язків (тобто структури, організації); 2) системи загальновизнаних цінностей (колективних вірувань, уявлень); 3) системи соціальних норм, регулюючих діяльність структури. Соціальний інститут існує для організації спільної діяльності людей заради задоволення їхніх потреб. Зі зникнення потреби зникає і даний інститут.

Розрізняють **організаційні інститути**, їх базою є організаційна структура, і **нормативні інститути**, їх базою є система соціальних норм. До перших відносяться: держава, політичні партії, ЗМІ, церква, профспілки тощо, до других належать: звичаї, мораль, релігія, право тощо.

В структуру суспільства включені організаційні і нормативні інститути (тобто соціальні норми і організаційні структури, їх підтримують) які формуються на основі соціальних цінностей.

Таким чином, державу і право слід розглядати як соціальні інститути. Призначенням держави в цій якості є узгодження різнорідних інтересів, формування загальних (загальнозначущих) інтересів та їх реалізація за допомогою державної влади.

Право як соціальний інститут є система правил поведінки, що міститься у формальних юридичних джерелах, що регулюють взаємовідносини людей відповідно до визнаних у даному суспільстві цінностями та ідеалами і забезпечених у своїй дії державою, в т.ч. його примусовою силою.

Соціальні інститути представлені соціальними організаціями.

Соціальна організація – це елемент соціальної структури суспільства, що представляє собою штучно створену соціальну групу для досягнення певної мети.

Ознаки соціальної організації наступні: наявність мети, ієрархічне будова, поділ праці по горизонтальним (спеціалізація) і вертикальним ознакам (підпорядкування), наявність внутрішньоорганізаційних норм.

Види організацій численні. Розрізняють формальні (виникають в результаті політичного, адміністративного рішення; в основі розподіл праці, глибока спеціалізація, доцільність, раціональність, юридичні норми, безособовість, тобто розрахована на абстрактних індивідів, зразки поведінки нормовані) і неформальні (спонтанно словішіся, діють на основі міжособистісного спілкування, самоорганізації і саморегуляції).

Значення соціальних організацій у тому, що ефект їх діяльності набагато вище, ніж можуть досягти дозволені неорганізовані дії такого ж числа індивідів. Тому багато соціальних групи функціонують у вигляді соціальних організацій.

Найбільш великою формальною соціальною організацією суспільства є держава. Вона виникає з певних соціальних потреб, з певною метою, штучно створена соціальна група представлена чиновниками державного апарату, в

ньому існує глибока спеціалізація праці на основі реалізованих функцій, чітка ієрархія, наявна керуюча і керована підсистеми і т.д. Таким чином, державна організація дозволяє суспільству досягати поставлених цілей, робить сукупні дії суспільства набагато ефективніше, ніж дії розрізнених соціальних суб'єктів (індивідів і груп).

Соціальне управління – це управління в соціальних системах, тобто в системах, елементами яких є люди. Розрізняють суб'єкт (той, від кого виходить керуючий імпульс) і об'єкт управління (той, на кого спрямований керуючий імпульс). Управління здійснюється органами влади в суспільстві. Органи влади та управління історично змінюються, відповідно змінам форми соціальної організації.

Механізми управління в суспільстві: а) механізм свідомого управління, цілеспрямованого управління, оскільки здійснюється людьми, наділеними волею і свідомістю, для досягнення певної мети; б) механізм стихійного регулювання, коли впорядкованість є результатом маси випадкових, одиничних актів. Основні види управління: координація та владний вплив.

Соціальне нормативне регулювання здійснюється за допомогою соціальних норм.

Соціальна норма – це правило поведінки людей загального характеру, що містить міру вільної (дозволеної), обов'язкової або забороненої поведінки, спрямоване на організацію суспільних відносин, забезпечене у своїй дії соціальним інститутом або суспільством в цілому.

Без влади в суспільстві настане хаос, тому воно пронизане владними відносинами. В даному питанні розкриємо поняття влади, її роль у суспільстві, структуру, види.

Влада – це здатність і можливість чинити вирішальний вплив на поведінку і діяльність людей за допомогою різних засобів: авторитету, права, примусу (включаючи пряме насильство) та інших.

Суб'єкт влади – це носій влади, від якого виходить владний імпульс, це активна сторона влади. Суб'єкт влади наділений свідомістю і волею і підпорядковує своїй волі об'єкт.

Об'єкт влади – це ті, на кого направлено владний вплив. Особливість об'єкта влади полягає в тому, що він теж наділений свідомістю і волею і може виступати суб'єктом влади в інших владних відносинах.

Владний вплив - це зв'язок і взаємодія між суб'єктом і об'єктом влади, що виникають в процесі реалізації влади. Це проявляється в тому, що з боку суб'єкта здійснюється прояв волі, аж до її нав'язування, а з боку об'єкта влади здійснюється підпорядкування суб'єкту. Підпорядкування може бути добровільним, коли воля суб'єкта влади збігається з волею об'єкта або примусовим.

Оскільки суспільство пронизане владними відносинами, існує безліч видів влади: неформальна і формальна влада; відповідно сферам життя суспільства розрізняють: духовну, соціальну, економічну, політичну влади, інформаційну, тіньову, військову, сімейно-побутову, релігійну та інші. Одним з основних видів є політична влада. Самою вищою і розвиненою формою політичної влади

є державна влада.

Державна влада – це відносини панування і підпорядкування, пов'язане з управлінням, координацією вольових дій людей, що спирається на організуючий вплив і можливість примусу з боку держави.

При збігу інтересів і волі суб'єктів для здійснення влади достатньо інформаційного впливу. При розбіжності інтересів і волі можливі шляхи: а) погодження, стимулювання, роз'яснення, переконання; б) примус (в т.ч. пряме насильство).

Характер взаємодії держави та особи є важливим показником стану суспільства у цілому, а також його завдань та перспектив розвитку. Неможливо зрозуміти сучасне суспільство та сучасну людину без вивчення багатоманітних відносин людини і держави.

Дослідження проблеми співвідношення держави та індивіда зумовлює необхідність аналізу змісту, ознак і взаємодії категорій «людина», «особа», «громадянин». Саме вони характеризують належність людини як біологічного суб'єкта до суспільства та держави і визначають особливості її статусу.

Людина – це біологічна категорія, що визначає належність живої істоти до людського роду за певними анатомічними особливостями та фізіологічними функціями.

Основними рисами людини є: розвинутість інстинктів, що забезпечує можливість реалізації різних інтересів; наявність мови як засобу спілкування та узгодження діяльності людини; необхідність спілкування із собі подібними з метою досягнення компромісу інтересів; чіткий розподіл праці у людському середовищі, що надає можливість досягти високого ступеня організованості відносин.

Ця категорія характеризує перший етап розвитку суспільства – його становлення як соціальної системи, для якої характерна наявність біологічних суб'єктів з повною відсутністю соціальних зв'язків між ними.

Особа – людина, яка має історично зумовлений ступінь розвитку, користується правами, що надаються суспільством, та виконує обов'язки, які ним покладаються.

Саме на соціальний характер категорії «особа» вказують її наступні риси: розумність, тобто здатність мислити та приймати осмислені, а не інстинктивні рішення; свобода, тобто можливість вибору із встановлених суспільством варіантів поведінки саме того, який найповніше відповідає інтересам особи та не порушує прав інших суб'єктів, що і забезпечує можливість усвідомленого ставлення суб'єкта до власної поведінки; індивідуальність, що виявляється у наявності специфічних рис, які виокремлюють особу з маси собі подібних; відповідальність, що характеризується як можливість передбачати результати своїх дій, керувати ними та самотійно нести відповідальність у разі невиконання обов'язків чи порушення прав інших осіб.

Особа формується під впливом двох факторів: 1) індивідуальних вроджених властивостей; 2) соціального середовища, що впливає на людину.

Громадянин – це особа, яка належить до постійного населення певної держави, має нормативно закріплений статус, користується захистом держави

як у межах її території, так і поза нею. Громадянин має певні особливості, що надають можливість бути суб'єктом не лише економічних та соціальних, а й політичних відносин: це особа, яка належить до постійного населення певної держави; це особа, що користується правами, наданими державою, та виконує обов'язки, покладені на неї; це особа, котра користується захистом з боку держави, як правовим, так і судовим; це особа, яка несе законодавчо закріплену відповідальність у разі порушення чи невиконання певних рішень, а також у випадку порушення суб'єктивних прав інших осіб або невиконання власних юридичних обов'язків.

Таким чином, еволюція понять «людина», «особа» та «громадянин» визначає не лише відповідні етапи становлення, розвитку, функціонування та вдосконалення суспільства і держави. Наведені категорії надають можливість визначити належність людини до суспільства і держави, охарактеризувати особливості їх статусу та можливості щодо захисту суб'єктивних інтересів.

Складні зв'язки між державою та індивідами, а також між індивідами у державно-організованому суспільстві фіксуються державою у юридичній формі – у формі прав, свобод та обов'язків. У своїй єдності саме вони складають правовий статус індивіда, який, у свою чергу, відображає особливості соціальної структури суспільства, рівень демократії та стан законності. Правовий статус як юридична категорія не лише визначає стандарти можливої та необхідної поведінки, що забезпечують нормальну життєдіяльність соціального середовища, а й характеризують реальну взаємодію держави та особи.

Правовий статус – це юридично закріплене становище людини в суспільстві. Розрізняють загальний, спеціальний (родовий) та індивідуальний правовий статус.

Загальний правовий статус включає такі елементи: а) відповідні правові норми; б) правосуб'єктність; в) загальні для всіх суб'єктивні права, свободи й обов'язки; г) законні інтереси; г) громадянство; д) юридичну відповідальність; є) правові принципи; є) правовідносини (загального) статусного характеру.

Ядром (серцевиною) загального правового статусу є суб'єктивні права, свободи, законні інтереси та обов'язки особи. Конституція України закріплює основні права та свободи людини і громадянина, що становлять основу будь-яких інших прав і свобод. До них належать: громадянські, політичні, економічні, соціальні, екологічні, сімейні, культурні, особисті права-гарантії, основні обов'язки.

Держава та особа тісно взаємопов'язані. Держава визнає людину, її життя, свободу і недоторканність, честь і гідність найвищою соціальною цінністю.

Головний обов'язок держави – забезпечити людину відповідними умовами для здійснення прав і свобод, виконання обов'язків. Держава відповідальна перед людиною і суспільством за свою діяльність.

За допомогою права, передусім конституційного, держава закріплює відповідний правовий статус людини і громадянина, забезпечує кожній особі рівні можливості в користуванні своїми суб'єктивними правами і виконанні своїх обов'язків.

Література:

1. Лебедева О.В. Сучасні погляди на державу та людину / О.В. Лебедева // Альманах права. Свобода, рівність і гідність особи в правовій теорії та юридичній практиці. – Випуск 4. – К.: 24-К.: Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України, 2013. – С. 196-200.
2. Пархоменко Н.М. Держава як гарант забезпечення прав людини і громадянина / Н.М. Пархоменко // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право: зб. наук. праць. Випуск 18. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – С. 140-146.
3. Рабінович П.М. Громадянське суспільство і правова держава (загальнотеоретичні міркування) / П.М. Рабінович // Українське право. – 1996. – №3. – С. 22.
4. Христова Г.О. Позитивні зобов'язання держави у сфері прав людини як новий напрям дослідження у вітчизняній теоретичній юриспруденції / Г.О. Христова // Вісник Академії правових наук України. – Х. : Право, 2012. – 2012. – №2 (69). – С.30-41.
5. Хальота А. Класифікація конституційних особистих прав і свобод людини та громадянина / А. Хальота // Право України. – 2000. – №8. – С. 55.

Тема 3. Поняття, походження і розвиток держави

Ключові поняття і терміни: первісне суспільство, плем'я, звичай, мовонорма, рід, нація, фратрія, союз племен, населення, держава, територія, влада, суверенітет.

Питання про державу, її походження, сутність, соціальну цінність та роль у суспільстві віддавна належать до основних та гостро дискусійних у державознавстві.

Держава – соціальне явище, тому передумови її виникнення мають соціально-історичну природу. Для первіснообщинного ладу характерними є кровноспоріднена природа колективу; поглинання індивіда родом; спільна власність общини на засоби господарювання; природний поділ праці; колективні форми вирішення справ; відсутність поділу соціальних норм на інститути, а ґрунтування їх на колективному досвіді та звичках.

Вищою владою у первісному суспільстві були народні збори усіх дорослих членів роду. На народних зборах вирішувались питання війни та миру, відправлялися релігійні обряди, обиралися ватажки, розглядалися найбільш важливі питання життя громади. Вони почали виконувати функції не лише органу соціальної влади, але й судового органу, що виносив остаточне рішення у справах про зраду, кровозмішування тощо. Постанови народних зборів були обов'язковими для виконання усіма членами роду.

Владними повноваженнями наділялися ради старійшин, а також старійшини, вожді, військові ватажки, жерці. Рада старійшин збиралася епізодично, де попередньо розглядалися питання, які згодом виносилися на обговорення народних зборів.

Дружні відносини між родами, спільне заняття мисливством та рибальством спричинило об'єднання родів у фратрії (братства). З часом, з ускладненням міжродових відносин, систематичного проведення спільних заходів з'являються більш складні об'єднання – племена та союзи.

Відбувся великий поділ праці. Люди почали спеціалізуватися на виконанні різноманітних видів суспільно-корисної праці. Здійснився перехід від привласнюючо-споживацької економіки до виробничої, що суттєво змінило усю систему соціальних відносин первісного суспільства.

Заняття скотарством та землеробством вже не потребували великих колективних зусиль. Результат виробництва залежав від окремої особи. Процес праці поступово ускладнювався, вимагав значного фізичного навантаження і тому основною виробничою силою стає чоловік. З часом у суспільстві з'являється надлишковий продукт, який може вільно відчужуватися.

Сім'я відокремлюється від родового колективу та починає існувати автономно. Крім того спеціалізація суспільної праці супроводжується вдосконаленням її знарядь та урізноманітненням. Ремесла також відособилися в самостійну галузь виробництва, склавши основу наступного суспільного поділу праці.

«Неолітична революція» – перехід суспільства до виробничої економіки – спрямовує первісне суспільство до соціального розшарування, появи класів, зародження держави.

Виникнення приватної власності – наступний крок від родового суспільства. Приватна власність створює економічну основу індивідуального існування людини, відносної автономії його сім'ї і тим самим констатує непотрібність родових зв'язків.

Територіальна спільність (індивіди, які пов'язані спільним проживанням) спричинила колективні потреби, а потім, спільні інтереси та проблеми. Мова йде про захист від зовнішнього ворога, встановлення правил колективного співжиття, вирішення завдань, що не були по силі окремому індивіду чи сім'ї. Прикладом може слугувати будівництво іригаційних споруд, охорона території, врегулювання відносин з сусідами. У цей період породжується публічна влада, що мала наслідком утворення держави.

Отже, розпад родового ладу, поява сім'ї та приватної власності, що надали індивіду можливості бути відносно самостійним суб'єктом суспільного життя, об'єктивна потреба у вирішенні спільних справ, в тому числі у регулюванні відносин між соціально неоднорідними групами – такі **історичні передумови становлення держави.**

Процес формування держави у різних країнах світу відбувався по-різному. Історії відомі наступні основні шляхи (механізми) інституціоналізації влади: військовий (наприклад, під час формування східних деспотій в країнах з так званим азійським способом виробництва); аристократичний (наприклад, у Римі з його поділом суспільства на патриціїв та плебеїв); плутократичний (наприклад, під час становлення буржуазних держав). Ці механізми та передумови мають не лише історичне значення, а існують постійно, оскільки державна влада зберігає здатність розвиватися.

У перших цивілізаціях переважав військовий шлях формування влади та політичної спільноти. Причина тому – та роль, яку відігравала війна. При цьому вирішальна роль належала військово-демократичним, а потім – військово-ієрархічним формам організації влади.

Специфіка аристократичного шляху полягає у становленні відокремленої від народу влади на основі трансформованої традиційної родоплемінної аристократії.

Плутократичний шлях формування держави історики пов'язують з появою «великої людини», яка сформувалася у найбільш економічно розвинених країнах і був пов'язаний з накопиченням в руках однієї особи значних цінностей, з об'єднанням навколо неї багаточисленних прихильників та концентрацією влади.

Для слов'янських народів характерною була організація державної влади через перетворення органів військової демократії на державні органи. На початку в них панувала рівність, й організаційною одиницею у був рід. Поступово з однорідного суспільства почали виокремлюватися «найкращі люди», які утворювали місцеву аристократію й називалися болярами (боярами). Поступово князі прибирали владу до своїх рук, і виникає держава.

Дослідження процесу походження держави нерозривно пов'язане з численними теоріями, які пояснюють процес її виникнення та розвитку. Це цілком зрозуміло, оскільки кожна з них відображає різноманітні погляди та судження на даний процес.

За час існування науки були створені десятки найрізноманітніших теорій та доктрин:

теологічний підхід (Фома Аквінський): держава створена Богом, а її діяльність – реалізація божої волі. Саме Бог визначає сутність і форму її діяльності. Дана теорія слугує обґрунтуванню панування духовної влади над світською. Стверджується, що церква наділяє правителя правом панувати над людьми. Кожній людині пропонується коритися волі Бога, який встановив державну владу, та владі, що санкціонована церквою;

патріархальна теорія (Аристотель): держава – найкраща форма людського спілкування з наміром досягнення загального блага. Це своєрідна сім'я, яка значно розрослася. Держава виникає як результат природного потягу до сімейних взаємин, спілкування, а влада монарха – природне продовження влади батька (патріарха), який піклується про членів своєї родини та забезпечує їх слухняність;

патримоніальна теорія (Галлер): держава походить від права власника на землю (патримоніум). Право володіння землею автоматично переходить у владу над людьми, які її населяють;

договірна теорія (Б. Спіноза, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо): держава виникає в результаті суспільного договору про правила співжиття. Об'єднання людей у єдиний державний союз розглядається як природна вимога збереження людського роду і забезпечення справедливості, порядку та свободи;

теорія насильства (Є. Дюрінг, Л. Гумплович, К. Каутський): держава виникає в результаті насильства, шляхом завоювання слабких та беззахисних

племен більш сильними та організованими. На думку представників цієї теорії, держава потрібна більше першим, ніж останнім. Виступаючи інструментом організації та управлінського впливу завойовників, держава виступає могутнім засобом захисту завойованих від можливих посягань з боку інших сильних племен. Держава зображується в якості захисника інтересів усіх класів суспільства, здатна забезпечити загальне благо як для слабких, так і для сильних. Обсяг вимог, запропонованих державою, дозволяє завойованим племенам улаштувати життя в межах певних вимог та закріплює за ними відповідні права. Теорія внутрішнього насильства пояснює виникнення держави в результаті підкорення однієї частини суспільства іншій, причому йдеться про насильство більшості над меншістю;

психологічна теорія (Л.І. Петражицький): виникнення держави пояснюється властивостями людської психіки, потребами індивіда жити у колективі, його прагненням до пошуку авторитета, вказівками якого можна було б керуватися у повсякденному житті. Для обґрунтування положень цієї концепції, її прихильники посиляються на історичні приклади залежності людської свідомості від авторитета вождів, релігійних та політичних діячів, царів, королів та інших лідерів;

органічна теорія (Г. Спенсер): держава виникає та функціонує як біологічний організм. Державу, згідно цієї теорії, як суспільний організм, складається з окремих людей подібно до того як живий організм складається з клітин. До того ж вона виникає, еволюціонує та гине (внаслідок старіння) подібно людині. Крім того, кожний орган держави відповідає за заздалегідь визначену функцію (як у людському організмі): уряд – функцію мозку, хлібороби і ремісники – функцію органів травлення, працівники торгівлі та транспорту є кровоносною системою, панівні класи відповідають за оборону держави;

класова теорія (К. Маркс, Ф. Енгельс, В.І. Ленін): держава є результатом еволюції соціально-економічних відносин, способу виробництва, виникнення класів та загострення боротьби між ними. Держава забезпечує інтереси економічно панівного класу, використовуючи при цьому засоби підпорядкування та управління. Вона є тією силою, що здатна стримувати зіткнення класів із суперечливими економічними інтересами та утримання їх в межах необхідного порядку;

іригаційна теорія (К.А. Вітфогель): виникнення держави, її перші деспотичні форми пов'язуються з необхідністю будівництва гігантських зрошувальних споруд у східних аграрних державах. Ця необхідність призводить до формування класу управлінців-керівників, які поневолюють суспільство. Дійсно, процеси створення та підтримки функціонування великих іригаційних систем відбувалися у регіонах утворення первинних міст-держав (у Месопотамії, Єгипті, Індії, Китаї). Такі роботи вимагали необхідності жорсткого, централізованого управління, розподілу повноважень, обов'язковості підпорядкування тощо;

расова теорія (Ф. Ніцше): у світі існують «вищі» раси, яким властиве панування, та «нижчі», які за своєю природою мають знаходитися у підкоренні.

Поява держави пояснюється необхідністю забезпечення постійного панування одних рас над іншими. Дана теорія широко використовувалася для виправдання жорстокого поводження з чужоземцями в результаті захоплення їх земель. Крім того, фашистські Німеччина та Італія, мілітаристська Японія з її допомогою визначалися зі своєю політикою.

Окрім зазначених теорій походження держави можна назвати також демографічну (Т. Мальтус), географічну (Є. Хантінгтон), космічну (В. Евтушенко) та інші.

Держава – це політико-територіальна організація публічної влади соціально неоднорідного суспільства, яка здійснює керівництво ним, гарантує цілісність та безпеку, а також вирішує загальнозначущі завдання, в антагоністичному суспільстві виражає інтереси економічно пануючого класу, а в демократичних – інтереси всього народу. До виконання загальних справ відноситься перш за все забезпечення різноманітних колективних потреб суспільства: організація охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення, засобів транспорту та зв'язку, будівництво іригаційних споруд, боротьба з епідеміями, злочинністю, заходи по недопущенню війни та забезпеченню миру тощо.

Загальнолюдське призначення держави полягає у здійсненні нею функцій інструмента соціального компромісу, пом'якшення та подолання протиріч, пошуку згоди та співробітництва різноманітних верств населення; організації суспільства з метою забезпечення прав і свобод людини і громадянина, демократичних процесів, не дивлячись на сучасні умови глобальних криз: економічної, демографічної, енергетичної та ін.

Ознаки держави: територія, населення, суверенітет, особливий апарат публічної влади, система права та система законодавства, фінансово-грошова та податкова системи, формальні реквізити.

Соціальна сутність держави полягає у її здатності задовольняти певні потреби та інтереси тієї чи іншої соціальної спільноти, суспільства в цілому. Сутність держави вказує на те волю кого задовольняє дана держава в першу чергу. Держава як знаряддя соціального компромісу відповідає рівню розвитку демократії, характеризується ідеологічним плюралізмом, гласністю, багатопартійністю, розподілом влади, верховенством закону, охороною та захистом прав і свобод людини і громадянина, наявністю авторитетної незалежної судової влади.

Типологія держав як один із найважливіших способів пізнання історичного процесу розвитку держави здійснюється на чітко визначеній основі і у відповідності з об'єктивними критеріями. Серед них слід назвати соціально-класову сутність, зміст і спрямованість державної влади, характер і рівень розвитку виробничих сил і виробничих відносин, основні принципи організації та функціонування держави і права тощо.

Тип держави – це взяті в єдності найбільш загальні риси різних держав, система їх найважливіших властивостей і сторін, які породжуються відповідною епохою і характеризуються загальними суттєвими ознаками.

При формаційному підході в основу поділу історії соціального розвитку покладена ідея природно-історичного процесу зміни однієї суспільної

інформації іншою. Первинна (архаїчна) суспільна формація змінюється іншою (економічною), яка охоплює ряд суспільств з відповідними способами виробництва. Третя – це комуністична суспільна формація.

Першою суспільною формацією вважається первісно-суспільна, яка не знала ні приватної власності, ні класів, ні товарного виробництва. Спосіб виробництва базувався на колективній формі власності, а влада спиралась на авторитет, виражаючи інтереси всього суспільства в цілому. Виникнення держави пов'язано із змінами в способі виробництва, виникненням приватної власності, класів і різних соціальних груп з протилежними економічними і соціальними інтересами. Розрізняють рабовласницький, феодальний, буржуазний (капіталістичний), соціалістичний і перехідний тип держави.

Рабовласницька держава – це історично перший тип державної організації, який виник на руїнах первісно-суспільного ладу в силу розпаду суспільства на класи і виникнення перших антагоністичних соціальних сил рабовласників і рабів.

Феодальний тип держави історично приходить на зміну рабовласницькому типу. Старійшини роду, вожді, родова знать поступово перетворювалися в великих власників землі і худоби. Йшов процес формування земельної аристократії та повністю залежних від неї селян.

Відбувався процес перетворення органів родового ладу в органи феодальної держави: родового вождя – в короля; ради старійшин – в раду наближених монарха. Виникає постійно діюча дружина або армія. Матеріальну основу феодального ладу складала феодальна власність на землю.

Виникнення **капіталістичної держави** пов'язано з буржуазними революціями, причини яких створювались ще в умовах існування феодального суспільства. Основою такої держави була капіталістична приватна власність на засоби виробництва, але не на робітників, які залишаються особисто вільними, незалежними від капіталіста. Мірилом економічної свободи при капіталізмі є приватна власність, а економічна свобода – це фундамент політичної, соціальної і особистої свободи людини.

Важливим джерелом виникнення і подальшого накопичення власності є трудова діяльність, а також жорстока експлуатація людини людиною, пригнічення широких мас населення з боку пануючого класу і привласнення ним результатів чужої праці.

Розрізняють **буржуазну державу**, яка виступала організацією всього класу буржуазії (період становлення), буржуазну державу періоду монополістичного капіталізму, який переріс в державно-монополістичний капіталізм та індустріальне суспільство (держава представляє собою організацію, яка наче б то однаково турбується про всі верстви населення).

Соціалістична держава і право виникають нееволуційним шляхом, шляхом поступового переростання буржуазної держави в соціалістичну, а шляхом здійснення соціалістичної революції. Сутністю нової держави, яка функціонує в перехідний від капіталізму до соціалізму період, є диктатура пролетаріату (В.І. Ленін пояснював, що лише відповідний клас, а саме міські і, взагалі, фабрично-заводські, промислові робітники, можуть керувати всією

масою трудящих в боротьбі проти капіталу і у справі створення нового, соціалістичного ладу).

Перехідний період в розвитку будь-якої країни, в тому числі й України, це особливий етап еволюції не лише держави і права, але й самого суспільства, на якому держава має вирішити два завдання. Перше – реорганізація самого державного механізму (зміна його сутності, змісту, форми організації, методів діяльності, структури). Друге – реформування економіки, встановлення нових орієнтирів щодо внутрішньої та зовнішньої політики, формування нової офіційної ідеології.

Цивілізаційний підхід типології держав передбачає пізнання особливостей державного розвитку через всі форми діяльності людини: трудову, політичну, соціальну, релігійну. В межах цього підходу, тип держави визначається не стільки об'єктивно-матеріальними, скільки ідеально-духовними, культурними факторами.

Класифікація цивілізацій: 1) **первинні** (Давній Єгипет, Персія, Вавилон, Бірма та ін.); 2) **вторинні** (держави Західної Європи, Східної Європи, Північної Америки та ін.).

Розрізняють також такі цивілізації як до індустріальні, індустріальні, постіндустріальні, східні, західні, змішані, давні, середньовічні та сучасні.

Література:

1. Алексеев В.А. История первобытного общества / В.А. Алексеев, А.И. Першиц. – М., 1990. – 351 с.
2. Вороніна М.А. Співвідношення держави і права у сучасних ісламських державах / М.А. Вороніна // Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. / Нац. акад. прав. наук України, НДІ держ. буд. та місц. самоврядування. – Х. : Право, 2012. – Вип. 23. – С. 32-42.
3. Енгельс Ф. Походження сім'ї, приватної власності і держави / Ф. Енгельс. – К.: Політвидав України, 1981. – 186 с.
4. Нерсисянц В.С. Общая теория права и государства. Учебник для юридических вузов и факультетов / В.С. Нерсисянц. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА. – М., 1999. – 552 с.
5. Прокопець Л. Соціальна держава як політична реальність / Л. Прокопець // Право України. – 2000. – №12. – С.16.
6. Скакун О. Ф. Теорія держави і права. Підручник / О.Ф. Скакун. – К.: Алерта; КНТ ; ЦУЛ, 2009. – 509 с.
7. Хаустова М.Г. Глобалізація і її вплив на сутність та соціальне призначення держави / М.Г. Хаустова // Вісник Національної академії правових наук України : зб. наук. пр. – Х., 2013. – № 4. – С. 30-41.

Тема 4. Держава і політична система суспільства

Ключові поняття та терміни: політика; політична влада; джерела політичної влади; політична система суспільства; суб'єкти політики; політичні відносини; політична культура; політична діяльність; політичні організації

суспільства; політичні партії.

Політика – це організаційна і регулятивно-контрольна сфера суспільства, головна у системі таких же сфер: економічної, ідеологічної, культурної, правової, релігійної.

Сам термін «політика» отримав розповсюдження під впливом трактату Аристотеля про державу, правління і уряд, названого ним «Політика». Аж до кінця 19 ст. політика традиційно розглядалася як вчення про державу.

В даний час, розглядаючи поняття політики, необхідно підкреслити, що це: 1) відносини, що включають погодження, підпорядкування, панування, конфлікти і боротьбу між класами, групами і людьми (внутрішня політика) і державами (зовнішня політика). В основі такого розуміння політики лежить уявлення про стосунки людей, їхню взаємодію, спільне вирішення ними їхніх спільних справ, які вважаються справою держави; а також 2) найголовніший фактор суспільноісторичного процесу, який здійснює дві головні функції: а) загальної організаційної основи суспільства, б) конкретної регулятивно-контрольної системи, яка скеровує життя, діяльність, відносини людей, суспільних груп, класів, націй, народів і країн.

Політична влада – сукупність механізмів та засобів визначального впливу політичних суб'єктів, насамперед держави, на поведінку соціальних спільнот, організацій з метою управління, координації, узгодження, підпорядкування інтересів усіх членів суспільства (чи їх більшості) єдиній політичній волі шляхом переконаннями примусу. Вона є ядром політичної системи суспільства, її організаційним та регулятивно-контрольним началом. Вона визначає решту інститутів та відносин у самій політичній системі.

Політична влада має свої характерні **ознаки**:

- верховенство, тобто обов'язковість її рішень для всього суспільства, інших видів влади;
- загальність, тобто публічність, що означає її дію на основі права від імені всього суспільства;
- легальність у використанні сили та інших засобів владарювання у межах країни;
- моноцентричність - існування загальнодержавного центру (чи системи владних органів) прийняття рішень;
- найширший спектр використовуваних засобів для здобуття, утримання та реалізації влади.

Структуру політичної влади складають: суб'єкт, об'єкт і ресурси влади (економічні, соціальні, силові, інформаційні та ін.).

Функції політичної влади:

- управління суспільством у цілому та кожною його сферою;
- оптимізація політичної системи, пристосування її інститутів (держава, партійна система, виборча система тощо) до цілей, завдань і самої суті тих сил, які прийшли до влади;
- забезпечення стабільності в країні.

Залежно від співвідношення та ролі переконання і примусу існують

основні форми функціонування політичної влади: тоталітарна; авторитарна; демократична, що базуються на відносинах залежності, незалежності чи взаємозалежності політичних суб'єктів.

Політична влада структурується за різними критеріями, що зумовлює поділ її на види:

по-перше, влада політико-державна чи політико-недержавна (влада політичних партій, громадсько-політичних організацій та рухів, органів місцевого самоврядування);

по-друге, кожен з інститутів влади поділяється на складові (державна влада, наприклад, на законодавчу, виконавчу, судову);

по-третє, політична влада має різні рівні: загальнодержавний, регіональний, місцевий.

Залежно від формотворчих елементів та логіко-історичних засад політична влада включає кілька десятків видів: автократія, аристократія, бюрократія, геронтократія, демократія, націократія тощо.

Джерелами політичної влади можуть бути: сила, багатство, суспільний статус, володіння інформацією, знання, досвід, особливі навички, харизма, організація. Організація виступає середовищем для становлення відносин, що сприяють не тільки мобілізації ресурсів людей, а й втіленню у життя прийнятих рішень.

Держава – це організація політичної влади, і, як організація політична, вона є одним із компонентів всієї сукупності політичних відносин й інституцій, які виникають і функціонують у суспільстві і складають політичну систему суспільства.

Сучасна теорія держави і права приділяє велику увагу політичній системі суспільства, розглядає її як об'єктивну єдність різних соціальних інститутів, взаємних зв'язків певного характеру. Багатоманітність політичних систем, що існують у сучасному світі, свідчить про те, що на процес їх формування і функціонування також впливають такі фактори, як: історичні традиції, культура, економічний розвиток, розвиток громадянського суспільства тощо. Переважання тих чи інших факторів обумовлює їх особливості.

У наведеному світі існують різноманітні системи. На певному етапі виникає політична система як одна з форм соціального руху матерії, що пов'язана з особливою формою діяльності людей – політикою. На відміну від інших систем – економічних, соціальних, духовних – політичну систему характеризує ряд рис: її участь у розв'язанні таких загальносоціальних завдань, як інтеграція суспільства; розподіл у ньому матеріальних і духовних цінностей; досить складна внутрішня будова, що включає різноманітні політичні організації, принципи, норми, механізми комунікацій, які забезпечують прямий і зворотній зв'язок соціальних груп і членів суспільства з політичною владою; політична система має монополію на здійснення влади; у рамках політичної системи виробляється політична лінія, економічна, соціальна, культурна та інші форми політики; через її інститути здійснюється політичне керівництво й управління суспільством.

Під **політичною системою** суспільства прийнято розуміти сукупність

упорядкованих інститутів і норм, в рамках якої проходить політичне життя суспільства і здійснюється політична влада.

Політична система суспільства розглядається у широкому та вузькому розумінні: в широкому – система «матеріальних» та «нематеріальних» компонентів, пов'язаних політичними відносинами з приводу здійснення політичної влади; у вузькому – взяті у поєднанні та взаємодії державні, громадські організації, трудові колективи та інші політичні інститути, що беруть участь у здійсненні політичної влади (політична організація суспільства).

Аналіз політичної системи дає змогу розкрити її структуру. Це – внутрішня організація цілісної системи як специфічного способу взаємозв'язку і взаємодії компонентів, що її утворюють; стійка впорядкованість елементів, закон зв'язку між елементами. До структури політичної системи входять: суб'єкти (носії) політики; політичні норми; політичні відносини, стосунки; політичні функції; політичний процес; політичний режим; політична свідомість; політична культура; політична діяльність.

Суб'єкти політики – носії політичної влади, що об'єднані у соціальні спільноти, прошарки, державні і громадські організації, політичні партії і рухи, трудові колективи та інші групи людей, а також політичні особи.

Політичні норми – правила поведінки, що регулюють політичні відносини суб'єктів політики. З одного боку, політичні норми є засобом політичної оцінки тих чи інших соціальних явищ і процесів, а з іншого – закріплюють необхідну поведінку суб'єктів політики у тих чи інших межах відповідно до конкретної політичної ситуації. До складу політичних норм включають норми права, норми політичних партій і громадських організацій, політичні звичаї і традиції, політичні принципи, моральні норми політичного життя тощо.

Політичні відносини – вид суспільних відносин, що складаються між суб'єктами політики з приводу здійснення політичної влади. Зміст політичних відносин включає також реалізацію політичних функцій, політичні процеси і політичні режими.

Політичний процес – сукупна діяльність усіх суб'єктів політичних відносин, що спрямована на формування, зміну чи перетворення, а також функціонування політичної системи суспільства.

Політичний режим – це політичний стан суспільства, що реально складається і характеризується якісними та кількісними показниками участі народу, націй, соціальних груп, окремих громадян у здійсненні політичної влади.

Політична свідомість – це система ідеологічних і психологічних елементів (ідей, теорій, поглядів, переконань, почуттів, звичок) щодо діючої чи бажаної політичної системи суспільства.

Політична культура – це знання, досвід суб'єктів політичної системи у політичній сфері діяльності, вибір варіантів поведінки, сприйняття і засвоєння системи політичних цінностей.

Політична діяльність – сукупність певних дій та вчинків її учасників. Політична діяльність являє собою вид суспільної діяльності суб'єктів політики

у сфері політичного життя, що ґрунтується на врахуванні політичних інтересів, мобілізації політичної волі та здійснюється з метою досягнення політичних цілей.

Політична діяльність виявляється у різних видах: стихійна чи організована; політично усвідомлена чи спонтанна; цілеспрямована чи хаотична; проста чи складна; традиційна і така, що втілюється у нових формах; законна чи незаконна; активна чи пасивна.

Політична система складається з підсистем, які взаємопов'язані одна з одною і забезпечують функціонування публічної влади. До них слід віднести такі підсистеми:

1. Інституційну (держава, партії, групи тиску, засоби масової інформації, церква тощо).
2. Нормативну (політичні, правові, моральні норми, звичаї, традиції, символи). Через них політична система здійснює регулятивний вплив на діяльність інститутів, поведінку громадян.
3. Комунікативну (форми впливу влади, суспільства й індивіда як усередині системи, так і з політичними системами інших держав).
4. Культурну (система цінностей, релігія, ментальність).
5. Функціональну (засоби і способи реалізації влади, до яких належать злагода, примус, насильство, авторитет тощо). Вона складає основу політичного режиму, діяльність якого спрямована на забезпечення функціонування, перетворення і захист механізму здійснення влади в суспільстві.

Політична система виконує певні функції. Функціями політичної системи є наступні: політичної соціалізації; реагування; регуляції; екстракційна; дистрибутивна; адаптації.

Політичні функції – основні напрями політичної діяльності політичних суб'єктів. До них належать:

- політичне цілевизначення (вироблення політичного курсу держави та визначення цілей і завдань розвитку суспільства);
- політична інтеграція суспільства (інтеграція всіх елементів суспільства навколо єдиних для всього народу соціально-політичних цілей і цінностей);
- організація діяльності суспільства, спрямованості на виконання цілей, завдань політичної програми держави;
- регулювання політичної діяльності;
- координація окремих елементів суспільства;
- забезпечення цілісного впливу на суспільні процеси;
- політична комунікація складових політичної системи та ін.

Політична організація суспільства – це система всіх державних і недержавних організацій, громадських об'єднань і трудових колективів певного суспільства. Політичну організацію суспільства ще інколи називають політичною системою суспільства у вузькому розумінні.

Законодавство України передбачає наявність двох видів таких об'єднань. Це політичні партії та громадські організації.

Політичні партії – добровільні об'єднання громадян, які є прихильниками певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, мають на мету сприяти формуванню і вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах та інших політичних заходах.

Призначення політичної партії полягає у здійсненні функцій представництва інтересів різних соціальних груп, спільнот на рівні інтересів всієї соціальної цілісності, а також у активній роботі з інтеграції соціальної групи, яка входить у сферу політичних відносин.

Розрізняють такі види партій:

1. Масові політичні партії. Їх діяльність орієнтована на політичне виховання, підвищення політичної активності населення, надання цій активності якості постійності і безперервності.

2. Кадрові політичні партії. Виникають як виразники волі пануючих суспільних класів, інструмент оновлення еліт на основі кооптації в умовах обмежень на виборче право. Прагнуть до об'єднання еліт, збільшення чисельності з метою посилення впливу на електорат для перемоги на виборах. За своєю соціальною сутністю це – партії вищих суспільних класів.

3. Правлячі партії. Це партії, які вже одержали і здійснюють владу, головним чином через своїх членів, які займають найважливіші державні посади.

4. Партії влади. Як правило, існують у державі перехідного типу. Це подекуди тимчасові об'єднання, засновані на популярності конкретних діячів, використанні певного рівня реального поділу влади у державі і прагненні політичної влади вищих менеджерів виконавчої влади.

5. Державо-патріотичні партії. Вони орієнтуються на мобілізацію представників всіх соціальних прошарків і груп на забезпечення цілісності та стабільності держави.

6. Проблемні партії. Підкоряють свою програму і діяльність вирішенню якого-небудь соціального завдання, вважаючи його найбільш актуальним (наприклад, екологічна партія).

7. Гротескні партії. Вбачають зміст своєї діяльності у демонстрації самотності певної групи громадян. Вони не претендують на владу, захищають обмежене коло своїх інтересів, мають, як правило, невеликий кількісний склад.

Також, до політичних організацій належать також різні громадські об'єднання. Діяльність останніх повинна бути гласною, а інформація про їх установчі документи та програми – загальнодоступною. Забороняється створення і діяльність громадських об'єднань, цілі чи дії яких спрямовані на насильницьку зміну основ конституційного устрою і порушення цілісності України, підрив безпеки держави, створення військових формувань, розпалювання соціальної, расової, національної ворожнечі.

В Україні громадські організації беруть участь в реалізації політики держави. Вони делегують своїх представників до складу низки державних органів. Багато питань життя суспільства, його політичної системи вирішуються органами держави з врахуванням думки цих організацій чи разом з ними.

Держава як організація публічної влади в суспільстві є стрижнем політичної системи, її системоутворюючим елементом. Саме держава юридично засновує інші політичні інститути суспільства (надає їм легальність), крім того, держава «встановлює правила гри», тобто видає правові норми, що регулюють порядок діяльності всіх політичних інститутів суспільства.

Місце і роль держави в політичній системі суспільства визначаються наступними основними обставинами:

- виступає офіційним, тобто формальним, представником усього населення країни через представницький вищий орган законодавчої влади;
- є уособленням суверенітету народу (нації), результатом реалізації права народу на самовизначення;
- здатна забезпечити і захистити основні права людини, всіх людей, що перебувають на її території;
- покликана задовольняти загальносоціальні потреби, вирішувати загальносуспільні справи, виконувати загальносоціальні функції даного суспільства;
- має у своєму розпорядженні апарат, необхідний для виконання вказаних функцій;
- встановлює загальнообов'язкові для всіх суб'єктів суспільного життя правила поведінки - юридичні норми;
- держава володіє суверенітетом.

Література:

1. Мурашин О.Г. Акти прямого народовладдя: проблеми ефективності / О.Г. Мурашин // Право України. – 1999. – №10. – С. 8.
2. Примуш М. Політичні партії та виробничий процес / М. Примуш // Право України. – 2001. – №3. – С. 24.
3. Колнеков А. Проблеми змін в політичній системі України: політико-правовий вимір / А. Колнеков // Право України. – 2003. – №4. – С. 5.
4. Добродумов П. Про реформу політичної системи України / П. Добродумов // Право України. – 2003. – №5. – С. 19.

Тема 5. Форми держави

Ключові поняття та терміни: форма держави, форма державного правління, форма державного устрою, форма державного режиму, республіка, монархія, федерація, конфедерація, унітарна держава, автономія, президент, парламент, тоталітаризм.

У вітчизняній та зарубіжній літературі немає єдиного загальноприйнятого уявлення про те, що таке форма держави. Так, наприклад, в 60-70-х роках двадцятого століття традиційним для вітчизняного державознавства було розуміння форми держави як інституту, який складається з форми правління і форми державного устрою. В більш пізній період, і до теперішнього часу, в науковій літературі закріпилася думка, відповідно до якої форма держави

об'єднує форму правління, форму державного устрою і форму державного режиму.

Форма правління – це порядок утворення та організації вищих органів державної влади, їх взаємозв'язок один з одним та населенням.

Ознаки форми державного правління: 1) відображає порядок формування вищих органів державної влади та їх структуру; 2) характеризує зміст принципу розподілу влади між вищими органами державної влади; 3) встановлює компетенцію вищих органів державної влади та характер взаємодії з іншими органами влади центрального та місцевого значення, а також з інститутами громадянського суспільства.

Форми державного правління розподіляються на монархічні та республіканські.

Монархія – це така форма державного правління, при якій верховна державна влада здійснюється одноособово і переходить, як правило, у спадок.

Основними ознаками класичної монархічної форми державного правління є: існування одноособового глави держави, який користується своєю владою на протязі всього життя (король, імператор, шах); влада передається у спадок від попередників; монарх звільняється від юридичної відповідальності перед своїми підданими.

Монархія існує на основі трьох принципів, а саме: безстроковості, престолонаслідування та непогрішності трону.

Всі монархії можна розподілити на необмежені (абсолютні) та обмежені (конституційні).

Ознаки абсолютної монархії: 1) монарх не обмежений конституцією і здійснює законодавчу діяльність; 2) формує уряд і здійснює керівництво ним; 3) здійснює контроль за правосуддям, зосереджуючи в своїх руках всю повноту державної влади; 4) наявність в безпосередньому підпорядкуванні монарха постійної армії, поліції та розвинутого бюрократичного апарата.

Дана форма правління є характерною для країн Стародавнього Сходу (Єгипет, Вавилон та ін.); Росії 17-19 ст.; Франції до революції 1789 р.

Сучасна абсолютна монархія характеризується тим, що має, як правило, конституцію і парламент, який здійснює функції консультативної ради при монарху.

Конституційна монархія – це така форма державного правління, при якій влада монарха обмежена представницьким органом. Зазвичай це обмеження визначається конституцією, затвердженою парламентом.

Як форма правління, конституційна монархія виникає в період становлення буржуазного суспільства. В сучасних умовах вона існує в таких країнах як Англія, Швеція, Японія та ін.

Конституційна монархія розподіляється на парламентську та дуалістичну.

Парламентська монархія характеризується такими ознаками: 1) уряд формується із представників відповідної партії (партій), які одержали більшість голосів на виборах в парламент; 2) лідер партії, яка має найбільшу кількість депутатських місць, стає главою держави; 3) в законодавчій, виконавчій і судових сферах влада монарха фактично відсутня і має символічний характер;

4) законодавчі акти приймаються парламентом і формально підписуються монархом; 5) уряд несе відповідальність не перед монархом, а перед парламентом.

В умовах існування дуалістичної монархії державна влада юридично і фактично розподілена між урядом, який формується монархом, і парламентом. Уряд формується незалежно від партійного складу в парламенті і не відповідає перед ним. Монарх виражає інтереси феодалів, а парламент - інтереси буржуазії та інших верств населення (кайзерівська Німеччина в 1871-1918 рр., Туніс, Таїланд, Ефіопія та ін.).

Особливість дуалістичної монархії полягає в тому, що монарх своїми указами регулює багато сфер суспільних відносин, а також має право відкладального вето стосовно законів, які видаються парламентом. Монарх має право розпуску парламенту.

Слід виділити нетипові виборні монархії, які характеризуються тим, що глава держави обирається так, як в республіках. В Малайзії, наприклад, монарх обирається через кожні п'ять років Радою правителів штатів із власного складу по черзі.

Республіка – це така форма правління, при якій верховна державна влада здійснюється виборними органами, які обираються населенням на відповідний строк.

Загальні ознаки республіканської форми правління: 1) представницький характер вищих органів державної влади; 2) формування вищих органів державної влади виборним шляхом і реалізація ними владних повноважень на протязі визначених законодавством строків; 3) юридична відповідальність представників державної влади (в тому числі й глави держави) за прийняті рішення; 4) можливість дострокового припинення владних повноважень представників державної влади.

Як сучасні форми республіканського правління розглядаються президентські, парламентські та напівпрезидентські і напівпарламентські республіки.

Президентські республіки (США, Аргентина, Мексика та ін.) характеризуються зосередженням найбільшого об'єму владних повноважень у Глави держави – президента.

Ознаки президентської республіки: 1) президент обирається шляхом проведення всенародних виборів; 2) президент або безпосередньо очолює виконавчу владу і формує уряд, або призначає прем'єр-міністра і затверджує представлений прем'єром склад уряду; 3) уряд несе відповідальність перед президентом і діє на протязі строку президентських повноважень; 4) президент має одноособове право відставки уряду; 5) відносини між президентом та парламентом будуються на основі принципу розподілу влади і системи стримувань і противаг.

Парламентські республіки (Італія, ФРН, Греція) характеризуються зосередженням найбільших владних повноважень в парламенту.

Ознаки парламентської республіки: 1) президент обирається з числа членів парламенту або спеціальною парламентською комісією; 2) уряд формується із

членів парламенту і очолюється лідером партії парламентської більшості; 3) уряд несе відповідальність перед парламентом і діє на протязі строку повноважень парламенту; 4) в разі оголошення «недовіри уряду» з боку парламенту, президент зобов'язаний прийняти рішення про відставку уряду; 5) президент не має реальної влади і практично весь обсяг виконавчої влади здійснює прем'єр-міністр та уряд.

Основні ознаки змішаної республіки: а) всенародні вибори президента; б) президент призначає і розпускає кабінет міністрів; в) уряд повинен користуватися довірою парламенту; г) президент має право розпустити парламент або його нижню палату.

Змішана республіка є характерною для України, Російської Федерації, Франції та інших країн.

В залежності від того, хто призначає главу уряду, існує два різновиди змішаних республік, а саме: президентсько-парламентська та парламентсько-президентська.

Для президентсько-парламентської республіки характерним є: 1) повноваження по звільненню членів уряду надаються як президенту, так і парламенту; 2) після відставки уряду його склад формується президентом; 3) прем'єр-міністр може бути відправленим у відставку як президентом, так і парламентом.

Ознаки парламентсько-президентської республіки: 1) повноваження по звільненню членів уряду належить виключно парламенту; 2) після відставки уряду його склад формується парламентом; 3) президент не має права відправити у відставку прем'єр-міністра.

Форма державного устрою – це спосіб територіальної організації влади в державі, співвідношення між державою в цілому і її складовими територіальними одиницями.

Ознаки форми державного устрою:

- виражає порядок поділу держави на окремі територіальні частини;
- відображає правове становище окремих територіальних частин і характеризує взаємовідносини між центральними, регіональними і місцевими органами влади;
- показує в якій саме державній формі виражаються інтереси кожної нації, яка проживає на території даної держави.

Форма державного устрою характеризує національну та адміністративно-територіальну будову держави, розкриває характер взаємовідносин між територіальними утвореннями, які в сукупності складають територію держави.

За формою територіального устрою розрізняють: унітарну державу, регіоналістичну державу, федерацію, імперію та державоподібні та міждержавні об'єднання (конфедерація, унія, співдружність держав).

Домінуючою в усьому світі формою державного устрою є унітарна держава (Україна, Франція, Греція, Норвегія, Білорусія та ін.).

Унітарна держава – це єдина держава, частинами якої є адміністративно-територіальні одиниці, що не володіють суверенними правами.

Ознаки унітарної держави: 1) єдина конституція, норми якої

поширюються на всю територію держави; 2) єдина система вищих органів державної влади; 3) єдина система законодавства; 4) єдине громадянство; 5) територія унітарної держави поділяється на адміністративно-територіальні одиниці (області, провінції, райони, округи і т.д.).

Існує два різновиди унітарних держав – це проста і складна.

Проста унітарна держава характеризується тим, що її територія розподіляється виключно на адміністративно-територіальні одиниці.

Складна унітарна держава має у своєму складі автономні утворення, створення яких пов'язано з особливостями культури, історії, традицій, побуту населення що в них проживає.

Так, Україна, має у своєму складі Автономну Республіку Крим.

Регіоналістична держава характеризується тим, що вся її територія складається з автономних утворень (Іспанія, Італія, Шрі-Ланка).

Такі автономії можуть бути: територіальними, побутово-географічними, етнічними, змішаними.

Ознаками регіоналістичної держави є те, що: 1) автономні утворення не мають своїх конституцій, але в конституціях зазначених держав за ними закріплюються певні повноваження; 2) для реалізації своїх повноважень автономії можуть приймати відповідні нормативно-правові акти; 3) автономії діють на підставі певних статутів, які затверджуються загальнодержавним парламентом; 4) на території автономії діють місцеві органи представницької та виконавчої влади, а також представники центру – губернатори, комісари тощо.

Федеративна держава – це союзна держава, частинами якої є державні утворення, права яких розширені аж до права суверенітету (США, Росія, Мексика, ФРН та ін.).

Ознаками федерації є:

- наявність конституції федерації та конституцій суб'єктів федерації;
- територія федерації складається з територій суб'єктів федерації, які мають власний адміністративно-територіальний поділ;
- в більшості федерацій існує єдине союзне громадянство і громадянство суб'єктів федерації;
- наявність двопалатного федерального парламенту;
- у міжнародних відносинах може виступати як федерація в цілому, так і кожний з її суб'єктів;
- у федерації діє законодавство федерації і законодавство суб'єктів федерації, яке не повинно суперечити федеральному;
- у конституціях більшості федерацій світу не передбачено право сепаратизму - право виходу із складу федерації.

Розрізняють національні, політико-територіальні, національно територіальні, договірні, конституційні, договірно-конституційні, централізовані та відносно централізовані федерації.

Імперія – це велика багатонаціональна держава створена шляхом насильницького приєднання раніше незалежних держав або частин інших держав, яка була поширена в минулому (Вавилон, Персія, Рим, Російська, Іспанська імперії та ін.).

Основні ознаки імперії: 1) централізована система державних органів; 2) представники імперського уряду на місцях мали необмежену владу; 3) правове становище населення імперії характеризується дискримінацією щодо представників не панівної нації; 4) агресивність та експансіонізм імперій (захоплення територій, людей та матеріальних багатств інших країн за допомогою сили; 5) пануюча роль держави в усіх сферах суспільного життя; 6) розвиток військового та карно-поліцейського апарату, який використовується для зовнішньої експансії та захоплення чужих земель і ресурсів, а карно-поліцейський – для внутрішніх політичних і національних чисток.

Імперії припинили своє існування в результаті визвольної боротьби пригноблених народів.

До складної форми державного устрою досить часто відносять конфедерацію, яка є своєрідною перехідною формою територіального устрою, поєднуючи в собі ознаки єдиної держави, так і ознаки союзу суверенних держав.

Конфедерація – це союз суверенних держав, який створюється для досягнення певних цілей (економічного, воєнного або іншого характеру).

Конфедерації виникають тоді, коли перед певними державами постає одна й та сама проблема, розв'язати яку власними силами кожна з них не в змозі. Таким шляхом, наприклад, була створена конфедерація штатів Північної Америки, яка потім переросла в державу США.

Ознаки, які дають можливість віднести конфедерацію до єдиної держави :

- наявність спільних для всієї конфедерації функцій, які здійснюються як у внутрішній, так і в зовнішній сфері;
- наявність єдиного правового поля; єдиного митного простору;
- наявність конфедеративних органів влади і конфедеративної системи законодавства;
- наявність єдиної грошової одиниці;
- наявність єдиної мови міждержавного спілкування;
- наявність єдиних збройних сил під спільним командуванням.

Ознаки конфедерації, які характерні для союзу суверенних держав:

- збереження національної валюти, національного громадянства, державної мови, територіальної відокремленості;
- нормативно-правові акти, які прийняті конфедеративними органами, набувають юридичної сили в суб'єктах конфедерації лише у випадку їх ратифікації національним парламентом;
- суб'єкти конфедерації мають право визнання акта таким, що втратив юридичну силу, який прийнятий на рівні конфедерації;
- суб'єкти конфедерації володіють правом на односторонній вихід із складу конфедерації, яке може бути реалізовано на основі відповідного договору.

Після вирішення завдань, що були поставлені перед конфедерацією вона трансформується в більш стабільні форми державного устрою (унітарну або федеративну державу) або розпадається на суверенні держави.

Конфедерацію слід відрізнити від коаліцій, які є союзами самостійних держав, що створюються з метою оборони або ведення наступаючих дій

(антигітлерівська коаліція періоду другої світової війни).

В минулому мала значне поширення така специфічна форма державного устрою як унія.

Унія – це об'єднання декількох монархічних держав, очолюваних єдиним монархом. Найвідомішим прикладом є унія між королівством польським і Великим князівством литовським, в результаті якої була утворена Річ Посполита.

Відмінності між унією та конфедерацією: 1) конфедерація складається як з республік, так і монархій, а унія завжди об'єднує лише монархії; 2) конфедерацію засновують договором між державами, а унія виникає в силу належності одному монарху права на престол у двох і більше державах; 3) укладення договору між членами унії не є обов'язковою умовою її існування.

Форма державного режиму – це сукупність способів та методів здійснення влади державою. Державний режим є важливою складовою частиною політичного режиму, який існує в суспільстві. Політичний режим - поняття більш широке, оскільки воно включає в себе не лише методи здійснення державної влади, але й різноманітні способи діяльності політичних партій, рухів, союзів тощо.

Ознаки форми державного режиму:

- відображає порядок взаємодії держави і суспільства, держави і особи;
- характеризує стан співвідношення правових та організаційних засобів здійснення державної влади;
- встановлює сукупність методів щодо підтримання режиму законності в державі.

Він є важливою складовою частиною політичного режиму, який існує в суспільстві.

Політичний режим – поняття більш широке, тому що воно включає в себе не лише методи державного володарювання, але й характерні способи діяльності недержавних політичних організацій (партій, рухів, клубів, союзів).

В юридичній науці розрізняють два основних типа політичних режимів: демократичний та антидемократичний.

Демократичний політичний режим характеризується такими основними ознаками: 1) основним джерелом влади в державі є народ; 2) формування та вільний розвиток громадянського суспільства; 3) реальна гарантованість особистих прав і свобод громадянина, його можливість виражати власну думку щодо політики держави; 4) демократичний режим створює ефективні механізми прямого впливу населення країни на характер державної влади; 5) в демократичній державі особа захищена від свавілля, беззаконня, так як її права знаходяться під постійною охороною органів правосуддя; 6) при демократичному режимі однаково враховуються інтереси більшості і меншості, національні особливості населення; 7) основним принципом діяльності демократичної держави є плюралізм; 8) основою демократичного політичного режиму є правові закони, які виражають об'єктивні потреби розвитку особи та суспільства.

Різновидами демократичного режиму є:

1. Ліберально-демократичний, який має на меті реалізацію прав та свобод громадян на основі гуманістичних принципів здійснення державної влади;

2. Консервативно-демократичний – базується на дотриманні традиційних правових цінностей управління, які формувалися на протязі тривалого історичного періоду;

3. Радикально-демократичний – запроваджує нові правові форми здійснення державної влади, які мають на меті підвищення її ефективності.

В процесі характеристики антидемократичних режимів розрізняють тоталітарні та авторитарні політичні режими.

Ознаки тоталітарного політичного режиму: 1) в умовах тоталітарного режиму держава повністю підпорядковує собі суспільство, здійснюючи тотальний контроль над ним; 2) в основі тоталітарного режиму лежить єдина державна ідеологія, яка насильницьким шляхом нав'язується всьому суспільству; 3) управління економікою здійснюється за допомогою адміністративно-командної системи, передбачається практично повна монополія держави щодо планування та керівництва процесом економічного розвитку; 4) державна діяльність має яскраво виражений примусовий характер, здійснюється мілітаризація суспільного життя; 5) в якості методів державного управління широко використовується адміністративний і судовий тиск, а ряді випадків - відкриті державні репресії; 6) відсутність правової державності та громадянського суспільства, усунення плюралізму; 7) централізація державної влади на чолі з диктатором, який є лідером харизматичного типу (А.Гітлер, Й.Сталін, Б. Муссоліні, Мао Цзедун); 8) панування принципу «заборонено все, що прямо не дозволено владою».

Різновидами тоталітарного режиму є:

1) расистський, сутність якого полягає в тому, що в його межах проводиться політика обмеження прав і свобод людини за расовою ознакою (підтримується політика панування відповідної расової групи);

2) фашистський – характеризується необмеженою владою на чолі з харизматичним лідером;

3) військово-диктаторський – здобуття влади відбувається шляхом державного перевороту за допомогою збройних сил;

4) мусульмансько-фундаменталістський – Коран визнається основним законом держави при цьому відбувається процес нехтування прав людини.

В якості своєрідної перехідної форми між демократичним і тоталітарним режимом розглядається авторитарний політичний режим. Він може трансформуватися як в демократію так і в тоталітаризм.

Авторитарний політичний режим характеризується тим, що державна влада здійснюється конкретною особою (партією, елітною групою тощо) за мінімальною участю народу.

Основні ознаки авторитарного політичного режиму: 1) зосередження всієї повноти владних повноважень в руках обмеженого кола осіб (елітної групи, диктатури, хунти тощо); 2) ігнорування принципу поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову; 3) юридична безвідповідальність владних структур за рішення, що приймаються; 4) запровадження в регулятивно-управлінський

механізм двох систем соціально-правового впливу: корпоративної та публічної (нормативно-правової). За допомогою першої регулюються взаємовідносини серед представників владної еліти, а друга необхідна для забезпечення регулювання суспільних відносин серед підвладних; 5) допускається відносна свобода в сфері економічних відносин (існування приватної власності, приватного підприємництва, конкуренція державного і приватного економічних секторів тощо); 6) відсутність гарантій безпеки громадянина у взаємовідносинах з державою; 7) жорсткий державний диктат в ідейно-політичній сфері, неприпустимість існування політичної опозиції; 8) можливість використання протиправних по суті методів впливу (адміністративне та судове свавілля, політичний терор).

Різновидами авторитарного режиму є:

1. Революційний – влада досить часто здійснюється в неправових формах і спрямована на зміну напрямків суспільно-політичного розвитку;
2. Стабілізаційний – спрямований на збереження існуючого суспільно-політичного ладу;
3. Модернізаційний – характеризується удосконаленням існуючого суспільно-політичного ладу шляхом виходу за межі права.

Література:

1. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: підручник / О.Ф. Скакун. – Х.: Правова єдність, 2010. – 525 с.
2. Тацій В. Проблеми становлення сучасного конституціоналізму в Україні / В. Тацій, Ю. Тодика // Право України. – 2001.
3. Процюк І.В. Глава держави в парламентських монархіях і республіках / І.В. Процюк // Форум права : електрон. наук. фах. вид. – 2012. – № 3. – С. 579–584.
4. Процюк І.В. Форма державного правління: до питання про співвідношення форми і змісту / І.В. Процюк // Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. – Харків, 2013. – Вип. 25. – С. 3–16.
5. Унітарна форма територіального устрою України та окремих країн Європи (порівняльно-правовий аналіз): [монографія] / А.Є. Шевченко, В.В. Міщук – К.: «МП Леся», 2013. – 248 с.
6. Теорія держави: [навчальний посібник] / А.В. Старостюк, М.В. Кармаліта. – Ірпінь: Національний університет ДПС України, 2013. – 152 с.

Тема 6. Функції держави

Ключові поняття та терміни: функції держави, завдання держави, мета держави: внутрішні, зовнішні, постійні, тимчасові, основні, похідні. Форми і методи здійснення функцій держави.

Основні напрями діяльності держави, в яких знаходять свій вираз її сутність, завдання і цілі, називають **функціями держави**. У вітчизняних і зарубіжних наукових джерелах зустрічаються різні варіанти визначення і

характеристики функцій держави.

Найбільш суттєвими ознаками функцій держави є:

- функції держави виражають і предметно конкретизують соціальну і політико-правову сутність держави;
- у функціях втілюється і розкривається роль держави як суб'єкта політичної системи, реалізується різнобічна практична державна діяльність усередині країни і на міжнародній арені;
- функції держави охоплюють її діяльність в цілому (на відміну від функцій окремих державних і недержавних органів). Загальнообов'язковий характер функцій держави закріплюється в понятті державного суверенітету, що витікає з прерогативи державної влади щодо інших різновидів влади;
- функції держави мають комплексний, узагальнюючий характер. На їх зміст впливають особливості і закономірності історичного розвитку, динаміка соціально-економічних, політичних і духовних перетворень в житті суспільства.

Функції держави не можна ототожнювати з метою та завданнями держави.

Мета держави – це те, до чого прагне держава, здійснюючи свою діяльність. Завдання держави доцільно розглядати як засоби досягнення мети.

Розрізняють стратегічні та тактичні завдання. **Стратегічні завдання** – це завдання-ідеали, які є кінцевим результатом розвитку держави, а **тактичні завдання** – це завдання-засоби, що діють протягом певного історичного проміжку часу.

Стратегічні завдання за сферами дії розподіляють на такі різновиди:

- 1) політичні, які відповідають за організацію та функціонування політико-правової сфери;
- 2) економічні – стосуються організації господарського життя країни;
- 3) соціальні – характеризують становище різних соціальних груп суспільства;
- 4) національні – аналізують взаємовідносини націй та народностей всередині країни;
- 5) міжнародні – висвітлюють зв'язки держави з іншими країнами;
- 6) ідеологічні – вирішують питання ідейних позицій, які властиві для держави.

Тактичними завданнями держави є:

- 1) деструктивні завдання, які спрямовані на усунення старого суспільства;
- 2) конструктивні – спрямовані на створення нових суспільних відносин, нового суспільства;
- 3) стабілізуючі, які передбачають збереження існуючих суспільних відносин та досягнення їх стійкого стану.

Звідси слідує, що мета та завдання держави визначають її функції.

Вся функціональна діяльність держави направлена на досягнення глобальної мети: забезпечення виживання людини як біологічного і соціального виду.

Таким чином, **функції держави** – це основні напрями діяльності, в яких виражається і конкретизується її класова і загальносоціальна сутність.

У зв'язку з тим, що держава здійснює цілий ряд функцій, виникає необхідність їх наукової класифікації. В юридичній літературі обґрунтовуються різні підходи до проблеми класифікації функцій держави.

Найбільш часто зустрічаються спроби класифікувати функції держави залежно від того, в якій сфері – внутрішньодержавній або міжнародній вони здійснюються. Згідно даному критерію функції поділяються на внутрішні і зовнішні.

Внутрішні функції держави – це напрями діяльності держави, що здійснюються в межах її території і в яких знаходить свій вираз її внутрішня політика.

Серед основних внутрішніх функцій держави як правило виділяють:

- політична функція, що включає напрями державної діяльності по забезпеченню непорушності державного ладу організації і функціонуванню органів державної влади;
- економічна функція, що містить характеристики місця і ролі держави в системі економічного розвитку, визначаючи межі втручання держави в процес управління економікою;
- соціальна функція в самому загальному вигляді може розглядатися як напрям діяльності держави по створенню умов для певного способу життя членів суспільства;
- екологічна – охорона і забезпечення раціонального використання природних ресурсів; забезпечення екологічної безпеки суспільства;
- культурна – забезпечення консолідації нації, формування загальної для всієї країни культури і сприяння розвитку культури всіх народів, що проживають на території держави; охорона культурної спадщини;
- правоохоронна – контроль за неухильним дотриманням Конституції і законів, встановлення і притягнення до юридичної відповідальності винних у їх порушеннях і т.д.

Зовнішні функції – діяльність держави, що здійснюється за межами її території, у взаємовідносинах з іншими державами та міжнародними організаціями в яких знаходить своє втілення зовнішня політика держави. При цьому слід виділити функцію захисту державного суверенітету і функцію міждержавної співпраці.

Серед основних зовнішніх функцій держави як правило виділяють:

- оборона держави, яка полягає у захисті економічними, дипломатичними та воєнними засобами її суверенітету і території;
- зовнішньоекономічна – встановлення і здійснення торгово-економічних відносин з іноземними державами та їх об'єднаннями;
- дипломатична – встановлення і підтримання дипломатичних відносин з іноземними державами;
- гуманітарна – встановлення і розвиток культурних зв'язків з іншими державами; підтримка розвитку національної культури співвітчизників, які проживають в інших країнах;
- інформаційна – участь у розвитку світового інформаційного простору з метою забезпечення вільного обміну інформацією;

- підтримка міжнародного миру та світового правопорядку – запобігання виникненню міжнаціональних і міждержавних конфліктів та участь в їх урегулюванні; боротьба з міжнародним тероризмом.

Розглядаючи діяльність держави, спрямовану на захист державного суверенітету, слід зазначити, що, перш за все, це захист суверенітету, шляхом протидії зовнішнім спробам порушити територіальну цілісність, політичну або економічну самостійність держави.

Функція міжнародної співпраці розглядається як процес договірних відносин між державами з метою отримання певних, позитивних результатів. На договірних відносинах ґрунтуються економічні, політичні, соціально-культурні, військові, спортивні зв'язки. Важливою особливістю реалізації даного виду функцій держави є участь в інтеграційному процесі держав з різними політико-правовими системами.

Залежно від часу здійснення виділяються постійні і тимчасові функції держави.

Постійні функції держави не обмежені в часі і, як правило, здійснюються державою протягом всього періоду свого існування. До постійних функцій відносяться функції міжнародної співпраці і захисту державного суверенітету, оборони держави, охорони правопорядку тощо.

Тимчасові функції здійснюються державою впродовж певного періоду.

Ряд авторів як критерій класифікації функцій держави виділяють принцип соціально-політичної значущості, за цією ознакою розрізняються основні і похідні функції.

Основні функції – це найбільш загальні, найважливіші напрями діяльності держави по здійсненню корінних стратегічних цілей і завдань, що стоять перед нею в певний історичний період.

Похідні функції розглядаються як структурні частини основних функцій і, внаслідок цього, є більш вузькими і конкретними напрямками державної діяльності.

Від функцій держави слід відмежовувати функції державних органів. Останні характеризують діяльність, спрямовану на досягнення тих же цілей і завдань, що стоять перед державою в цілому. Проте, будучи лише частиною державного механізму, вони не в змозі повністю вирішити виникаючі проблеми.

Розрізняються правові і організаційні форми реалізації функцій держави. В правових формах відображаються зв'язок держави і права, обов'язок держави діяти при виконанні своїх функцій на основі права і в межах закону. Зазвичай виділяють три правові форми здійснення функцій держави – правотворчу, правозастосовчу і правоохоронну.

Правотворча діяльність – це підготовка і видання нормативно-правових актів, без яких реалізація інших функцій держави практично неможлива.

Від **правозастосовчої діяльності** залежить, чи будуть закони і інші нормативні акти реалізовані або вони залишаться лише побажаннями законодавця. Це повсякденна робота по вирішенню різноманітних питань управлінського характеру, для виконання якої виконавчо-розпорядчі органи

видають відповідні акти, контролюють виконання обов'язків виконавцями і ін.

Правоохоронна діяльність – це діяльність держави з охорони правопорядку, що включає вживання заходів по попередженню правопорушень, вирішенню юридичних конфліктів, залученню до юридичної відповідальності тощо.

Організаційні форми охоплюють великий об'єм організаційно-підготовчої роботи в процесі здійснення функцій держави. Така діяльність є необхідною для реалізації функцій держави. Разом з тим, вона не пов'язана з юридично значущими діями, що спричиняють за собою правові наслідки. Це, наприклад, підготовча робота по збору, оформленню і вивченню різної інформації при вирішенні юридичної справи, ознайомлення з листами і заявами громадян і т.п. Так, до організаційних форм належать:

- організаційно-регламентуюча – оперативна повсякденна організаційна робота, спрямована на вирішення конкретних завдань, техніко-організаційне забезпечення функціонування різних ланок державного механізму;
- організаційно-господарська – поточна господарська робота з матеріального забезпечення виконання різних державних функцій;
- організаційно-ідеологічна – повсякденна роз'яснювальна, виховна робота, спрямована на ідеологічне забезпечення виконання тих чи інших функцій держави.

Методи здійснення функцій держави достатньо багатоманітні. Так, виконуючи охоронну функцію, держава використовує методи переконання і примусу, для реалізації економічної функції необхідний цілий набір економічних методів - прогнозування, планування, пільгове кредитування і інвестування, державні субсидії, захист споживачів тощо.

Література:

1. Олейников С.М. Функції держави: методологічні складові і розвиток в умовах глобалізації / С.М. Олейников // Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. – Х., 2013. – Вип. 25. – С. 75–78.
2. Олейников С.М. Функції держави і правові форми її діяльності / С.М. Олейников // Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. – Х., 2012. – Вип. 23. – С. 150–161.
3. Теорія держави і права: Підручник / За ред. С.Л. Лисенкова. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 447 с.
4. Скакун О.Ф. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / О.Ф. Скакун. – Харків, 2007.
5. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
6. Теория государства и права / Под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. – М., 2002.
7. Рабінович П. Соціальна сутність держави: теоретико-методологічні аспекти дослідження / П. Рабінович, Ю. Лобода // Право України. – 2001. – №8.

Тема 7. Механізм держави

Ключові поняття та терміни: поняття, ознаки і структура механізму держави; державний апарат: поняття, ознаки, механізм формування і функціонування; державний орган: поняття, принципи формування і функціонування, класифікація.

Розглядаючи державу як специфічну соціально-політичну організацію, що виникає на певному етапі суспільного розвитку з метою захисту членів суспільства, забезпечення умов, що сприяють стабільному розвитку людської цивілізації, необхідно звернути увагу на те, що державна діяльність носить не стихійний, а цілеспрямований характер. При цьому різні напрями державної діяльності (функції держави) реалізуються численними державними і недержавними органами, що в сукупності утворюють державний механізм.

Таким чином, **механізм держави** – це система всіх державних організацій, які здійснюють її завдання і реалізують функції.

Механізм держави характеризується такими ознаками:

- між елементами цієї системи, кожний з яких має певну сферу діяльності і компетенцію, існують чітко визначені зв'язки;
- відносини між елементами цієї системи мають ієрархічний характер, що передбачає обов'язковість виконання рішень вищестоящих елементів нижчестоящими;
- елементи системи пов'язані між собою єдиними принципами побудови та єдиними принципами функціонування;
- базується на державній формі власності;
- наявність організаційних і матеріальних засобів примусу.

Структурно механізм держави складається з трьох рівнів.

І рівень становлять державні підприємства, установи та організації, які забезпечують реалізацію економічних і соціальних функцій держави. Їх основним призначенням є створення необхідних економічних умов функціонування держави та суспільства.

Державні підприємства являють собою самостійні господарські організації, створені і зареєстровані у встановленому законом порядку для здійснення господарської діяльності з метою задоволення суспільних потреб у товарі (продукції, роботах, послугах) і одержання прибутку, які діють на підставі статуту, користуються правами і виконують обов'язки щодо своєї діяльності, є юридичними особами, мають самостійний баланс, розрахунковий та інші рахунки в банку. Іншими словами **державні підприємства** – це вид державних організацій, які безпосередньо реалізують функції та завдання держави у сфері матеріального виробництва.

Державні установи та організації забезпечують невиробничу діяльність у сфері освіти, культури, виховання, науки, охорони здоров'я, соціального забезпечення. Як правило, вони не є прибутковими і функціонують за рахунок коштів державного бюджету. Інакше кажучи, **державні установи** – це такі державні організації, які здійснюють завдання та реалізують функції держави у

сфері нематеріального виробництва.

II рівень механізму держави складають органи держави. Це особлива частина державного механізму, що забезпечує виконання владних повноважень. Система даних органів йменується апаратом держави.

III рівень становлять структури спеціального призначення. Це контрольно-наглядові органи, збройні сили, поліція, спецслужби, органи виконання кримінальних покарань. Вони фінансуються з бюджету, створюються органами держави, їм підпорядковуються та забезпечують реалізацію правоохоронних, контрольно-наглядових і каральних функцій. Саме ці органи забезпечують захист суверенітету держави, її територіальної цілісності та недоторканності, охорону прав і свобод громадян, дотримання вимог закону та покарання винних у порушенні нормативних вимог осіб.

Поза і без державного механізму немає і не може бути держави. Поняття «державний механізм» тісно пов'язано з категорією «апарат держави». У вітчизняній юридичній науці ці поняття як правило ототожнюються. Разом з тим, в процесі реалізації функцій держави беруть участь різні організації (у тому числі і недержавного характеру), до яких можна віднести органи місцевого самоврядування, політичні партії тощо.

Поняття державного апарату, у зв'язку з цим, представляється більш вузьким, оскільки в нього включаються тільки спеціально створювані для управлінської діяльності державні органи, які не в змозі вирішити весь комплекс проблемних питань, що стоять перед сучасною державою.

Державний апарат є сукупністю органів і посадовців, за допомогою яких здійснюються управлінські функції держави.

Діяльність державного апарату направлена на розробку і ухвалення загальнообов'язкових правил поведінки (юридичних норм), застосування їх в процесі соціально-політичної регуляції, забезпечення ефективності системи юридичних гарантій і санкцій.

Ознаками державного апарату є: 1) формується по волі держави з метою реалізації цілей і задач, що стоять перед державою; 2) форми діяльності державного апарату в цілому і кожного з його елементів детально регламентуються приписами нормативно-правових актів; 3) від імені держави розробляє, приймає, наділяє юридичною силою правила поведінки загальнозначущого, загальнообов'язкового характеру; 4) в основі формування і функціонування державного апарату лежить професійний принцип (співробітники державного апарату здійснюють свої повноваження на професійній основі і не займаються іншою діяльністю окрім як управлінською); 5) державний апарат включає органи державної влади і матеріальні придатки (армію, поліцію, податкову і митну службу), необхідні для забезпечення реалізації державно-владних повноважень; 6) має монополію на державний примус.

Формування державного апарату здійснюється шляхом створення органів державної влади, діяльність яких безпосередньо пов'язана з реалізацією функцій держави. В даний час найпоширенішими способами заміщення управлінських посад є вибори і призначення. Як правило, обираються депутати

законодавчих зборів і глави держав – президенти (при республіканській формі правління), проте у ряді випадків передбачається виборний порядок заміщення посади монарха.

Призначення, на відміну від виборів, здійснюється не всіма дієздатними громадянами, а індивідуальними або колективними органами. Якщо рішення ухвалюється колегіальним органом, то відносно кандидата на посаду проводиться голосування.

Основними принципами функціонування державного апарату є: а) демократизм; б) національна рівноправність; в) законність; г) суверенність; г) розподіл влади; д) соціальна справедливість; є) гуманізм і милосердя; є) поєднання переконання і примусу; ж) привселюдність, відкритість, врахування громадської думки тощо.

Державний орган – це відносно самостійна, структурно відособлена ланка державного апарату, яка створюється державою в цілях здійснення певного виду державної діяльності, наділяється для цього відповідною компетенцією і спирається в процесі реалізації своїх повноважень на організаційну, матеріальну і примусову силу держави.

Специфічними ознаками, що відрізняють державні органи від недержавних структур, є:

- формування по волі держави і здійснення своїх повноважень від імені держави. Державні органи нерідко називають органами державної влади, маючи на увазі, що при їх допомозі реалізується державний суверенітет в області встановлення і реалізації владних вимог;
- виконання кожним державним органом строго визначених, встановлених в законодавчому порядку видів і форм діяльності (законодавчої, виконавчої, охоронної тощо);
- наявність у кожного державного органу юридично закріпленої організаційної структури; територіального масштабу діяльності встановленого положення в системі владної ієрархії, що визначає характер і об'єм повноважень, що належать державному органу, а також порядок його взаємовідносин з іншими державними (недержавними) органами і організаціями;
- в основу взаємодії державних органів покладена сукупність принципів єдності державної влади і розподілу влад. Принцип єдності державної влади припускає, що державні органи незалежно від об'єму владних повноважень, структурних особливостей і характеру професійної діяльності виступають від імені всієї держави і в процесі реалізації прийнятих ними правових актів можуть спиратися на державні гарантії (у тому числі державний механізм примусу). Розподіл влади можливий тільки в демократичній державі. Суть даного принципу полягає в розосередженні владних повноважень між однорівневими державними органами, які взаємно врівноважують і взаємно стримують діяльність один одного, використовуючи систему «стримувань і противаг».

У загальній формі структура державного апарату може бути представлена таким чином:

1) органи законодавчої влади – «первинні» органи державної влади в буквальному розумінні цього слова, які є основою для інших;

2) органи виконавчої влади – виконавчо-розпорядчі органи, які здійснюють повсякденну оперативну роботу щодо державного управління суспільними процесами в інтересах суспільства: вони мають допоміжні державні установи (апарат управління, тобто організаційний і матеріальний апарат підготовки, прийняття і реалізації актів управління);

3) органи судової влади – органи, що вирішують спори про право, які виникають у таких сферах суспільного життя, як правотворчість (Конституційний Суд); підприємницька діяльність та управління (господарські суди); правовідносини громадян між собою та з юридичними особами, а також у разі вчинення громадянами злочинів (місцеві суди); спори, які виникають у сфері міжнародної торгівлі (міжнародні комерційні, апеляційні);

4) правоохоронні органи – державні органи, спеціально уповноважені здійснювати контроль і нагляд за додержанням Конституції, законів та інших нормативно-правових актів, забезпечувати правопорядок, застосовувати заходи державного примусу до правопорушників.

Законодавчі органи будь-якої з держав характеризуються наступними загальними ознаками, які конкретизуються національним законодавством та відображають особливості певної держави.

1. Представницький характер органів законодавчої влади означає виборність останніх. На їх основі народ передає владу своїм представникам і уповноважує представницькі органи здійснювати державну владу.

2. Первинний характер законодавчих органів зумовлюється їх важливістю у апараті держави як представника народу.

3. Верховенство – це забезпечення повновладдя народу та наявність сумісних і політико-юридичних обмежень законодавчої влади, викликаних залежністю від волі виборців.

4. Це делегована колегіальна влада, якій народ передає частину повноважень, рішення у межах якої приймаються після обговорення відповідного питання шляхом голосування.

Органи виконавчої влади є самостійною частиною державного апарату. Вони характеризуються наступними загальними ознаками, що визначають не лише їх своєрідність, а й відносну самостійність:

- виконавча влада здійснюється урядом, який у різних країнах має неоднакову назву (Рада міністрів у Італії, Адміністрація президента у США, Уряд в Росії, Кабінет Міністрів в Україні, Федеративна рада – у Швейцарії, Кабінет – у Японії);
- основною функцією виконавчої влади є виконання законів шляхом конкретизації їх положень у підзаконних актах та їх реалізації;
- органи виконавчої влади приймають підзаконні нормативно-правові акти на основі, на виконання і відповідно до законів;
- органи виконавчої влади є підзвітними представницьким органам влади;
- вони є системою органів, які знаходяться у ієрархічному підпорядкуванні (в Україні цю систему складають вищі, відомчі та місцеві органи

виконавчої влади);

- виконавча влада передбачає чітку організацію державно-службових відносин, підпорядкованість та відповідальність;
- важливим напрямом діяльності виконавчих органів є здійснення розпорядчих повноважень із визначення внутрішньої структури органів виконавчої влади;
- виконавчі органи функціонують за принципами подвійного підпорядкування – органу, що їх створив, та вищестоящому в порядку підлеглості органу і субординації, тобто чіткого підпорядкування;
- органи виконавчої влади приймають індивідуальні акти, що конкретизують загальні норми до певного випадку чи суб'єктів та поширюються на управлінську сферу;
- універсальний і предметний характер виконавчої влади забезпечує можливість безперервної діяльності цих органів на всій території держави та їх спирання на людські, матеріальні і фінансові ресурси та використання системи службових заохочень і просувань по службі;
- наявність у виконавчих органів права на видання актів делегованого законодавства та права законодавчої ініціативи;
- наявність у системі виконавчих структур місцевих органів влади, які формуються шляхом призначення центром або ж обираються органами місцевого самоврядування.

Незалежною структурною частиною апарату держави є судові органи. Найважливіше її завдання – розгляд та вирішення правових спорів, забезпечення балансу свободи у суспільстві та обов'язку виконання законів. Будучи самостійним елементом апарату держави, судові органи характеризуються головними особливостями, які полягають у наступному:

- основною функцією діяльності судової влади є здійснення правосуддя;
- виключність повноважень суду, що полягає у неможливості інших суб'єктів здійснювати правосуддя та делегування судових повноважень;
- незалежність органів судової влади від інших державних структур та їх підпорядкованість виключно закону;
- діяльність судових органів здійснюється у особливій формі розгляду і вирішення цивільних, адміністративних, господарських та кримінальних справ у судових засіданнях;
- діяльність судових органів здійснюється відповідно до вимог суворого дотримання визначеної процесуальним законодавством процедури розгляду справ та винесення рішень;
- основними принципами діяльності судової влади є рівність прав громадян на судовий захист; гласність, змагальність, обов'язковість рішень;
- результатом розгляду справ судовими органами є винесення індивідуального акта, що має форму рішення, вироку, постанови чи ухвали та вміщає індивідуально-владне обов'язкове веління;
- можливість оскарження прийнятих рішень зацікавленими особами;
- можливість здійснювати функцію захисту прав і свобод людини та громадянина шляхом їх гарантування та поновлення;

- акти, що є результатом розгляду справ, приймаються судовими органами від імені держави;
- повноваження у сфері правосуддя реалізуються одноособово суддею чи судовою комісією у межах судової процедури;
- у країнах загального права (Канада, Англія, США) суд здійснює не лише правосуддя, а й має правотворчі повноваження;
- наявність спеціального статусу суддів, що забезпечує їх незалежність та можливість прийняття рішень лише на основі закону;
- призначенням судової влади є стримання інших гілок влади у межах конституційної законності та права шляхом здійснення конституційного нагляду і судового контролю;
- судові органи мають системний характер, тобто складаються з органів, що діють у сфері конституційної, загальної, господарської та адміністративної юстиції.

Виступаючи як суб'єкти соціально-правових відносин, державні органи характеризуються як юридичні особи публічно-правового характеру. Їх існування не залежить від волі і бажання індивідуальних осіб, які формують ті або інші державні органи (наприклад, призначення або відставка членів уряду не впливає на процес існування самого уряду як органу держави). При цьому будучи складовими частинами одного і того ж державного апарату, державні органи відрізняються один від одного порядком свого утворення, видами виконуваної ними державної діяльності, характером і об'ємом компетенції, особливостями виконання службових повноважень тощо.

В основу класифікації державних органів можуть бути покладені наступні критерії:

1. За місцем у системі державного апарату:
 - первинні – створюються шляхом прямого волевиявлення народу (Верховна Рада України, Президент);
 - вторинні – органи, які створюються первинними органами і їм підзвітні (Кабінет Міністрів України, судові органи).
2. За способом утворення:
 - виборні – обираються громадянами або іншими суб'єктами;
 - призначувані – призначаються іншими органами держави;
 - успадковані (характерні для монархічної форми державного правління).
3. За характером і змістом державно-владної діяльності:
 - органи законодавчої влади;
 - органи виконавчої влади;
 - органи судової влади;
 - контрольно-наглядові органи.
4. За територією, на яку поширюються їхні повноваження:
 - загальнодержавні (вищі або центральні) – повноваження яких поширюються на всю територію держави;
 - місцеві (локальні) – повноваження яких поширюються на певну частину території держави.

5. За персональним складом:

- одноособові – складаються з однієї особи (Президент України);
- колегіальні – складаються з ряду осіб Верховна Рада України).

6. За часом функціонування:

- постійні – створюються на невизначений строк (суди, міністерства);
- тимчасові – створюються на певний (календарний або необхідний

для виконання певного завдання) строк (комісії тощо).

Взаємодія механізму держави з органами місцевого самоврядування сприяє розширенню демократичної основи державної влади, а реалізація конституційного права громадян на участь в управлінні державними справами перш за все пов'язується з їх діяльністю в органах самоврядування. Закон допускає можливість наділення органів місцевого самоврядування певними державними повноваженнями.

Місцеве самоврядування є особливим видом управління, що забезпечує реалізацію права територіальних спільнот самостійно вирішувати питання місцевого значення, виходячи з інтересів громадян та ґрунтуючись на положеннях закону.

До представницьких органів місцевого самоврядування Конституція України відносить сільські, селищні і міські ради та їх виконавчі комітети; обласні та районні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст.

У процесі здійснення повноважень органи держави і органи місцевого самоврядування взаємодіють, ґрунтуючись на наявності спільних та особливих рис, адже вони функціонують у межах держави та суспільства, взаємодіють і забезпечують громадянам можливості реалізувати надані їм права.

Література:

1. Исаев И.А. «Симфония властей»: взаимодействие власти и авторитета / И.А. Исаев // История государства и права. – 2012. – № 1. – С.26 – 30.
2. Мартиненко І.В. Принципи організації та функціонування державного апарату / І. В. Мартиненко // Право і суспільство. – 2009. – № 1. – С. 41-45.
3. Місцеве самоврядування в Україні в умовах становлення правової держави / За ред. Ю.М. Тоди́ки, В.А. Шумі́лкіна. – Х.: Одиссей, 2004. – 392 с.
5. Носов С.И. О соотношении понятий «государство», «государственный аппарат», «государственный орган» и «орган государственной власти» / С.И. Носов // Гражданин и право. – 2007. – № 5. – С. 3 – 8.
6. Тихомиров Ю.А. Теория компетенции / Ю.А. Тихомиров. – М., 2000.
7. Харченко Н.П. Механізм держави та його структура / Н.П. Харченко // Держава і право. Юрид. і політ. науки. – 2008. – Вип. 41. – С. 91-97.
8. Чапала Г.В. Місцеве самоврядування в системі публічної влади: теоретико-правовий аналіз / Г.В. Чапала. – Х.: Право, 2006. – 224 с.

Тема 8. Сучасні концепції держави

Ключові поняття та терміни: держава, призначення держави, сутність

держави, правова держава, соціальна держава.

Однозначного підходу до розуміння держави сьогодні не вироблено. Наукові розробки теорії держави тривають, суперечки про її природу продовжуються і сьогодні.

Усі сучасні теорії розуміння держави слід поділяти на окремі групи в залежності від наступних критеріїв:

- функціональне призначення держави в сучасному суспільстві;
- склад суб'єктів процесу управління суспільством;
- визнання (або невизнання) класового поділу суспільства та роль класів у функціонуванні суспільства;
- трактування права та визначення його соціальної ролі.

Теорія еліт (Г. Моска, В. Парето, Р. Міхельс). На думку представників даної теорії, суспільством править пануюча меншість – еліта. У будь-якому суспільстві вищий клас займається його управлінням, нижчому залишається лише коритися. Такий стан суспільства є природним, оскільки визначається природною нерівністю людей. Еліт у державі кілька, вони об'єднуються в єдину силу і протистоять масам. Дана форма державної влади задовольняє людей, оскільки обумовлена психологією людини та відповідає принципам побудови та організації суспільства.

Науково-технічний прогрес середини ХХ століття спричинив формування в межах теорії еліт **концепції технократії** (Т. Веблен, Д. Бернхем, Г. Саймон, М. Дюверже). Її представники стверджували те, що управляти державою повинна особлива суспільна верства – управлінці виробничої сфери (менеджери), оскільки вони здатні визначити дійсні потреби суспільства, оптимальні шляхи його розвитку та необхідні для цього засоби. Держава повинна бути наділена широкими повноваженнями щодо регулювання всіх сфер суспільного життя, за допомогою права обмежувати індивідуальні свободи своїх громадян з метою реалізації загального інтересу.

Теорія плюралістичної демократії (Г. Ласкі, А. Бентлі, К. Поппер). Формуванню даної теорії передувало поширення ідей про політичну багатоманітність суспільного життя як необхідну умову формування реальної демократії, врівноваження взаємовідносин держави і суспільства, гарантування та забезпечення прав і свобод людини. Для суспільства ідеалом є держава, владні органи якої сформовані за територіальним принципом за участю профспілки об'єднань громадян, творчих спілок, церкви. Кожна людина повинна мати гарантовану можливість об'єднуватися з іншими для задоволення своїх політичних, економічних та соціальних прав, реалізації природних прав, а держава є правовою лише за умови забезпечення своїм громадянам такої можливості.

Стосовно взаємовідносин держави і суспільства, меж втручання держави в економічне життя, то слід постійно контролювати суспільству об'єм її владних повноважень. У разі, якщо суспільство надасть державі більше влади в питаннях економічного втручання і одночасно не буде підсилювати демократичні інститути, то воно втратить свободу. В свою чергу, за відсутності

свободи та влади у людей, ідея підвищення їх добробуту залишиться нереалізованою.

Теорія «держави-нічного сторожа» (Л. Ерхард, В. Ойкен). Держава повинна охороняти спокій громадян, забезпечувати функціонування громадянського суспільства, і порядку в ньому. Будь-яке втручання держави у приватне життя окрім збирання податку, вважалось не приступним розцінювалось як замах на свободу індивідів. Таким чином, держава здійснює пасивне регулювання, виконуючи роль нічного сторожа або спортивного судді (арбітра) на футбольному полі, який суворо спостерігає за діями футбольних команд у відповідності з певними правилами, але не має права безпосередньо брати участь в грі.

Теорія «держави загального благоденства» (К. Мюрдаль). Сутністю такої держави є здійснення ненасильницьким шляхом скоординованої ефективної публічної політики, яка б сприяла розвитку економіки відповідно до інтересів більшості її громадян. Зокрема, у такій державі має місце подальший розвиток демократії, підвищення добробуту її громадян, децентралізація влади, наявність органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, за участю яких здійснюється розподіл благ та задоволення різнобічних інтересів широкого кола населення, контроль за владними органами.

Теорія соціальної держави (Х. Хеллер, Т. Ріттер, Дж. Роулз) – це сучасна політико-правова теорія, відповідно до якої держава бере на себе турботу про матеріальний добробут громадян, здійснює функцію регулювання економіки з обов'язковим урахуванням екологічних вимог, забезпечує захист економічних і соціальних прав людини. Крім того, соціальна держава зобов'язує індивіда брати участь у вирішенні загальних завдань; є регулятором суспільного життя; здійснює контроль над діяльністю приватного власника та приватного капіталу; досягає дедалі більших успіхів у сфері соціального забезпечення свого народу; стверджує та розширює діяльність вільних профспілок і промислової демократії, здійснює чимало інших демократичних перетворень.

Теорія конвергенції (П. Сорокін, Дж. Голбрейт, У. Ростоу, Р. Арон, Ж. Фураст'є, Я. Тінберген та ін.). Зводиться до наступного: за сучасних умов відбувається зближення капіталістичної та соціалістичної систем. Воно здійснюється завдяки подоланню відмінностей між ними через запозичення позитивних рис кожної з систем та ліквідації негативних моментів. Капіталізм за рахунок розширення елементів планування та державного регулювання економіки, а соціалізм – за рахунок подолання жорсткого централізованого управління зіллється в єдиному «постіндустріальному суспільстві», якому і належить майбутнє. Синтез капіталістичної та соціалістичної систем заснований на загальних культурних, технічних та індустріальних аспектах науково-технічної революції. За цих умов виникають такі риси суспільства, як індустріалізація, спеціалізація праці, автоматизація, економічне планування та програмування, урбанізація, скорочення сім'ї, що є спільними для всіх видів держав і є основою для їх перетворення на єдину державу.

Авторитарні (тоталітарні) теорії держави (Ф. Ніцше) - антидемократичні напрямки державно-правової думки, в основу яких покладено ідею

обґрунтування авторитарних, тоталітарних режимів – всевладдя однієї особи або еліти в державі, абсолютна відсутність контролю за державною владою, позбавлення політичних прав особи та народу, неможливість вільного волевиявлення. Мова йде про ворожі демократії політичні теорії та практику. Усім авторитарним теоріям притаманне антидемократичне трактування таких факторів та інститутів державно-правового життя, як форма правління, правовий режим, взаємовідносини влади та підлеглих, прав та свобод особи. Крім того властивим є також звеличення особистості правителя та правлячої еліти, посилення на природність правління кращих та сильніших, нездатність маси до вирішення суспільних та державних справ, невміння користуватися свободою з розумом.

Концепція правової держави (Дж. Локк, Ж.Ж. Руссо, Ш.-Л. Монтеск'є, І. Кант). Основними рисами правової держави вважають: 1) верховенство і панування правового закону; 2) постійне ствердження суверенітету народу, як єдиного джерела державної влади; 3) поділ влади на законодавчу, виконавчу, судову; 4) забезпечення прав, свобод, законних інтересів людини і громадянина, виконання ними своїх обов'язків перед іншими людьми, державою і громадянським суспільством; 5) урегулювання взаємовідносин між особою та державою, ґрунтуючись на принципі: дозволено все, що не заборонено – для осіб, а державним органам – тільки те, що прямо дозволено законом; 6) взаємну відповідальність особи й держави, відповідальність держави перед громадянським суспільством; 7) ефективну організацію контролю та нагляду за здійсненням законів і режиму законності.

Про експлуататорську сутність держави стверджує **теорія анархізму** (П. Кропоткін). Усе, що робить держава – наносить саму шкоду суспільству, перешкоджаючи формуванню та функціонуванню інституцій самоорганізації населення. Як необхідність розглядається знищення держави в результаті соціальної революції, яка водночас створить передумови для забезпечення всебічної свободи людини. Державу заступить суспільство, в якому народ розпочне перебудову та виховну роботу, орієнтуючись на комуністичні ідеали.

Література:

1. Марченко М.Н. Проблемы теории государства и права: [учебник] / М.Н. Марченко. – М.: Проспект, 2001. – 760 с.
2. Машков А. Проблемы теории держави і права. Основи: Курс лекцій / А. Машков. – К.: К.І.С., 2008. – 470 с.
3. Общая теория права и государства: учебник / под ред. В.В. Лазарева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрист, 2001. – 520 с.
4. Чиркин В.Е. Современное государство / В.Е. Чиркин. – М.: Межд. отн., 2001. – 416 с.
5. Шульженко Ф.П. Історія політичних і правових вчень: Підручник / Ф.П. Шульженко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 464 с.
6. Теорія держави. Навчальний посібник / Кармаліта М.В., Старостюк А.В. – Ірпінь : Національний університет ДПС України, 2013. – 120 с.

Тема 9. Демократія: поняття, суть, основні форми

Ключові слова і терміни: правова держава, правовий закон, розподіл державної влади, громадянське суспільство, демократія, права людини, демократичний режим.

Слово «демократія» відоме ще від часів Давньої Греції і у перекладі з грецької означає «владу народу». У ранній період свого існування в Давній Греції демократія розумілася як особлива форма або різновид організації держави, при якому владою володіє не одна особа (як при монархії, тиранії), і не група осіб (як при аристократії, олігархії), а всі громадяни, що користуються рівними правами на управління державою.

Кожна історична епоха вносила свої ознаки в поняття демократії і розставляла свої акценти на їх значущості.

Слово «демократія» вживається в різному значенні:

- як форма держави;
- як політичний режим;
- як принцип організації та діяльності державних органів і громадських організацій.

Коли про державу кажуть, що вона демократична, то мають на увазі наявність усіх цих значень. Демократія як форма держави можлива в країнах із демократичним режимом, а відтак, із демократичним принципом організації та діяльності всіх суб'єктів політичної системи суспільства (органи держави, державні організації, громадські об'єднання, трудові колективи), котрі одночасно є й суб'єктами демократії. Зрозуміло, що суб'єктами демократії є насамперед громадянин і народ.

Демократія ніде і ніколи не існувала без держави. Реально демократія є формою (різновидом) держави, яка характеризується, щонайменше, такими ознаками:

- 1) визнанням народу вищим джерелом влади;
- 2) виборністю основних органів держави;
- 3) рівноправністю громадян і насамперед рівністю їх виборчих прав;
- 4) підкоренням меншості більшості (перших останнім) при прийнятті рішень.

Будь-які демократичні держави будуються на підґрунті цих загальних ознак, але ступінь розвитку демократії може бути різним. Демократизація суспільства – це тривалий безперервний процес, що потребує не лише внутрішньодержавних, але й міжнародних гарантій.

Сучасні демократичні держави (а бути демократичною державою є престижним) доповнюються низкою інших ознак і принципів:

- додержання прав людини, їх пріоритет над правами держави;
- конституційне обмеження влади більшості над меншістю;
- повага до прав меншості на власну думку і її вільне вираження;
- верховенство закону;
- поділ влади та ін.

Виходячи із сучасного наповнення демократії якісним додатковим змістом, можна дати визначення демократії як зразка, ідеалу, до якого прагнуть цивілізовані держави.

Демократія – політична організація влади народу, за якої забезпечується: рівна участь усіх і кожного в управлінні державними і суспільними справами; виборність основних органів держави і законність у функціонуванні всіх суб'єктів політичної системи суспільства; забезпечення прав і свобод людини і меншості відповідно до міжнародних стандартів.

Ознаки демократії:

1. Демократія має державний характер:

- виражається в делегуванні народом своїх повноважень державним органам. Народ бере участь в управлінні справами в суспільстві і державі як безпосередньо (самоврядування), так і через представницькі органи. Він не може здійснювати сам належну йому владу і делегує державним органам частину своїх повноважень;

- забезпечується виборністю органів держави, тобто демократичною процедурою організації органів держави в результаті конкурентних, вільних і чесних виборів;

- проявляється в спроможності державної влади впливати на поведінку та діяльність людей, підкоряти їх собі з метою управління суспільними справами.

2. Демократія має політичний характер:

- передбачає політичне різноманіття. Демократія, як, утім, і ринкова економіка, неможлива без існування конкуренції, тобто без опозиції і плюралістичної політичної системи. Це знаходить вияв у тому, що демократія виступає принципом діяльності політичних партій у боротьбі за володіння державною владою. При демократії враховується різноманіття політичних думок – партійних та інших, ідеологічних підходів до вирішення суспільних і державних завдань.

Демократія виключає державну цензуру та ідеологічний диктат. Законодавства розвинутих західних держав закріплюють низку принципів, якими має гарантуватися політичний плюралізм:

1) загальне право голосу; 2) рівність при виборах; 3) таємне голосування; 4) прямі вибори тощо. Нагадуємо, що ст. 15 Конституції України проголошує, що суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова. Цензура заборонена;

- ґрунтується на політичній рівноправності громадян на участь в управлінні справами суспільства і держави і, насамперед, рівності виборчих прав. Така рівність надає можливість вибору між різними політичними варіантами, тобто політичними можливостями розвитку.

3. Демократія передбачає проголошення, гарантування та фактичне втілення прав громадян – економічних, політичних, громадянських, соціальних, культурних, а так само й їх обов'язків відповідно до міжнародних стандартів, закріплених у Хартії прав людини (Загальна декларація прав людини 1948р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. і Міжнародний

пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., які набрали сили від 23 березня 1976 р. та ін.). Законом України від 10 грудня 1991 р. «Про дію міжнародних договорів на території України» встановлено порядок застосування міжнародних норм про права людини.

4. Демократія передбачає законність як режим суспільно-політичного життя. Режим громадсько-політичного життя виражається у вимогах до всього суспільства – до всіх суб'єктів політичної системи (вони ж – і суб'єкти демократії) і, насамперед, до державних органів – засновуватися і функціонувати на основі суворого і неухильного виконання правових норм. Кожний орган держави, кожна посадова особа повинні мати стільки повноважень, скільки необхідно, щоб створити умови для реалізації прав людини, їх охорони і захисту.

5. Демократія припускає взаємну відповідальність держави і громадянина, що виражається у вимозі утримуватися від учинення дій, що порушують їх взаємні права і обов'язки. У Конституції України наголошено: «Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» (ст. 3). Арбітром у можливих конфліктах між державою і громадянином є незалежний і демократичний суд.

Функції демократії – основні напрямки її впливу на суспільні відносини, метою яких є підвищення соціально-політичної активності громадян в управлінні суспільством і державою.

Функції демократії можна поділити на дві групи: 1) що розкривають зв'язок із суспільними відносинами; 2) що виражають внутрішні функції діяльності держави. До числа найзагальніших функцій демократії можна віднести такі.

1. Організаційно-політичну – організація політичної влади на демократичних засадах. Вона містить у собі під функцію самоорганізації народу (самоврядування) як джерело державної влади і виражається у наявності організаційних зв'язків між суб'єктами демократії: органами держави, державними організаціями, громадськими об'єднаннями, трудовими колективами.

2. Регулятивно-компромісну – забезпечення плюралізму діяльності суб'єктів демократії в цивілізованих рамках співробітництва і компромісу, концентрації і консолідації різних політичних сил навколо інтересів громадянського суспільства і держави. Правовим засобом забезпечення даної функції є врегульованість правових статусів суб'єктів демократії.

3. Суспільно-стимулюючу – забезпечення оптимального служіння держави суспільству, стимулювання, урахування і використання громадської думки і активності громадян (консультативних референдумів, наказів, листів, заяв тощо) при розробці та прийнятті державних рішень.

4. Установчу – формування органів державної влади і органів місцевого самоврядування демократичним шляхом (конкурс, вибори).

5. Контрольну – забезпечення діяльності органів держави в межах їх компетенції відповідно до вимог нормативно-правових актів; підконтрольність і підзвітність усіх ланок державного апарату (наприклад, контроль

представницьких органів за виконавчими органами, звіт останніх перед першими).

6. Охоронну – забезпечення державними органами безпеки честі і гідності кожної людини, охорони і захисту прав і свобод особи, меншості, форм власності, запобігання правопорушенням і припинення їх.

Останні три функції демократії виражають внутрішні функції держави.

Принципи демократії – незаперечні вихідні вимоги, які ставляться до всіх учасників політичної діяльності, тобто до суб'єктів демократії.

Основні принципи демократії:

1) політична свобода – свобода вибору суспільного ладу і форми правління, право народу визначати і змінювати конституційний лад (ст. 5 Конституції України), забезпечення захисту і її людини. Свобода має первинне призначення – на її основі може виникнути рівність і нерівність, але вона допускає рівноправність;

2) рівноправність громадян – означає рівність усіх перед законом, рівну відповідальність за скоєне правопорушення, право на рівний захист перед судом. Дотримання рівноправності гарантується: не може бути привілеїв або обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового становища, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Найважливіший аспект рівноправності – рівність прав і свобод чоловіка і жінки, що мають однакові можливості для їх реалізації;

3) виборність органів держави і постійний контакт із ними населення - допускає формування органів влади і місцевого самоврядування шляхом народного волевиявлення, забезпечує їх змінюваність, підконтрольність і взаємоконтроль, рівну можливість кожного реалізувати свої виборчі права. У демократичній державі ті самі люди не повинні тривалий час безперервно обіймати посади в органах влади: це викликає недовіру громадян, призводить до втрати легітимності цих органів;

4) поділ влади – означає взаємозалежність і взаємне обмеження різних гілок влади: законодавчої, виконавчої, судової, що служить перешкодою для перетворення влади на засіб придушення свободи і рівності;

5) прийняття рішень за волею більшості при обов'язковому дотриманні прав меншості – означає поєднання волі більшості з гарантіями прав особи, яка перебуває в меншості – етнічній, релігійній, політичній; відсутність дискримінації, придушення прав особи, яка не є у більшості при прийнятті рішень;

6) плюралізм – означає багатоманітність суспільних явищ, розширює коло політичного вибору, допускає не лише плюралізм думок, але й політичний плюралізм – множинність партій, суспільних об'єднань тощо з різними програмами та статутами, що діють у рамках конституції. Демократія можлива в тому разі, коли в її основі полягає принцип плюралізму, проте не всякий плюралізм є неодмінно демократичним. Лише у сукупності з іншими принципами плюралізм набуває універсального значення для сучасної демократії.

Функції демократії реалізуються через її форми та інститути. **Форма демократії – це її зовнішнє вираження.** Форм демократії можна назвати чимало, але основні з них такі:

1. Участь народу в управлінні державними і суспільними справами (народовладдя) – здійснюється у двох формах: безпосередній та представницькій.

– форма народовладдя, при якій влада здійснюється через безпосереднє виявлення волі народу чи певних соціальних груп (референдум, вибори);

– форма народовладдя, при якій здійснюється через виявлення волі представників народу у виборних органах (парламенти, органи місцевого самоврядування).

2. Формування та функціонування системи органів держави на основі демократичних принципів законності, гласності, виборності, змінюваності, поділі компетенції, які запобігають зловживанню службовим становищем і суспільним авторитетом:

3. Юридичне (насамперед конституційне) закріплення системи прав, свобод і обов'язків людини і громадянина, їх охорона і захист відповідно до міжнародних стандартів.

Види демократії класифікують за сферами суспільного життя:

- економічна;
- соціальна;
- політична;
- культурно-духовна та ін.

Інститути демократії – це легітимні і легальні елементи політичної системи суспільства, які безпосередньо створюють демократичний режим у державі через втілення в них принципів демократії.

За вихідним призначенням у вирішенні завдань політики, влади та управління відрізняють інститути демократії: структурні та функціональні.

За юридичною значущістю прийнятих рішень відрізняють інститути демократії: імперативні і консультативні.

Якщо перші мають остаточне загальнообов'язкове значення для державних органів, посадових осіб, громадян (референдум конституційний та законодавчий; вибори; накази виборців), то другі – мають дорадче, консультативне значення для державних органів, посадових осіб, громадян (референдум консультативний, всенародне обговорення законопроектів, мітинги, анкетування).

У системі інститутів безпосередньої демократії найважливіше місце належить виборам.

Вибори – форма безпосередньої участі громадян в управлінні державою шляхом формування вищих представницьких органів, органів місцевого самоврядування, їх персонального складу.

Громадяни демократичної держави мають право вільно обирати і бути обраними до органів державної влади і органів місцевого самоврядування. Громадянин може виражати свою волю вільно при додержанні рівності. Свобода виборця реалізується за допомогою таємного голосування і потребує

встановлення гарантій проти тиску на нього.

На основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування в Україні обираються населенням: Президент, Верховна Рада, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування (сільської, селищної, міської ради та їх голови).

Виборча система може бути мажоритарною, пропорційною та змішаною (мажоритарно-пропорційною).

Мажоритарна система – система визначення результатів виборів, відповідно до якої депутатські мандати від виборчого округу отримують лише кандидати, що одержали встановлену більшість голосів. Відповідно до **пропорційної системи** депутатські мандати розподіляються між партіями пропорційно кількості голосів, відданих за партію в межах виборчого округу.

Особливим інститутом демократії є референдум як один із засобів демократичного управління державними справами.

Референдум (лат. – те, що повинно бути повідомленим) – засіб вирішення шляхом голосування кардинальних проблем загальнонаціонального і місцевого значення (прийняття конституції, інших важливих законів або внесення до них змін, а також інших рішень з найважливіших питань). Референдум є одним із важливих інститутів безпосередньої демократії, проводиться з метою забезпечення народовладдя безпосередньої участі громадян в управлінні державою і місцевими справами.

Література:

1. Оніщенко Н.М. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи : монографія / Н.М. Оніщенко [відп. ред. Ю.С. Шемшученко]. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – 320 с.
2. Петришин О.В. Демократія як основа правової, соціальної держави / О.В. Петришин // Право України. – 2014. – № 5. – С. 73–82.
3. Петришин О.В. Демократичні основи правової, соціальної державності / О.В. Петришин // Вісник Національної академії правових наук України : зб. наук. пр. – Харків, 2014. – № 1. – С. 32–41.
4. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / за ред. О.В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2008.
5. Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. – М.: Юрист 1997. – 672с.

Тема 10. Поняття, походження, розвиток і структура права

Ключові поняття та терміни: історичні передумови права, поняття і основні концепції праворозуміння, поняття та ознаки права, зміст права, поняття і класифікація функцій права, принципи права, об'єктивне і суб'єктивне право, співвідношення держави і права.

Впорядкування суспільних відносин у родовому первіснообщинному

суспільстві відбувалося за допомогою соціальних норм, що забезпечували єдність роду. Соціальні норми мали характер мононорм, в яких поєднувалися норми звичаїв, норми релігії. Дотримувалися завдяки не примусу, а через релігію, міфологію. Існував так званий інститут табу. Пізніше з'явилися дозволи. А потім вже норми, які дозволяли обрати варіант поведінки.

Серед причин виникнення права розрізняють загальносоціальні та регулятивні. До загально соціальних відносять потреби економічних відносин та руйнацію колективізму, а до регулятивних – формування поведінки людей на основі обов'язкових звичаїв.

Розглядаючи проблему історичних передумов права, слід виділити три основні підходи до її вирішення.

Згідно з **класовою теорією** (К. Маркс, В. Ленін) право виникає разом з державою в результаті появи приватної власності і розшарування суспільства на класи; для захисту власності і експлуатації класом експлуататорів класу експлуатованих.

Другий підхід умовно можна назвати **діалектико-соціологічним**. Він пов'язує виникнення права із затвердженням обмінних відносин і переходом від локальних співтовариств до суспільства в сучасному значенні слова. Сутнісними принципами обміну, його атрибутами є свобода особи (під примусом, як відомо, обмін не можливий), формальна рівність з іншим суб'єктом (що виражається в тому, що при обміні неможливо нав'язати свою волю іншому об'єкту), приватна власність (обмінювати можна лише те, що належить суб'єкту по праву) і еквівалентність обмінюваного (наслідок формальної рівності). Саме ці відносини об'єктивно вимагають відповідної адекватної форми. Такою формою і виступає право.

Третій підхід – **антропологічний**. Представники сучасної політичної антропології, стверджують, що політична організація і право є універсальними соціальними явищами, із самого початку притаманними суспільству. Вони з'являються разом з суспільством і зникнуть з ним же. В ході еволюції суспільства змінюється лише ступінь цілості права, але не його природа.

Формування людського співтовариства як складної поліструктурної соціальної системи являється основною історичною передумовою виникнення права як загальнозначущого, загальнообов'язкового регулятора найважливіших суспільних відносин.

Шляхи формування права:

- формування права починається з того, що люди вступали у відносини між собою (товарні). Поступово складається певна система дій, зразки поведінки людей. Договори, що укладали люди поступово переростали у нормативні договори;
- повинен був бути арбітр, який виносив рішення і це рішення ставало зразком для вирішення аналогічних справ у майбутньому;
- переростання звичаїв у норми звичаєвого права;
- правотворчість державних органів.

Праворозуміння – це наукова категорія, яка відображає процес і результат цілеспрямованої розумової діяльності людини, яка вміщує в собі пізнання

права, його оцінку і ставлення до нього як до цілісного соціального явища.

Природно-правова теорія. Окрім позитивного права, яке створюється державою, існують природні невід'ємні права, які стоять над ним, що належать людині від народження. Природне право як етичні і правові ідеї, принципи, ідеали, вимоги не є правом в юридичному значенні, а являє собою найближчу і необхідну передумову позитивного права.

Історична школа права. Право – виражає дух народу, народного правового переконання, що формується, подібно мові, поступово і, через це, незалежно від держави. Законодавець не може творити норми на свій розсуд, а повинен фіксувати лише те, що склалося у вигляді норм.

Нормативістський підхід. Право – ієрархія норм, нормативний регулятор суспільних відносин; воно немислиме без держави, а держава немислима без права.

Психологічна теорія права. Існує справжнє право, яке є психологічними – сукупність норм, прийнятих, гарантованих і санкціонованих державою.

Соціологічна теорія права. Право – система правовідносин, реальна поведінка людей, регульована правом.

Реалістична школа права. Право є захищений державою інтерес, воно ніщо без державної влади.

Теорія солідаризму. Об'єктивне право складає правила соціальної солідарності, яким підкоряється держава і громадяни.

Класова (матеріалістична) теорія права. Право є зведена в закон воля пануючого класу, зміст якої визначається матеріальними умовами життя суспільства.

Легістський підхід до розуміння права передбачає характеристику права як продукту держави (його – воля). Право – це владне розпорядження (наказ) офіційної державної влади. Не закріплене у формальному джерелі (закон, указ, ухвала, декрет) правило не є відповідно до цього підходу юридично значущим (власне правовим). Легістське ототожнення права і закону (позитивного права) є принципом і змістом так званого «юридичного позитивізму». Легістське (позитивістське) праворозуміння властиво різного роду етатистським, авторитарним і тоталітарним підходам до права.

Природно-правовий підхід передбачає розрізнення природного і позитивного права. Природне право включає комплекс можливостей і зобов'язань, якими індивід наділяється з народження і які належать йому незалежно від того, громадянином (підданим) якої держави він є. Невідчужуваність природного права означає його персоніфікований характер, передача (відчуження) природного права на користь кого б то було не можлива.

Співвідношення природного і позитивного права в рамках природно-правового підходу передбачає, що позитивне право створюється державою на підставі природно-правових принципів в цілях забезпечення і захисту природних прав членів суспільства.

Право – явище складне, багатогранне, має багате понятійне вираження. По-перше, виділяють право в загально соціальному значенні (моральне право, право народів і т.п.); по-друге, виділяють право в спеціально-юридичному

значенні, як юридичний інструмент, пов'язаний з державою.

У сучасній юридичній науці термін «право» використовується в декількох значеннях:

- соціально-правові можливості людей, обумовлені природою людини та суспільства;
- система юридичних норм (право в об'єктивному розумінні);
- офіційно визнані можливості, якими користуються фізичні або юридичні особи, організації (право в суб'єктивному розумінні);
- система всіх юридичних явищ, що містять природне право, право в суб'єктивному і об'єктивному розумінні (правова система).

Право – це система загальнообов'язкових, формально визначених, встановлених або санкціонованих, гарантованих державою правил поведінки, що виступають регулятором суспільних відносин, і виражають в антагоністичному суспільстві інтереси економічно пануючого класу, а в демократичному – інтереси всього народу і відповідають природним правам та основним стандартам в галузі прав і свобод людини.

Ознаки права:

- встановлюється або санкціонується державою чи населенням в результаті референдуму, тобто визначеної процедури держава надає нормам юридичного характеру і бере на себе обов'язок охороняти їх засобами примусу;
- нормативність, тобто права є не довільні, а чітко визначені у відповідних чинних нормах. Дана ознака дозволяє подолати свавілля і беззаконня, привносячи в суспільне життя елементи єдності, рівності, принципової однаковості;
- інтелектуально-вольовий характер, тобто право – виявлення волі і свідомості людей. У праві відображаються і виражаються потреби, інтереси, цілі суспільства, окремих осіб і організацій. Дія права можлива лише на підставі свідомості і волі осіб, які реалізують юридичні норми;
- забезпеченість можливістю державного примусу, тобто держава за допомогою механізму примусу забезпечує захист права і має на меті примусити правопорушника до виконання обов'язків;
- формальна визначеність, тобто чітка фіксація у формі моделей поведінки в нормах і нормативних приписах, які зовнішньо відображені в офіційних письмових документах;
- системність, тобто право являє собою єдине складне системне утворення, що має свою структуру;
- загальнообов'язковість, тобто правові норми є обов'язкові для всього населення що проживає на території певної держави.

Під **змістом права** розуміють всю сукупність правових приписів за допомогою яких здійснюється регулювання суспільних відносин, це визначені у праві юридичні права, обов'язки та заборони.

Розрізняють два види змісту права:

- соціально-політичний, в якому відображається економічна, політична, класова сутність та спрямованість права;
- спеціально-юридичний, що характеризує право як специфічне

інституційне утворення.

Суть права – це головна внутрішньо якісна основа права, яка виражає його природу і призначення у суспільстві.

Право може виражатися у різних аспектах. Для розуміння природи права важливо мати на увазі, що право виступає у формі ідей, уявлень; у формі юридичних приписів; у формі дій чи відносин, в яких реалізовані приписи права.

Сутність права виражається через його функції.

Функції права – це основні напрями правового впливу, що виражають роль права у впорядкуванні суспільних відносин.

За допомогою поняття функції права можна пізнати призначення права в суспільстві, його динаміку, дію.

Функції права можна розглядати в двох площинах в залежності від того, чи висвітлюються вони в рамках спеціально-юридичних (вузьких) чи загальносоціальних (більш широких) напрямів.

Відповідно до широкого значення функцій права, серед них можна виділити:

- економічну функцію (право упорядковує виробничі відносини, закріплює різні форми власності);
- політичну функцію (регламентує політичні відносини, регулює діяльність суб'єктів політичної системи);
- виховну функцію (відображає певну ідеологію, здійснює специфічну педагогічну дію на осіб, пов'язана з формуванням у суб'єктів мотивів правомірної поведінки);
- гносеологічну функцію (право саме виступає як джерело пізнання зафіксованих у ньому закономірностей розвитку суспільства);
- комунікативну функцію (виступає способом зв'язку між суб'єктом і об'єктом управління).

На спеціально-юридичному рівні право виконує регулятивну і охоронну функції.

Регулятивна функція має первинне значення, носить творчий характер. Подібну функцію забезпечують, як правило, правові стимули – заохочення, пільги, дозволи, рекомендації. Дані засоби сприяють задоволенню інтересів осіб, відкриваючи простір для активності, ініціативи, заповзятливості.

Охоронна функція здійснюється за допомогою правових обмежень – обов'язків, заборон, покарань, призупинень – і має вторинний характер. Дана функція похідна від регулятивної і покликана її забезпечувати, бо охорона і захист починають діяти тоді, коли порушується нормальний процес розвитку тих або інших соціальних зв'язків, коли йому заважають конкретні перешкоди. Для того, щоб усунути дану перешкоду, і використовуються правові обмеження, що охороняють і захищають інтереси осіб.

Принципи права – це його основні засади, вихідні ідеї, які характеризують зміст права, його сутність і призначення в суспільстві.

Принципи виражають закономірності права, його природу і соціальне призначення, є самими загальними правилами поведінки, які або прямо сформульовані в законі, або виходять з його змісту.

В залежності від функціонального призначення і об'єкта відображення принципи права поділяються на соціально-правові і спеціально-правові.

Соціально-правові – відбивають систему цінностей, що мають чи повинні мати правову форму виразу і забезпечення.

Спеціально-правові – узагальнюють засади формування та існування права як специфічного соціального явища.

Залежно від сфери розповсюдження виділяють загальноправові, міжгалузеві, галузеві принципи і принципи інститутів права.

Загальноправові принципи:

- справедливість;
- формально-юридична рівність громадян;
- гуманізм;
- демократизм;
- єдність прав і обов'язків;
- поєднання переконання і примусу.

Зазначені принципи діють у всіх без виключення галузях права. Якщо принципи характеризують найістотніші риси декількох галузей права, то їх відносять до міжгалузевих. Серед них виділяють: принцип невідворотності відповідальності; гласності судочинства. Принципи, що діють тільки в межах однієї галузі права, називають галузевими. До них відносяться:

- принцип рівності сторін в майнових відносинах – в цивільному праві;
- презумпція невинуватості – в кримінальному процесі;
- презумпція винуватості в цивільному процесі і тощо.

У юридичній науці і практиці традиційно розрізняють право в об'єктивному і суб'єктивному значенні.

Об'єктивне право – це система загальнообов'язкових, формально визначених юридичних норм, встановлюваних і забезпечуваних державою і направлених на врегулювання суспільних відносин. Об'єктивне право – це законодавство, юридичний звичай, юридичні прецеденти і нормативні договори даного періоду в конкретній державі. Воно об'єктивне в тому значенні, що безпосередньо залежить від волі і свідомості окремої особи, його суб'єктивної оцінки владного розпорядження, що закріплюється нормою об'єктивного права.

Суб'єктивне право – це міра юридично можливої поведінки, що покликана задовольняти власні інтереси особи. Суб'єктивними правами виступають конкретні права і свободи особи (право на життя, свободу, працю, освіту і т.п.), які суб'єктивні в тому значенні, що пов'язані з суб'єктом, належать йому і залежать від його волі і свідомості.

Якщо об'єктивне право – це юридичні норми, виражені в тих чи інших формах, то суб'єктивне право – це ті конкретні юридичні можливості, які виникають на основі і в межах права об'єктивного. Суб'єктивні права закріплюються в нормах об'єктивного права і забезпечуються системою державних гарантій (у тому числі, примусового характеру).

Співвідношення держави і права можна охарактеризувати через єдність, відмінності і взаємозв'язок цих понять.

Єдність полягає в тому, що держава і право:

- виникають і розвиваються спільно;
- виступають засобами управління, інструментами влади;
- покликані поєднувати і забезпечувати особисті, групові і суспільні інтереси;

- засновані на єдиному базисі, визначаються соціально-економічними, духовними і іншими чинниками.

Відмінності між державою і правом:

- якщо держава є особлива організація політичної влади, то право є соціальний регулятор;

- якщо первинним елементом держави є державний орган, то первинним елементом права є юридична норма;

- держава і право не співпадають по формах, по функціях.

Взаємодія держави і права:

- дія держави на право полягає в тому, що держава формує, змінює, відмінює право (правотворчість), а також реалізує і охороняє його (правозастосування);

- право впливає на державу, впорядковуючи діяльність державного апарату, встановлюючи компетенцію його органів.

Виділяють два основні типи взаємостосунків між державою і правом:

- коли держава стоїть «над правом» і у випадку, якщо це диктується державною доцільністю, може правом нехтувати (примат держави над правом в умовах режиму тоталітарної законності);

- коли право стоїть «над державою», виступаючи його обмежувачем (примат права над державою в умовах режиму право законності).

Література:

1. Богинич О.Л. Трансформации функций права и государства на постсоветском пространстве в контексте основных теорий правопонимания (на примере Украины) // Модернизация функций права и государства: традиции, установки, тенденции, перспективы: сб. материалов IX Международной научно-практической конференции (10-11 декабря 2011 г.) : в 3 т. / сост. В.В. Груздев. – Кострома: КГУ имени Н. А. Некрасова, 2012. – Т. 1. – С. 354-361.
2. Вороніна М.А. Співвідношення держави і права у сучасних ісламських державах / М.А. Вороніна // Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. / Нац. акад. прав. наук України, НДІ держ. буд. та місц. самоврядування. – Х. : Право, 2012. – Вип. 23. – С. 32-42.
3. Скаун О.Ф. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / О.Ф. Скаун. – Х., 2007. – 523 с.
4. Теория государства и права (схемы и комментарии): Учебное пособие / Под ред. Р.А. Ромашова. – Санкт-Петербург: Издательский дом «Сентябрь», 2002. – 204с.
5. Кельман М.С. Загальна теорія держави та права: Підручник / М.С. Кельман, О.Г. Мурашин, Н.М. Хома. – Львів, 2005. – 580с.
6. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова,

- А.В. Малько. – М., 1997.
7. Теория государства и права / Под ред. В.М. Корельского и В.Д. Первалова. – М., 2002.
 8. Кондратьев Р., Гернего О. Принципы права та їх роль у регулюванні суспільних відносин / Р. Кондратьєв, О. Гернего // Право України. – 2000. – № 2.

Тема 11. Норми права в системі соціальних норм

Ключові поняття та терміни: соціальні норми: поняття та класифікація, місце і роль норм права в системі соціальних норм, співвідношення норм права і норм моралі, поняття, ознаки, класифікація, структура правових норм, співвідношення норми права і статті нормативно-правового акту і способів викладення норм права.

Важливою властивістю суспільства є організованість, впорядкованість суспільних відносин, що формують соціальне життя, а значить, і об'єктивна необхідність їх регулювання за допомогою певних норм.

Норми - це певні стандарти, зразки позитивної поведінки учасників суспільних відносин.

У юридичній науці всі діючі в суспільстві норми поділяються на дві великі групи - технічні і соціальні.

Технічні норми - це правила найраціональнішого користування і ставлення людей до зовнішнього світу, природи, знаряддям праці, техніки.

Соціальні і технічні норми розрізняються по предмету і методу регулювання, за змістом і конструкцією, способами фіксації, формальній визначеності і іншим параметрам. Загальне у них в тому, що мають справу з людською діяльністю.

Технічні норми, діючі в матеріально-виробничій і в управлінській сфері, що одержали закріплення в правових актах, набувають юридичну силу, стають техніко - юридичними нормами.

Соціальні норми - це вироблені суспільством правила поведінки, які закріплюють і регулюють поведінку людей, їх об'єднань і тим самим, закріплюють типові соціальні зв'язки і відносини.

Загальні риси і особливості соціальних норм:

- є продуктом історичного розвитку суспільства;
- формуються в ході свідомо-вольової діяльності людей;
- предмет їх регулювання суто соціальний - це типові соціальні зв'язки і суспільні відносини, характерні для більшості представників суспільства або соціальної групи;
- суб'єктами є тільки люди як представники соціальної сфери;
- є певною системою норм, які взаємозв'язані і взаємообумовлені один з одним;
- здійснюють впорядкування поведінки людей через нормативне регулювання, де в нормах визначаються основні цілі, межі, умови і форми

поведінки людей в різних сферах суспільного життя;

- суспільна необхідність (цінність), загальнообов'язковість і фактична реалізація в поведінці людей;
- мають загальний характер, розраховані на неодноразові дії відносно певного кола осіб;
- підкріплюється силою або авторитетом відповідної соціальної спільності - суспільства, класу, соціальної групи, церкви, держави;
- вказують на наслідки різного характеру, які можуть наступити при їх дотриманні або порушенні;

Залежно від характеру регулювання суспільних відносин можна виділити, перш за все, соціальні норми загальної дії і соціальні норми корпоративної дії.

До норм загальної дії відносяться:

- **Норми права** - це загальнообов'язкові правила поведінки, встановлені або санкціоновані державою і що охороняються його примусовою силою.
- **Норми моралі** - правила поведінки, регулюючі відносини між людьми відповідно до етичних цінностей, що затвердилися в суспільстві, забезпечені силою суспільною думки.
- **Норми звичаїв** - правила поведінки, що склалися в певному суспільному середовищі, передаються з покоління в покоління, і дотримуються через звичку в результаті їх тривалого існування.
- **Політичні норми** - це загальні правила поведінки, що регулюють суспільні відносини у сфері досягнення, здійснення і утримання політичної влади.

До корпоративних норм, регулюючих суспільні відносини в рамках відособленої соціальної групи, можна віднести:

- **Норми релігії** - правила поведінки, встановлені релігійними організаціями або вироблені в ході суспільної практики в різних областях віросповідання, що регулюють суспільні відносини серед представників релігії.
- **Норми організацій** - правила поведінки, що регулюють суспільні відносини між членами відповідної структурованої організації.
- **Внутрішньосімейні норми** - правила поведінки, які регулюють відносини між членами сім'ї (батьки - діти, чоловік - дружина), об'єктивно знаходяться поза сферою правового регулювання.

Право займає найбільш значне місце в системі соціальних норм. Воно регулює найважливіші суспільні відносини, походить від держави, виражає її волю і охороняється від порушень за допомогою заходів державного примусу.

Право пов'язане з розвитком і реалізацією багатьох корпоративних норм. Конституція створює правову основу організації і діяльності різних об'єднань. Законодавство визначає порядок їх утворення, умови діяльності і відповідальність.

В умовах демократії правом обмежується дія політичних норм. З його допомогою забезпечується рівновага інститутів влади, протиборчі інтереси і прагнення різних суспільних сил, опосередковані політичними нормами, отримують впорядкованість і узгодженість. Форми взаємодії норм права і політики - взаємопідтримка, протиборство, солідарність, блокування.

В історії низки країн право знаходило вираження в релігійних нормах, вони регулюють деякі політичні, державні, цивільно-правові, процесуальні, шлюбно-сімейні і інші відносини (канонічне, мусульманське право).

Взаємодія правових і економічних норм визначається конкретно-історичними умовами, через відносини власності і державної влади. Правове регулювання в економічній області виділяє наступні основні напрями: встановлення цілей економічного розвитку; закріплення в законі економічної основи руху до ринку і ринкової динаміки; визначення крута суб'єктів економічних (ринкових) відносин; правова заборона і витіснення порочних засобів в економічній (комерційної) діяльності; правова регламентація вирішення ринкових справ і суперечок; встановлення юридичної відповідальності.

Звичай набули правового характеру при фіксації в різних збірках, кодексах; сукупність правових звичаїв визначила систему звичайного права.

Відносини в сім'ї регулюються сімейними нормами, які мають правову основу і багато в чому знаходять своє вираження в юридичних актах (кодексах, договорах, контрактах).

Співвідношення норм права і моралі можна прослідити через єдність їх загальних ознак і відмінностей.

Загальні ознаки права і моралі:

- є різновидами соціальних норм, що створюють в сукупності цілісну систему нормативного регулювання;
- переслідують одні і ті ж цілі і задачі - впорядкування і вдосконалення суспільного життя;
- мають один і той же об'єкт регулювання - суспільні відносини;
- як нормативні явища визначають межі належних і можливих вчинків суб'єктів;
- ґрунтуються на свободі волі індивіда, можливості вибору ним варіантів поведінки;
- виступають як фундаментальні загальноісторичні цінності.

Відмінності між правом і мораллю:

- за способом формального закріплення владних розпоряджень - мораль формується в свідомості людей, а право встановлюється від імені держави і отримує своє оформлення у визначених державою джерелах (нормативних актах, прецедентах, звичаях тощо);
- за методом забезпечення - мораль на основі внутрішніх переконань і суспільного осуду, право у вигляді конкретних санкцій, забезпечуваних апаратом примусу;
- за сферою дії - норми права регулюють тільки найважливіші юридично значущі суспільні відносини, а мораль може оцінювати практично всі суспільні відносини.

Норма права - це встановлене або санкціонуване державою і забезпечуване його примусовою силою загальнообов'язкове формально-визначене правило поведінки суб'єктів, що містить міру їх свободи і відповідальності, регулює типові суспільні відносини.

Основні ознаки норми права:

- Загальнообов'язковість. Норма права - це державно-владне розпорядження (вимога), що закріплює правило поведінки обов'язкове для всіх суб'єктів незалежно від особливостей їх статусу (соціального і матеріального положення, віку, статі тощо).

- Безпосередній зв'язок з державою. Встановлюється або санкціонується державою, охороняється від порушень і забезпечується заходами державної дії (у тому числі, примусового характеру).

- Правило загального характеру. Регулює певний вид суспільних відносин; є загальним, типовим варіантом поведінки людей; діє постійно; спрямовує свою дію на неперсоніфікований круг суб'єктів.

- Формально-юридичне закріплення. Норма права викладається в статті нормативно-правового акту, який розробляється і приймається компетентним державним органом в порядку, встановленій законом процедури.

У основу класифікації правових норм покладені різні критерії:

1. За предметом правового регулювання (галузевій ознаці) правові норми поділяються на норми державного, адміністративного, цивільного, кримінального, трудового, цивільно-процесуального і ін. галузей права.

У свою чергу галузеві норми діляться на норми матеріального і процесуального права:

- матеріальні правові норми закріплюють права і обов'язки суб'єктів права, їх правове положення, межі правового регулювання і тощо (норми конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального права);

- процесуальні правові норми регулюють організаційні відносини і носять суто організаційний, процедурний, управлінський характер, регламентують порядок, форми та методи реалізації норм матеріального права.

2. За методом правового регулювання норми права діляться на імперативні, диспозитивні, заохочувальні, рекомендаційні.

- Імперативні норми - категоричні владні розпорядження, в максимально конкретній формі визначають правила поведінки, при реалізації яких не допускається якої б то не було свободи правозастосувальника.

- Диспозитивні норми перебачають варіант поведінки, але при цьому надають суб'єктам можливість в межах законних засобів врегулювати відносини на свій розсуд.

- Заохочувальні норми - це правові приписи про заходи заохочення за схвалюваний державою і суспільством, корисний для них варіант поведінки суб'єктів, що полягає в добросовісному виконанні своїх юридичних і суспільних обов'язків або в досягненні результатів, що перевищують звичайні вимоги.

- Рекомендаційні норми встановлюють варіанти бажаного, з точки зору держави, врегулювання суспільних відносин, для забезпечення реалізації яких адресати даних рекомендацій проводять відповідні їх компетенції заходи з урахуванням своїх місцевих умов, можливостей і резервів.

3. За функціональною роллю в механізмі правового регулювання суспільних відносин норми права підрозділяються на класичні норми-правила і

спеціалізовані норми (дефініції, цілі, принципи).

- Норми-правила містять характеристику варіантів можливої, належної і неприпустимої поведінки. При цьому, вони у свою чергу підрозділяються на регулятивні і охоронні.

- Регулятивні норми встановлюють права і обов'язки суб'єктів, направлені на врегулювання правомірної поведінки, формулюють позитивні приписи в праві.

- Охоронні норми передбачають негативну реакцію держави на неправомірну поведінку, передбачають вживання до порушника негативних заходів у формі державного примусу.

- Спеціалізовані норми визначають основні поняття і принципи правового регулювання; формулюють його цілі і задачі; визначають можливі перспективи розвитку юридичних інститутів. До цього виду правових норм відносяться: норми-начала; норми-принципи; норми-цілі; норми-дефініції.

- Норми-начала - це приписи, які конституційно закріплюють основи соціально-економічного, політичного і державного життя, взаємозв'язків держави і особи, прав і свобод громадян. Норми-начала в своїй більшості зосереджені в Конституції держави.

- Норми-принципи - закріплюють основні спрямовуючі начала юридичної діяльності (наприклад, в Конституції України закріплюється норма-принцип, в якій йде мова про те, що в основу формування державної влади в Україні встановлений принцип розподілу влад).

- Норми-цілі - визначають і юридично закріплюють перспективні цілі політико-правового розвитку.

- Норми-дефініції - містять визначення конкретних юридичних понять.

4. За суб'єктом правотворчості і юридичній силі, тобто залежно від органу, що видав ті або інші юридичні норми, вони підрозділяються на норми, що отримують закріплення в законах ті, що мають вищу юридичну силу, і норми, що містяться в підзаконних нормативних актах, які видані на підставі і для виконання законів.

5. За дією в просторі, розрізняються норми загальної дії і норми обмеженої дії (локальні).

- Норми загальної дії діють на всій юрисдикційній території держави (норми закріплені Конституцією).

- Локальні норми - правила поведінки, діючі в межах відособленого територіального утворення (правила поведінки, закріплені в нормативних актах, що приймаються і діючих на територіях суб'єктів федерацій).

6. За характером приписів, норми діляться на вповноважуючі, приписуючі, забороняючі.

- Уповноважуючі норми права визначають правила можливої поведінки суб'єктів.

- Приписуючі норми права встановлюють правила належної поведінки суб'єктів.

- Забороняючі норми зобов'язують суб'єктів утримуватися від здійснення певних діянь, визнаних законодавцем протиправними.

7. За дією норм права в часі розрізняються постійні і тимчасові норми.

- Постійні необмежені в своїй дії тимчасовим проміжком, діють до відміни.

- Тимчасові діють протягом формально визначеного проміжку часу. При цьому проміжок часу може визначатися календарним терміном (норми, закріплені в національному бюджеті, діють протягом календарного року), а також фактичною ситуацією (норми, закріплені надзвичайним законодавством, матимуть юридичну силу в умовах оголошеного надзвичайного положення).

8. В залежності від дії по колу осіб, норми права розділяються на загальні - що стосуються всіх суб'єктів права (норми, що закріплюють право на судовий захист); спеціальні - що поширюють свою дію на певне коло суб'єктів (норми, що регулюють правовий статус біженців).

Структура правової норми - це внутрішня будова правової норми, поділ її на складові елементи (частини) і взаємозв'язок цих частин між собою.

Структура правової норми складається з трьох взаємозв'язаних елементів: гіпотеза, диспозиція, санкція.

Логічна структура правової норми показує взаємозв'язок гіпотези, диспозиції, санкції і є формулою: «якщо - то - інакше». «Якщо» - це умова дії правила, закріпленого в нормі права, «то» - саме правило поведінки, «інакше» - наслідки реалізації правила.

Гіпотеза - частина правової норми, що вказує на умови, при настанні (не настанні) яких реалізується закріплений в нормі правовий припис. В гіпотезі зазначаються ті фактичні обставини, за наявності яких у осіб виникають, припиняються або змінюються передбачені нормою юридичні права і обов'язки.

1. Залежно від структури гіпотези бувають прості, складні, альтернативні:

- Проста - в гіпотезі вказана єдина умова, з наявністю або відсутністю якої пов'язується дія юридичної норми.

- Складна - гіпотеза дію норми ставить в залежність від наявності (відсутності) одночасно двох і більш умов.

- Альтернативна - гіпотеза, що ставить дію юридичної норми в залежність від однієї з декількох перерахованих умов.

2. За наявністю і відсутністю юридичних фактів (обставин) гіпотези діляться на позитивні і негативні:

- Позитивна - пов'язує реалізацію правового припису з наявністю певних умов (заклучення і розірвання шлюбу, отримання правових пільг).

- Негативна - припускає, що вживання норми права здійснюється у разі відсутності визначених в гіпотезі умов (не надання допомоги хворому розглядається як негативна гіпотеза норми, що встановлює міру юридичної відповідальності по відношенню до медичного працівника, який міг і повинен був таку допомогу надати).

3. За формою викладення гіпотези підрозділяються на абстрактні і казуїстичні:

- Абстрактна гіпотеза, вказуючи на умови дії норми, акцентує увагу на

їх загальних, родових ознаках.

- Гіпотеза казуїстична пов'язує реалізацію юридичної норми, виникнення, зміну або припинення заснованих на ній правовідносин, з окремими, чітко визначеними окремими, спеціальними випадками, які важко або неможливо відобразити за допомогою абстрактної гіпотези.

Диспозиція - частина норми права, що безпосередньо розкриває зміст правила поведінки, формулює права і обов'язки суб'єктів в процесі врегульованих даною нормою правовідносин.

1. Залежно від способу викладення диспозиції бувають простими, описовими, відсильними, бланкетними.

- Проста - диспозиція називає варіант поведінки - дозвіл або заборона, але не розкриває його детально.

- Описова - диспозиція описує всі основні ознаки правила поведінки. В кримінальному праві вона включає не тільки найменування злочинного діяння (наприклад, крадіжка), але і перелік його основних ознак (таємне розкрадання чужого майна).

- Відсильна - диспозиція не містить повного опису правила поведінки, а відсилає для ознайомлення з ним до іншої статті даного закону, в якій дається опис відповідного виду діяння.

- Бланкетна - диспозиція для ознайомлення відсилає до інших нормативно-правових актів, що знаходяться або в даній, або в інших галузях права - до інструкцій, правил, технічних норм; не визначає ознак діяння, а надає встановлення їх спеціально вказаним органам.

2. Залежно від форми викладення диспозиції діляться на вповноважуючі, приписуючі, забороняючі.

- Вповноважуючі диспозиції надають суб'єктам право на здійснення передбачених в них позитивних дій, визначають той або інший варіант їх можливої, дозволеної поведінки.

- Приписуючі диспозиції покладають на суб'єктів обов'язок здійснення певних позитивних дій, наказують їм той або інший варіант належної поведінки.

- Забороняючими називаються диспозиції, що містять заборону здійснення певних протиправних дій (або бездіяльність).

Санкція - частина правової норми, в якій визначаються міра і вид державного стягнення, що застосовується до правопорушника, що не виконує розпоряджень диспозиції.

1. За ступенем визначеності (тобто за об'ємом і розмірам несприятливих для порушника наслідків) санкції діляться на абсолютно визначені, відносно визначені, альтернативні, кумулятивні.

- Абсолютно визначені (звільнення з роботи, штраф, позбавлення волі на термін 3 роки) - санкції, де точно вказаний розмір і вид несприятливих наслідків (покарання), що наступили в результаті порушення норм права.

- Відносно визначені (позбавлення волі на термін від 2 до 8 років, позбавлення волі на строк до 15 років) - санкції, що встановлюють мінімальну і максимальну (або тільки максимальну) межі можливого покарання.

Конкретизація міри покарання при цьому залежить від судового (адміністративного) рішення.

- Альтернативні (штраф або звільнення з роботи, позбавлення волі або виправні роботи, позбавлення прав управляти автомобілем або штраф) - санкції, де названі і перераховані через сполучно-розділові союзи «або», «або» декілька видів несприятливих наслідків, з яких правозастосовчий орган вибирає тільки одне, - найдоцільніше для даного випадку.

- Кумулятивні (змішані) - санкції, що містять додаткові вказівки на несприятливі наслідки.

2. За галузевим критерієм розрізняються санкції, закріплені в кримінально-правових, адміністративно-правових нормах, нормах трудового права тощо.

3. За характером змісту наслідків виділяють каральні (штрафні), попереджувальні, правовідновлюючі санкції.

Каральні (штрафні) санкції (позбавлення волі, штраф, догана, стягнення матеріального збитку і ін.) - активна примусова міра, направлена на покарання правопорушника.

Попереджувальні санкції (попередження, привід, арешт майна, затримання в якості підозрюваною в здійсненні злочину, відміна акту державної влади або адміністративного акту, примусове лікування і ін.) - направлені на недопущення протиправної поведінки, або пов'язані з організаційним забезпеченням правоохоронної діяльності в процесі припинення протиправних діянь і реалізації санкцій карального характеру.

Правовідновлюючі (відновлення на колишній роботі робітників і службовців, раніше незаконно звільнених, стягнення аліментів і ін.) - пов'язані з відновленням порушених прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб.

Щодо співвідношення норми права і статті нормативно-правового акту і способів викладення норм права, то:

Норма права - відноситься до змісту права, це правило поведінки, що містить гіпотезу, диспозицію, санкцію.

Стаття законодавчого акту - зовнішня форма вираження права, засіб втілення норми права.

Співвідношення норми права і статті нормативно-правового акту припускає, що:

- всі три елементи логічної структури норми права можуть бути включені в одну статтю нормативного акту;

- у одній статті нормативного акту можуть бути викладені декілька правових норм;

- елементи норми права викладені у декількох статтях одного і того ж нормативного акту;

- елементи норми права викладені у декількох статтях різних нормативних актів.

Способи викладу норми права:

- прямий спосіб - структурні елементи норми права викладені у статті нормативного акту в повному об'ємі;

- відсылний спосіб - викладення в статті нормативного акту частини норми при конкретному відсиланні до тексту, в якому міститься недостаюча частина;

- бланкетний спосіб - коли в статті нормативного акту вказується на наявність правила поведінки і визначається відповідальність за його порушення (санкція), при цьому безпосередньо в статті не міститься інформації про сутність і про вихідні дані документа, який ці правила містить. Передбачається, що правореалізатор повинен володіти даною інформацією через власну професійну компетенцію.

Література:

1. Кельман М.С. Загальна теорія держави та права: Підручник / М.С. Кельман, О.Г. Мурашин, Н.М. Хома. – Львів, 2005. – 580с.
2. Скакун О.Ф. Теорія держави і права. Підручник / О.Ф. Скакун. – К., 2007. – 523 с.
3. Теорія держави і права: Підручник / За ред. С.Л. Лисенкова. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 447с.
4. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688с.

Тема 12. Правова система, система права і система законодавства

Ключові поняття та терміни: правова система, національна правова система, система права, галузь права, підгалузь права, інститут права, субінститут права, галузі матеріального і процесуального права, публічне і приватне право, система законодавства, галузь законодавства, інститут законодавства.

Правова система - сукупність внутрішньо узгоджених, взаємозв'язаних, соціально однорідних юридичних засобів, методів, процедур, за допомогою яких публічна влада здійснює регулятивно-організуючий і стабілізуючий вплив на суспільні відносини, реалізує заходи юридичної відповідальності.

Іншими словами, правова система - це комплексна категорія, що характеризує правове життя суспільства в межах тієї або іншої цивілізаційної культури.

Поняття «правова система» і «система права» співвідносяться як «ціле» і «частина». Термін «система права» характеризує право з точки зору його внутрішньої будови, а правова система - це комплексна, інтегруюча категорія, що відображає всю правову організацію суспільства, цілісну правову дійсність.

Національна правова система - це конкретно-історична сукупність джерел права, механізмів правової дії, юридичної практики і пануючої правової ідеології, що сформувалася в межах юрисдикційної території держави.

Іншими словами, національна правова система - це реальне «живе» право конкретної держави.

Система права - це об'єктивно існуюча будова права, що характеризується

внутрішньою узгодженістю, взаємообумовленістю і взаємодією норм права, об'єднаних в окремі галузі, підгалузі, інститути та субінститути права.

Система права характеризує внутрішню структуру права, визначає основоположні принципи об'єднання і диференціації юридичних норм.

Галузь права - це найбільш велика, відокремлена сукупність юридичних норм, що регулюють якісно однорідну сферу суспільних відносин за допомогою специфічного методу правового регулювання.

Всі галузі права, будучи структурними елементами системи права, взаємозв'язані органічною єдністю, хоча і нерівнозначні за своїм значенням. Утворення нових галузей є закономірним наслідком об'єктивних змін, що відбуваються в соціальному житті суспільства. Ускладнення суспільних відносин, обумовлює необхідність виникнення нових соціально-правових регуляторів. При цьому відбувається поступове накопичення однотипного нормативного матеріалу, що потребує уніфікації і відокремлення. Одним з видів такої уніфікації якраз і є процес створення нових галузей права. В системі права традиційно до основних галузей права відносять конституційне, цивільне, адміністративне, кримінальне. Разом з тим, достатньо часто, як самостійні галузі розглядаються такі галузі як: податкове право, митне право, банківське право і тощо.

Галузі права як структурні елементи включають підгалузі і інститути та субінститути права.

Підгалузь права - відокремлена в межах галузі сукупність юридичних норм, що регулюють великий, відносно самостійний блок однорідних суспільних відносин.

Наприклад, в цивільному праві - авторське, житлове, спадкове право; в конституційному - виборче право, в земельному - водне, лісове. При певних обставинах підгалузь може бути перетворена в самостійну галузь права.

Інститут права - структурний елемент системи права, що об'єднує норми, що регулюють конкретний вид чи сторону однорідних суспільних відносин.

Наприклад, інститут державної служби включає правові норми, що регулюють відносини, які складаються в процесі організації і функціонування системи державних органів; встановлюють об'єм повноважень державних службовців, гарантії і процедури їх реалізації іт.д.

Інститути поділяються на галузеві і міжгалузеві. В межах галузевого інституту об'єднуються норми, що регулюють суспільні відносини тільки в межах однієї галузі.

Міжгалузевий інститут включає юридичні норми, що входять до складу різних галузей права, але при цьому регулюють взаємопов'язані споріднені суспільні відносини (інститут власності).

Субінститут права - це сукупність правових норм, що регулюють певний різновид суспільних відносин в межах окремо взятого інституту права (субінституту злочинів проти життя особи).

Первинним елементом системи права є юридична **норма** - правило поведінки загальнообов'язкового характеру, що приймається від імені держави та забезпечується системою державних гарантій і санкцій.

В системі права існує відмінність між галузями матеріального і процесуального права.

Галузі матеріального права містять норми, які безпосередньо регулюють суспільні відносини (конституційне право, кримінальне право, цивільне право, трудове право тощо).

Галузі процесуального права - це галузі, що мають організаційно-процедурний, управлінський характер, які регламентують порядок реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, вирішення юридичних конфліктів.

Норми процесуального права регламентують процедуру застосування норм матеріального права і похідні від них. За допомогою процесуальних норм визначається коло суб'єктів, які приймають участь в юридичному процесі, визначаються їх права і обов'язки, встановлюються терміни здійснення передбачених законодавцем процесуальних заходів. До галузей процесуального права відносяться: кримінально-процесуальне право, цивільно-процесуальне право тощо.

Галузі публічного права об'єднують юридичні норми загальнозначущого, загальнообов'язкового характеру, реалізація яких здійснюється незалежно від внутрішнього ставлення суб'єкта до закріпленого в нормі припису (конституційне, адміністративне, кримінальне право та ін.).

Галузі приватного права - це галузі, що регулюють відносини між юридично рівними суб'єктами, які виникають в результаті волевиявлення цих суб'єктів і передбачають реалізацію кореспондуючих прав і обов'язків.

Реалізація приписів, закріплених нормами приватного права, знаходиться в безпосередній залежності від волевиявлення суб'єктів (не можна в примусовому порядку зобов'язати людину створити сім'ю, влаштуватися на роботу, укласти договір). Поза правовідносинами реалізація приватного права неможлива. До галузей приватного права відносяться цивільне право, сімейне право, трудове право і тощо. У випадку, якщо в процесі реалізації норм приватного права виникає колізія з нормами публічно-правового характеру, то держава вирішуватиме конфліктну ситуацію, що склалася, спираючись на норми публічного права.

В кожній національній системі права, питання про кількість галузей права вирішується по-різному. Враховуючи відносну об'єктивність розподілу суспільних відносин на види виділяють такі основні галузі права:

1. Конституційне право. Предметом цієї галузі права є відносини, що виникають з приводу закріплення основ конституційного ладу, формування державних органів, закріплення природних прав і свобод людини, визначення правового статусу громадян і ін.

2. Адміністративне право. Предмет - суспільні відносини, що складаються в процесі здійснення державного управління, тобто у зв'язку з організацією і функціонуванням системи виконавчої влади на всіх рівнях держави.

3. Фінансове право. Предмет - грошово-кредитні відносини, банківські операції, формування бюджету, стягнення податків і зборів тощо.

4. Кримінальне право. Предмет - суспільні відносини, що виникають у зв'язку із вчиненням злочинів і притягненням винних осіб до кримінальної

відповідальності.

5. Цивільне право. Предмет - майнові і особисті немайнові відносини, засновані на рівності, автономії волі і майновій самостійності їх учасників.

Сімейне право. Предмет - особисті немайнові і пов'язані з ними майнові відносини, що виникають у зв'язку з укладенням і розірванням шлюбу і т.д.

7. Трудове право. Предмет - суспільні відносини, що виникають між роботодавцем і працівником (заклучення і розірвання трудового договору, робочий час, час відпочинку, гарантії, компенсації тощо).

8. Кримінально-процесуальне право. Предмет - відносини, що виникають з приводу здійснення кримінального судочинства (розслідування злочинів, розгляду справи судом).

9. Цивільно-процесуальне право. Предмет - відносини, що виникають при розгляді цивільних справ судами у сфері цивільного судочинства.

Крім зазначених галузей права виділяють як самостійні земельне, торгове, господарське, комерційне, екологічне, інформаційне і ін. галузі права.

Особливе місце в системі права займає міжнародне право.

Система права і система законодавства співвідносяться як зміст і форма.

Система законодавства - це система джерел права, насамперед нормативно-правових актів, що є зовнішньою формою існування правових норм, засобом надання їм об'єктивності, визначеності, загальності.

Елементи системи законодавства є матеріальною юридичною формою відповідних елементів системи права, а елементи системи права становлять зміст відповідних елементів системи законодавства.

Для системи законодавства України характерна галузева і субординаційна побудова системи законодавства.

Галузь законодавства - внутрішньо узгоджена сукупність нормативно-правових актів та окремих приписів, що об'єднуються на підставі предмета правового регулювання.

Відмінності між системою права та системою законодавства:

- первинним елементом системи права є норма права, а первинним елементом системи законодавства - нормативно-правовий акт;

- система законодавства за обсягом поданого в ній матеріалу ширша системи права;

- в основу розподілу права на галузі та інститути покладено предмет і метод правового регулювання, а галузі законодавства поділяються тільки за предметом регулювання і не мають єдиного методу;

- внутрішня структура системи права не збігається з внутрішньою структурою системи законодавства;

- якщо система права має об'єктивний характер, то система законодавства здебільшого зазнає впливу суб'єктивного чинника і багато в чому залежить від волі законодавця.

Систематизація законодавства - це цілеспрямована діяльність компетентних суб'єктів з упорядкування нормативно-правових актів з метою зручності їх використання, усунення можливих суперечностей, неточностей, прогалин і в такий спосіб удосконалення системи законодавства загалом.

У юридичній науці виділяють такі основні форми систематизації законодавства: інкорпорація, кодифікація та консолідація.

Література:

1. Теорія держави і права: Підручник / За ред. С.Л. Лисенкова. – К.:Юрінком Інтер, 2005. – 447с.
2. Скакун О.Ф. Теорія держави і права. Підручник / О.Ф. Скакун. – К., 2007. – 523 с.
3. Кельман М.С. Загальна теорія держави та права: Підручник / М.С. Кельман, О.Г. Мурашин, Н.М. Хома. – Львів, 2005. – 580с.
4. Малишев Б.В. Правова система (телеологічний вимір): монографія / Б.В. Малишев. – К.: «ВД «Дакор», 2012. – 364с.
5. Мірошніченко М.І. Генезис правової системи України: теоретико-методологічний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: 12.00.01./ М.І. Мірошніченко. – К., 2013. – 40с.
6. Удовика Л.Г. Правова система України: глобалізаційні трансформації: монографія / Л.Г. Удовика. – Запоріжжя, 2014. – 316с.

Тема 13. Правоутворення та форми права

Ключові поняття та терміни: правоутворення, правотворчість, принципи правотворчості, стадії правотворчості, джерела права, форми права, нормативно-правовий акт, правовий прецедент, правовий договір, правовий звичай.

Правоутворення - це складний, тривалий, багатофакторний соціальний процес формування (виникнення, розвитку і зміни) норм права, що починається з узагальнення соціальних відносин, поведінки, договорів тощо, і завершується наданням їм певної форми (джерела) права з визначеним державним забезпеченням.

Процес утворення права йде безупинно - у правосвідомості, правовідносинах, правомірній поведінці, правових теоріях, судових рішеннях, конституційних звичаях, в індивідуальних та колективних договорах.

Цей процес відбувається шляхом:

- 1) формування конкретних правових відносин безпосередньо у повсякденному житті;
- 2) узагальнення державою конкретних правовідносин, які виникли еволюційним шляхом, формування норм права та їх закріплення у відповідних правових документах;
- 3) втілення формалізованих правових норм, знову-таки, в конкретні суспільні відносини.

Держава, формулюючи текст правових приписів, переважно не встановлює норми права, а лише «перекладає» на юридичну мову найважливіші суспільні відносини, що виникають у суспільстві неодноразово. Безперечно, держава виступає джерелом законодавства, однак жодним чином не права.

Нормотворчі акти є віхами, розставленими на шляху правоутворення. Вони фіксують досягнутий рівень розвитку права. Можна сказати, що правоутворення - форма виникнення і буття права в широкому правовому полі: до закріплення його у певній правовій формі, поряд з нею, у вигляді форми права, у процесі реалізації права.

Різні країни мають свої особливості утворення права. Виділяють основні етапи (рівні) утворення права в державно-організованому суспільстві: матеріальний (вплив природних, культурних, релігійних, економічних, політичних факторів на формування права), ідейний (генеза права у формі правосвідомості, правових ідей, концепцій, доктрин), інституційний (діяльність державних і громадських органів, інституцій - санкціонування), формальний (результат процедурно-процесуальної діяльності уповноважених органів).

Правотворчість - це діяльність компетентних державних органів, уповноважених державою громадських об'єднань, трудових колективів або всього народу чи його територіальних спільностей зі встановлення, зміни чи скасування правових норм.

Соціальне призначення правотворчості - встановлювати стандарти, еталони, зразки поведінки учасників суспільних відносин, тобто моделювати суспільні відносини, які, з позицій держави, є припустимі, бажані або необхідні чи заборонені.

Мова йде не про «дарування» громадянам певних можливостей, благ, тобто не про творення прав людини, які є «природженими» і мусять бути невідчужуваними. Мається на увазі формування саме об'єктивного юридичного права («юридична правотворчість»).

Види правотворчості:

1. за суб'єктами - безпосередня (пряма) правотворчість державних органів, санкціонована правотворчість громадянських об'єднань та правотворчість трудових колективів, спільна правотворчість, делегована правотворчість;

2. за способами формування норм права - утворення нових норм права і санкціонування;

3. за юридичною силою актів - конституційна правотворчість, законодавча діяльність, діяльність щодо створення підзаконних актів.

Принципи правотворчості - загальноприйняті норми-ідеї найвищого авторитету, які виступають як незаперечні вимоги, що ставляться до змісту нормативно-правових актів, до процесу їх підготовки і прийняття. Слід наголосити на наступних принципах правотворчості:

- гуманізм (формування нормативно-правових актів на основі загальнолюдських цінностей, міжнародних стандартів прав людини);

- демократизм (встановлення і забезпечення вільного порядку розробки, обговорення і ухвалення нормативно-правових актів, створення процедур, які б забезпечували вираження в законі волі народу, врахування свободи більшості при дотриманні прав меншості, погодженість інтересів суспільства);

- толерантність (компроміс інтересів) (за допомогою правотворчості досягається авторитетне посередництво, спрямоване на примирення, рівновагу

правомірних інтересів сторін);

- гласність (відкрите для громадськості, вільне і ділове обговорення проектів нормативно-правових актів, інформування про них населення);

- правова законність (додержання ієрархії нормативно-правових актів при їх складанні та прийнятті їх законним шляхом) (відповідно до Конституції, підзаконні акти мають не суперечити законам);

- науковість та професійність;

- зв'язок із практикою;

- оперативність;

- планування.

Стадії правотворчості - це самостійні етапи процедур, відповідний комплекс тісно пов'язаних між собою дій, які спрямовані на створення певного нормативно-правового акта.

Виділяють дві основні стадії правотворчості:

- 1) попереднє формування проекту нормативно-правового акта;

- 2) офіційне надання юридичної сили правовим нормам.

Кожна з основних стадій включає в себе ряд самостійних етапів. Так, перша стадія полягає у прийнятті рішення про розробку проекту та підготовку тексту нормативно-правового акта. Друга стадія скидається з офіційного схвалення проекту, прийняття нормативно-правового акта та його офіційного оприлюднення.

Складовою частиною правотворчості є **законотворчість**, що є процесом творення закону від законотворчого замислу, прогнозування, розроблення законопроекту до введення його в дію, тлумачення та можливого наступного редагування (зміни, доповнення).

Не слід ототожнювати право з формами його існування - законодавством, судовим прецедентом, санкціонованим звичаєм чи договором. Право може існувати до появи законодавства у вигляді правовідносин на основі їх багаторазового повторення та захисту з боку держави. До категорії права неодмінними складовими входять природні права людини та правосвідомість.

Форми права - це вихідні від держави або визнані нею зовнішні, офіційно-документальні способи вираження змісту права.

«Джерело права» і «форма права» взаємопов'язані, але не тотожні поняття. Джерело права розкриває витoki формування права, причини і закономірності процесу його виникнення і розвитку, а форма права показує, як зміст права нормативно організується і виражається ззовні.

Джерела права в матеріальному розумінні - це економічні, соціальні, політичні та інші умови, що спричиняють або об'єктивно зумовлюють виникнення правових норм.

Джерела права в ідеологічному розумінні - це правова і політична свідомість суб'єктів нормотворчості; ідеї, концепції, теорії, покладені в основу правових норм.

Джерела права в інституційному розумінні - це діяльність публічних органів і інститутів як суб'єктів формування і встановлення права.

Джерела права у формальному (юридичному) розумінні - акти

уповноважених суб'єктів права, що є формою вираження і закріплення правових норм і принципів, на основі яких виникають, змінюються та припиняються правовідносини.

Джерела права у формальному значенні можна вважати формою права. Форма права - це зовнішній вираз існування норм права.

Розрізняють такі форми права:

Нормативно-правовий акт - це акт-документ компетентного державного органу, який містить формально-обов'язкові правила поведінки загального характеру, які забезпечуються державою.

Нормативно-правові акти розподіляються на:

- закони;
- підзаконні нормативно-правові акти.

Закон - це нормативно-правовий акт, який має вищу юридичну силу, видається лише вищим представницьким органом державної влади, або шляхом референдуму, регулює найбільш важливі суспільні відносини у сфері економіки і політики, тощо.

Підзаконні нормативно-правові акти - це акти, які видаються на основі відповідно до законів і мають меншу юридичну чинність, ніж останні.

Правовий прецедент - це рішення суду або адміністративного органу щодо окремого випадку, яке служить зразком для вирішення аналогічних справ в майбутньому.

Може існувати два види судових прецедентів:

- декларативний (якщо судді лише посиляються на вже існуюче судове рішення);
- креативний (якщо судді створюють нову норму права або усувають прогалини в праві).

В англійському праві розрізняють:

- прецеденти обов'язкові (судді обмежені в своєму рішенні необхідністю неухильно відповідати вимогам прецеденту);
- прецедент доказові (рішення нижчих судів стає прецедентом внаслідок своєї доказовості).

Адміністративний прецедент - рішення, яке прийняте адміністративними органами або адміністративним судом з конкретної справи, що розглядається як зразок при розгляді аналогічних справ.

Правовий договір - це угода між правотворчими суб'єктами, в результаті якої виникає нова норма права (наприклад, конституційний договір, колективний договір).

Правовий звичай - це історично сформоване, санкціоноване державою правило поведінки, що міститься у свідомості людей і ввійшло до звички в результаті багаторазового повторення тих самих дій або вчинків, які приводять до правових наслідків. Так, наприклад, Закони Ману в Індії, Закони XII таблиць в Римі були зібранням звичаєвого права).

Правова доктрина - акт-документ, який містить концептуально оформлені правові ідеї, принципи, що розроблені вченими з метою вдосконалення законодавства, усвідомлені (сприйняті) суспільством, і

підтримуються (формалізуються) державою. Правові доктрини сприяли розробленню римського права - Дігести Кодексу Юстиніана містять науково оформлені ідеї видатних юристів (Папініана, Гая, Модестіна, Павла, Ульпіана та ін.), яким надано загальнообов'язкове значення як джерелам права. Правова доктрина слугувала безпосереднім джерелом права у правових системах англо-американської правової сім'ї (Трактат про закони Англії Г. Бректона (1250 р.) та Коментарі до законів Англії У. Блекстона (1765 р.). В ісламських країнах правові доктрини визначили напрями розвитку мусульманського права.

Нормативно-правовий акт - це акт-документ компетентного державного органу, який містить формально-обов'язкові правила поведінки загального характеру, які забезпечуються державою.

Ознаки:

- є право утворювальним актом, оскільки встановлює нові норми права або змінює діючі;
- є офіційним актом, оскільки приймається чи санкціонується уповноваженими органами держави або ухвалюється народом;
- поширюється на неозначене коло осіб і розрахований на неодноразове застосування;
- має конкретну форму, яка залежить від органу, котрий його видає;
- розробляється та приймається з додержанням встановленої законом нормотворчої процедури;
- має форму письмового документа, що складається відповідно до правил нормотворчої техніки, визначену структуру і офіційні реквізити (назва, дата і місце прийняття, підпис відповідальної особи);
- підлягає обов'язковій державній реєстрації та обліку (в Україні існує Єдиний державний реєстр нормативно-правових актів);
- доводиться до відома населення у встановленому законом порядку – публікується в офіційних спеціальних виданнях.

Види НПА:

1. За юридичною силою:

- Конституція, конституційні закони;
- закони, що ратифікують міжнародні договори;
- кодифіковані закони;
- звичайні закони;
- постанови ВРУ;
- укази Президента;
- постанови КМУ;
- накази, розпорядження, рішення міністерств та інших центральних органів виконавчої влади;
- постанови ВР АР Крим;
- постанови Ради Міністрів АР Крим;
- накази міністерств та інших республіканських органів виконавчої влади;
- накази територіальних органів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади;
- розпорядження голів і накази управлінь, відділів, інших структурних

підрозділів обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій;

- розпорядження голів і накази управлінь, відділів, інших структурних підрозділів районних держадміністрацій;

- рішення місцевих рад;

- рішення виконавчих органів місцевих рад;

- локальні акти.

1. За суб'єктами нормотворчості: прийняті народом, парламентом, урядом, міністерством, главою держави, органом місцевого самоврядування тощо.

2. За способами встановлення: ухвалені державою, санкціоновані державою.

3. За обсягом і характером дії: акти загальної дії, акти спеціальної дії, акти виняткової дії.

4. За галузевою приналежністю: цивільні, адміністративні тощо.

Будь-який нормативно-правовий акт має межі своєї дії, враховуючи час, простір та коло суб'єктів.

Чинність у часі характеризують такі показники:

– момент набрання чинності НПА:

– з моменту офіційного опублікування;

– з моменту ухвалення органом; з офіційно визначеного строку після опублікування (закони діють після 10 днів з дня опублікування);

– у міру одержання адресатом (акти з грифом «секретно», «для службового користування»);

– з дати, що позначена в самому НПА.

Напрямок часової чинності НПА:

– пряма дія - новий акт поширюється лише на нові відносини (діє лише наперед, зворотної дії не має);

– зворотна дія - акт поширює свою дію на нові і старі факти, правовідносини (пом'якшують або скасовують відповідальність фізичних осіб);

– переживаючи дія - акт, що втратив чинність і за спеціальною вказівкою нового акта (закону) продовжує поширювати свою дію на старі триваючі факти з окремих питань (часткова дія).

Момент зупинення чинності НПА:

- тимчасова, неостаточна перерва його дії у часі, яка зумовлена певними обставинами й здійснюється у порядку, що передбачений законодавством: дію Сімейного кодексу було призупинено до введення в дію ЦК.

Момент втрати чинності НПА:

– перебігу строку, на який було прийнято акт;

– перебігу подій, з існуванням яких офіційно пов'язувалась чинність акта;

– скасування акта органом, який його прийняв, або вищим від нього органом;

– прийняттям з цього ж питання іншого НПА тим самим органом чи вищим за нього органом;

– офіційного визнання НПА незаконним, а тому недійсним, шляхом певної встановленої законом судової процедури.

Чинність у просторі характеризується обсягом того фізичного простору, у межах якого на відповідних суб'єктів права поширюється формальна обов'язковість таких актів:

- Територіальна дія: окреслена територією усієї держави або окремого регіону або адміністративно-територіальної одиниці.

- Екстериторіальна дія: порядок за яким фізичні або юридичні особи, що перебувають або розташовані на території іншої держави, розглядаються як такі, що перебувають на території власної держави і тому підвладні її юрисдикції (кораблі і літаки, дипломатичні представництва і консульства).

За колом суб'єктів:

- загальної дії: поширюються на всіх осіб, що перебувають на території держави;

- спеціальної дії: поширюються лише на конкретну категорію осіб;

- виняткової дії: поширюються на осіб, що тимчасово перебувають на території держави.

Література:

1. Дія права: інтегративний аспект: Монографія / Кол. авторів; відп. ред. Н.М. Оніщенко. – К.: Видавництво «Юридична думка», 2010. – 360 с.
2. Ковальський В.С. Правотворчість: теоретичні та логічні засади / В.С. Ковальський, І.П. Козинцев. – К.: Юрінком Інтер, 2005.
3. Козюбра М.І. Тенденції розвитку джерел права України в контексті європейських правоінтеграційних процесів / М.І. Козюбра // Наукові записки Нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія». – 2004. – (Юридичні науки ; т. 26).
4. Марченко М.Н. Источники права : учеб. / М.Н. Марченко – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Велби, Проспект, 2005. – 750 с.
5. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. Навч. посібник / П.М. Рабінович. – Львів: «Край», 2007.
6. Пархоменко Н.М. Джерела права: проблеми теорії та методології / Н.М. Пархоменко. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – 336 с.
7. Правовая система Украины: история, состояние и перспективы: в 5 т. – Харьков: Право, 2011. Т. 1: Методологические и историко-теоретические проблемы формирования и развития правовой системы Украины / под. общ. ред. М.В. Цвика, А.В. Петришина. – 896 с.
8. Скакун О.Ф. Теорія держави і права. Підручник. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. – 509 с.
9. Трофименко В. В поисках идеального источника права: правовые доктрины мира / В. Трофименко // Юрид. Радник. – 2007. – № 4 (18).

Тема 14. Реалізація норм права

Ключові поняття та терміни: реалізація норм права, дотримання, виконання, використання, застосування норм права, стадії застосування норм права, акт застосування норм права.

В зазначеній темі необхідно звернути увагу на те, що **реалізація норм права** - це втілення приписів правових норм у правомірній поведінці суб'єктів права.

Формами реалізації норм права є: дотримання, виконання і використання.

Дотримання - це така форма реалізації норм права, яка передбачає утримання суб'єкта від активних дій, які заборонені юридичними нормами.

Виконання - форма реалізації норм права, що полягає в активній поведінці суб'єктів, яку слід здійснювати незалежно від їх власного бажання.

Використання - це така форма реалізації норм права, при якій суб'єкти на свій розсуд і бажання здійснюють надані їм права та можливості, задовольняючи свої законні інтереси.

Характерною рисою даної форми реалізації норм права є добровільність. Це означає, що ніхто не може примусити громадянина використовувати своє право.

Особливою формою реалізації норм права є застосування правових норм.

Застосування правових норм виступає як організуюча владна діяльність держави або інших спеціально уповноважених суб'єктів, яка має процедурно-процесуальний характер, пов'язана з процесом вирішення конкретних юридичних справ та винесенням індивідуальних актів застосування норм права. Така діяльність потребує наявності професійних знань, навиків, пов'язана з особливими прийомами вирішення життєвих ситуацій. Враховуючи це держава визначає спеціальних суб'єктів, наділяючи їх владними повноваженнями для здійснення такої діяльності. До них відноситься цілий ряд державних органів, а саме: міліція, суд, прокуратура тощо та різноманітні посадові особи (Президент України, прокурори, слідчі, судді тощо).

Особливістю застосування норм права є те, що дана форма реалізації норм права завжди здійснюється в межах конкретних правових відносин, пов'язаних з процесом застосування права. Правове становище учасників в таких правовідносинах різне. Визначаючи роль належить суб'єкту, який наділений владними повноваженнями, він зобов'язаний використовувати їх з метою задоволення не своїх власних інтересів, а інтересів інших учасників правових відносин в напрямку вирішення конкретних життєвих ситуацій.

Діяльність щодо застосування норм права здійснюється в особливих, встановлених законом формах (оперативно-виконавчій та правоохоронній).

Застосування норм права представляє собою комплексну форму реалізації юридичних норм. Правозастосовчий орган, застосовуючи норму права, одночасно виконує вимоги правових норм (обов'язок розглянути справу, прийняти рішення в межах, які встановлені законом), а також дотримується встановлені заборони (неприпустимість перевищення функціональних повноважень).

Застосування норм права - це складний процес, який включає ряд послідовних стадій здійснення правозастосовчої діяльності.

В процесі застосування норм права, виноситься акт застосування норм права.

Необхідність в застосуванні правових норм виникає при наявності

наступних обставин:

1) коли встановлено факт правопорушення і необхідно застосовувати відповідну санкцію до особи, яка його скоїла (притягти її до відповідальності);

2) коли відсутнє добровільне виконання зобов'язань (сплати податків, повернення боргу, дотримання умов договору);

3) коли існує перешкода на шляху реалізації суб'єктам свого права (неможливість зайняти квартиру при наявності ордеру на неї, якщо вона самовільно зайнята іншою особою);

4) коли виникає спір, який має юридичне значення, з приводу відповідних фактів або відносин, і коли сторони самі не можуть виробити узгоджене рішення (розподіл майна);

5) коли відповідні юридично значимі дії в силу їх особливої ваги повинні пройти контроль з боку держави з метою перевірки їх правильності, достовірності, законності (угоди щодо купівлі продажу нерухомості; оформлення доручення на користування автомобілем);

6) коли правові відносини можуть виникнути або змінитися лише завдяки рішення державного органу (зарахування на навчання до учбового закладу, призначення пенсії, перехід на іншу роботу);

7) коли для виникнення відповідних правовідносин потрібне офіційне затвердження наявності або відсутності конкретних фактів (визнання батьківства, визнання померлим тощо).

Застосування норм права як процес, як певна послідовність здійснення дій дає можливість вести мову про наявність відповідних стадій, а саме:

1) встановлення фактичних обставин справи;

2) вибір норм права і юридична кваліфікація справи;

3) перевірка і тлумачення норм права;

4) винесення рішення і доведення його до зацікавлених осіб та організацій;

5) конкретно-виконавча стадія.

В процесі застосування норм права діяльність компетентних органів та посадових осіб завершується виданням акта застосування права.

Акт застосування норм права - це офіційний документ, який видається компетентним органом або посадовою особою в результаті вирішення конкретної юридичної справи на основі відповідної правової норми і забезпечується примусовою силою держави.

Основні ознаки актів застосування норм права:

- акт застосування норм права має державно-владний характер;

- акт застосування норм права має індивідуальний характер. Він стосується чітко визначених осіб та конкретної життєвої ситуації;

- акт застосування норм права повинен бути законним, виноситися на основі відповідної норми права або їх сукупності. При його виданні повинні бути дотримані правила, які регламентують порядок, терміни його видання і форму;

- акт застосування норм права повинен видаватися з дотриманням встановленої форми;

- акт застосування норм права не містить в собі правової норми, а тому не є

джерелом та формою права;

- акт застосування норм права виступає в якості юридичного факту, який породжує дані правовідносини.

За формою зовнішнього вираження акти застосування норм права поділяються:

- 1) письмові та усні;
- 2) акти-документи і акти-дії.

Акти-дії, в свою чергу, можуть бути поділені на:

- словесні (розпорядження керівника підлеглому здійснити відповідні дії);
- конклюдентні (різного роду сигнали, жести, символи, які чітко вказують на необхідність застосовувати норму права (зупинити автомобіль), якщо вимоги будуть порушені.

За суб'єктами прийняття правозастосовчі акти поділяються: акти судових органів; акти органів прокуратури; акти слідчих органів; акти контрольних органів; акти органів представницької та виконавчої влади; акти органів місцевого самоврядування; акти глави держави; акти уряду; акти міністерств та відомств.

За юридичною природою: правоохоронні; правовиконавчі; правовідновлюючі; правозабезпечуючі.

За юридичними наслідками: правоутворюючі; правоприпиняючі; правозмінюючі (наприклад, наказ ректора про зарахування до вузу, про переведення з однієї форми навчання на іншу в тому ж вузі).

За галузевою ознакою: кримінально-правові; цивільно-правові; адміністративно-правові; фінансові та ін.

За змістом суспільних відносин і норм права, які до них застосовуються:

- регулятивні, які встановлюють конкретні юридичні права і обов'язки в зв'язку з правомірною поведінкою людей (наприклад, наказ ректора учбового закладу про зарахування до вузу);

- охоронні, видаються в зв'язку із споєнням окремими суб'єктами правопорушень (вирок суду, постанова слідчого щодо притягнення в якості звинуваченого).

За змістом і значенням в механізмі реалізації права:

- конкретизуючі (регламентуючі акти), які підтверджують наявність права у конкретної особи, регламентують об'єм цього права, форму і порядок його реалізації. Прикладом можуть бути різні посадові інструкції, розпорядження керівника щодо виконання будь-яких робіт з визначенням виконавців і відповідальних осіб;

- реєстраційні акти - засвідчують законність відповідних станів особи, її дій тощо. Наприклад, внесення в списки виборців, постанова на реєстраційний облік за місцем проживання тощо;

- акти про визнання - визнають такі стани особи, як визнання померлим, недієздатним, визнання батьківства тощо;

- дозволяючі акти - виражають дозвіл компетентного органу на використання конкретним суб'єктом конкретного права з врахуванням обставин часу, місця, умов, порядку реалізації тощо (наприклад, прийняття

органами внутрішніх справ рішення щодо дозволу на придбання мисливської зброї).

- забороняючі акти - містять заборону щодо реалізації права, яка має чисто індивідуальний характер, тобто стосується данного права, суб'єкта його реалізації тощо. Наприклад, відмова виборчої комісії в реєстрації особи в якості кандидата в депутати, відмова у видачі закордонного паспорта тощо.

За назвою акти застосування норм права поділяються: укази; постанови; накази; розпорядження; резолюції; вироки; рішення тощо.

Література:

1. Кельман М.С. Загальна теорія держави і права / М.С. Кельман, О.Г. Мурашин. – К., 2006. – 475 с.
2. Кравчук М.В. Теорія держави і права (опорні конспекти) / М.В. Кравчук. – К., 2003. – 286 с.
3. Сухонос В.В. Теорія держави і права / В.В. Сухонос. – Суми, 2005. – 536 с.
4. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
5. Маликов М.К. Проблемы реализации права / М.К. Маликов. – Иркутск: Изд-во ИГУ, 1988. – 140 с.
6. Малишев Б.В. Застосування норм права (теорія і практика) / Б.В. Малишев, О.В. Москалюк: навч. посібник / за заг.ред. Б.В. Малишева. – К.: Реферат, 2010. – 260 с.
7. Теория государства и права: учебник для вузов / Под. ред. проф. В.М. Корельского и проф. В.Д. Перевалова. – 2-е изд. изм. и доп. – М.: Издательство НОРМА, 2003. – 616 с.

Тема 15. Тлумачення норм права

Ключові поняття та терміни: тлумачення норм права, акт тлумачення норм права, буквальне тлумачення, розширене тлумачення, нормативне тлумачення, аутентичне тлумачення, легальне тлумачення, казуальне тлумачення, судове тлумачення, адміністративне тлумачення, неофіційне тлумачення, доктринальне тлумачення компетентно-юридичне тлумачення, компетентне не правове тлумачення, буденне тлумачення, способи тлумачення, граматичний спосіб, логічний спосіб, спеціально-юридичний спосіб, системний спосіб, історико-політичний спосіб, функціональний спосіб, телеологічний спосіб, функції тлумачення.

Тлумачення норм права - це складний вольовий процес діяльність різноманітних суб'єктів, спрямований на встановлення точного змісту, що міститься в нормі права.

Цей процес складається з двох стадій:

- розкриття змісту норми права для себе;
- роз'яснення змісту норми права всім зацікавленим особам.

Існує декілька критеріїв, за якими можна класифікувати тлумачення норм

права на види, а саме:

- тлумачення норм права за об'ємом;
- тлумачення норм права за суб'єктами.

Види тлумачення норм права за об'ємом:

- буквальне (адекватне)
- розширене;
- обмежене.

Буквальне тлумачення - це таке тлумачення, згідно з яким дійсний зміст норм права, розкритий в результаті тлумачення, відповідає буквальному тексту, тобто, «дух» і «буква» закону співпадають.

Розширене тлумачення - це таке тлумачення, згідно з яким дійсний зміст юридичних норм, розкритий в результаті тлумачення ширший, ніж буквальний зміст.

Обмежене тлумачення - це таке тлумачення, згідно з яким дійсний зміст юридичних норм, розкритий в результаті тлумачення, вузьчий, ніж буквальний зміст «букви» закону.

Види тлумачення норм права за суб'єктами:

Офіційне тлумачення:

- нормативне;
- казуальне (індивідуальне).

Нормативне тлумачення може бути: аутентичне та легальне (делеговане).

Казуальне (індивідуальне) поділяється на: судове та адміністративне.

Неофіційне тлумачення:

1. Професійно - правове:

- доктринальне;
- компетентно - юридичне;

2. Компетентне неправове;

3. Буденне.

Офіційне тлумачення дається уповноваженим на те органами, формується в спеціальному акті і є формально обов'язковим для відповідного кола виконавців норми, яка підлягає тлумаченню. Наприклад, загальнообов'язковим є тлумачення, яке дає Конституційний Суд України щодо норм Конституції України.

Нормативне тлумачення - офіційне роз'яснення змісту норми права, яке має загальнообов'язковий характер і розраховане на багаторазове застосування. Це тлумачення розповсюджується на широке коло суспільних відносин і необмежену кількість випадків.

В межах офіційного нормативного тлумачення розрізняють аутентичне та легальне тлумачення.

Аутентичне тлумачення - це роз'яснення змісту норм права тим органом, що їх прийняв. Виходячи з цього, правотворчий орган може будь - коли змінити прийнятий ним нормативний акт, відмінити або ж доповнити, а також дати необхідні роз'яснення. При цьому акт тлумачення має більшу юридичну силу, оскільки він прийнятий пізніше. В ньому знаходить своє відображення норма, що підлягає тлумаченню вже в роз'ясненому вигляді.

Легальне тлумачення - це роз'яснення змісту норм права, яке здійснюється тими суб'єктами, які дану норму не приймали, але уповноважені на це законом. Таке право мають Конституційний Суд України, Верховний Суд України, Вищий господарський суд України.

Казуальне тлумачення - це роз'яснення змісту норм права для використання в конкретній ситуації. Воно є обов'язковим лише для конкретного випадку і для осіб, по відношенню до яких воно проводиться.

Судове тлумачення - це різновид казуального тлумачення, яке здійснюється судовими органами в процесі розгляду конкретних справ. Акт тлумачення, в даному випадку, є частина рішення або вироку суду, що характерно для судів першої інстанції.

Адміністративне тлумачення - це тлумачення, яке має місце в діяльності інших державних органів (міністерств, відомств, місцевої державної адміністрації), в актах адміністративного тлумачення стосовно того, як відповідні органи повинні вирішити конкретну справу.

Неофіційне тлумачення характеризується тим, що здійснюється будь-якими суб'єктами суспільних відносин. В залежності від компетентності інтерпретатора розрізняють професійно - правове і буденне тлумачення.

Характерною ознакою професійного тлумачення є те, що воно передбачає наявність спеціальних правових знань у інтерпретаторів.

Так, різновид професійно-правового тлумачення - доктринальне тлумачення передбачає те, що воно здійснюється спеціальними суб'єктами - вченими вузів та науково-дослідними установами. Зовнішню форму свого відображення цей різновид тлумачення знаходить у монографіях, статтях, різних формах обговорення нормативно-правових актів.

Компетентно-юридичне тлумачення характеризується тим, що здійснюють його юристи-практики: судді, прокурори, адвокати тощо. Його результатами можуть бути рекомендації, різноманітні посібники для ефективного застосування норм права, які ґрунтуються на практичному досвіді зазначених суб'єктів.

Компетентне неправове тлумачення ґрунтується на знаннях неправового характеру, тобто на знаннях тих осіб, які займаються дослідженням самих найрізноманітніших питань в таких областях знань, як економіка, історія, політика, соціологія, біологія та ін. Іноді виникає ситуація, пов'язана з необхідністю роз'яснення відповідних питань, які виходять за межі правових знань, наприклад, окремих біологічних термінів тощо. Шляхом розв'язання подібного роду проблем є звернення до фахівців, які володіють необхідною інформацією і можуть здійснити тлумачення.

Буденне тлумачення передбачає роз'яснення норм права всіма суб'єктами права досвіду, який вони набули в процесі своєї життєдіяльності.

Способи тлумачення - це прийоми, за допомогою яких відбувається аналіз норм права, розкривається їх зміст з метою практичної реалізації.

Розрізняють такі основні способи тлумачення норм права: граматичний, логічний, спеціально-юридичний, системний, історико-політичний, функціональний, телеологічний.

Граматичний спосіб тлумачення норм права - це тлумачення, яке базується на даних граматики, лексики, наук філологічного циклу. Об'єктом є текст норм, що підлягає інтеграції.

Логічний спосіб тлумачення норм права ґрунтується на законах і правилах формальної логіки, які дозволяють зробити ще один крок до розкриття змісту юридичних норм. Адже думка і воля законодавця виражаються не лише у вигляді граматичних речень, але й логічній організації, побудові змісту норм.

В процесі логічного тлумачення аналізуються не слова і речення, поняття. Логічний аналіз суджень, та їх зв'язків між собою дає можливість з'ясувати зміст, який вкладав правотворчий орган в той чи інший нормативно-правовий акт.

Інтерпретатор для досягнення своєї мети використовує такі прийоми як логічний аналіз понять, висновки за аналогією, висновки від протилежного та ін.

Спеціально-юридичний спосіб тлумачення норм права - це тлумачення, основою якого є спеціальні юридичні знання, дані юридичних наук. такі дані можуть міститись в самому тексті закону, наприклад, коли в ньому містяться визначення відповідних понять або - слідувати із роз'яснень судових інстанцій та інформації, що знаходиться в наукових коментарях. Особливого значення набувають юридичні знання тих осіб, які приймають участь в процесі застосування права.

Системний спосіб тлумачення базується на знаннях зв'язків, які існують між юридичними нормами. Його суть полягає в тому, що норма співставляється з іншими нормами, встановлюється її місце і значення в даному нормативному акті, в галузі права та всій правовій системі.

Історико-політичний спосіб тлумачення - це з'ясування змісту норм права на основі аналізу конкретних історичних умов їх прийняття, а також з'ясування мети та завдань, покладених законодавцем. Відбувається співставлення норми з існуючою ситуацією.

Телеологічний спосіб тлумачення спрямований на з'ясування мети щодо видання правових актів. Досить часто вказівка на мету, міститься в самому нормативно-правовому акті, як правило, в преамбулі. Іноді мета може логічно впливати із його змісту або із назви нормативно-правового акту, його окремих норм, статей, розділів.

Функціональний спосіб тлумачення базується на з'ясуванні функцій, які виконують відповідні норми права.

Література:

1. Кельман М.С. Загальна теорія держави і права / М.С. Кельман, О.Г. Мурашин. – К., 2006. – 475 с.
2. Кравчук М.В. Теорія держави і права (опорні конспекти) / М.В. Кравчук. – К., 2003. – 286 с.
3. Сухонос В.В. Теорія держави і права / В.В. Сухонос. – Суми, 2005. – 536 с.
4. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.

5. Черданцев А.Ф. Толкование права и договора: учеб. пособие для вузов / А.Ф. Черданцев. – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2003. – 381с.

Тема 16. Правові відносини

Ключові поняття та терміни: правовідносини, суб'єкти правовідносин, об'єкти правовідносин, зміст правовідносин, суб'єктивне право, суб'єктивний обов'язок, юридичні факти, презумпція.

Правовідносини - це врегульовані нормами права суспільні відносини, учасники яких взаємодіють через використання суб'єктивних прав і виконання юридичних обов'язків, що гарантуються і охороняються державою.

Соціальне призначення таких відносин - створювати суб'єктам права конкретні соціальні можливості для задоволення певних їхніх потреб або власними діями, або діями інших суб'єктів. Такі можливості й забезпечуються налагодженням суспільних зв'язків у вигляді взаємних юридичних прав і обов'язків відповідних суб'єктів.

Ознаки правовідносин:

- є специфічним видом суспільних відносин;
- мають специфічний зв'язок суб'єктів у вигляді взаємних прав і обов'язків;
- є ідеологічними відносинами;
- є вольовими відносинами;
- охороняються державою, забезпечуються заходами державного впливу аж до примусу;
- виникають, змінюються і припиняються лише на основі правових норм.

Класифікація правовідносин здійснюється за різними критеріями, а саме:

1) за галузями права (конституційні, цивільно-правові, трудові та ін.)

Конституційно-правові - відносини громадянства, цивільно-правові - купівлі-продажу речі, трудові - відносини за трудовим договором та ін;

2) за кількістю суб'єктів, які беруть в них участь (прості, складні)

Односторонні - кожна зі сторін має або права, або обов'язки (договір дарування, договір позики); двосторонні - кожна зі сторін має як права, так і обов'язки (договір купівлі-продажу); багатосторонні - кожна із трьох і більше сторін має права і обов'язки стосовно одна одної (цивільно-правова угода, в якій, крім двох основних сторін, діє третя сторона - посередник)

3) за змістом поведінки суб'єктів (активні, пасивні, змішані)

Активні - обов'язок здійснити певні дії на користь іншої сторони, пасивні - обов'язок утриматися від небажаних для іншої сторони дій; змішані - складні правовідносини, в яких поєднуються правовідносини пасивного і активного типу;

4) за строком дії (короткотривалі, довготривалі);

5) за методом правового регулювання (договірні, управлінські)

Договірні переважають у сфері приватного права, управлінські діють у публічно-правовій сфері, комплексні - поєднують начала публічного і приватного права;

6) за субординацією в правовому регулюванні (матеріальні, процесуальні)
Матеріальні - виникають на основі норм матеріального права.

Процесуальні - виникають на основі норм процесуального права і є похідними від норм матеріального права.

7) за функціональним призначенням (регулятивні, охоронні, захисні)

Регулятивні виникають із фактів правомірної поведінки суб'єкта, тобто такої поведінки, яка відповідає нормам права (більшість цивільних, трудових, сімейних та інших правовідносин).

Охоронні - виникають із фактів конфліктної поведінки суб'єкта (без вчинення правопорушень) у випадках спорів про право, спрямовані на запобігання правопорушенням, подолання правових спорів, забезпечення правопорядку в суспільстві, застосування запобіжних заходів примусу (цивільні, трудові, сімейні й інші правовідносини).

Захисні - виникають із фактів неправомірної поведінки суб'єкта; спрямовані на залучення до відповідальності осіб, що вчинили правопорушення, відновлення порушених прав та інтересів, застосування примусових заходів, передбачених у санкціях норм заборонного характеру (кримінально-правові, адміністративно-правові, цивільно-правові).

8) за ступенем визначеності (абсолютні, відносні)

Абсолютні - визначена лише одна сторона - носій суб'єктивного права, а всі інші (суспільство і кожний суб'єкт права) зобов'язані утримуватися від порушення його законних прав і інтересів (відносини власності).

Відносні - точно визначені права і обов'язки всіх учасників, як уповноважених, так і правозобов'язаних (покупець і продавець, працівник і роботодавець);

9) за характером відносин, які можуть регулюватися національною системою права і нормами міжнародного права (внутрішні, зовнішні (міжнародні)).

Внутрішні - між громадянами держави, між громадянином і державою, між юридичною особою і державним органом, між державними органами тощо.

Зовнішні - ті, що складаються на міжнародній арені.

Структура правовідносин - це комплексне поняття, яке характеризує правовідносини з точки зору їх будови і включає такі елементи: суб'єкти правовідносин, об'єкти правовідносин та зміст правовідносин.

Структура правовідносин є такою:

- суб'єкти правовідносин (індивідуальні і колективні суб'єкти права, які беруть участь у правовідносинах;
- юридичний зміст правовідносин: суб'єктивне право та юридичний обов'язок, повноваження - юридична відповідальність (у посадових осіб);
- об'єкт правовідносин - те, з приводу чого виникає і здійснюється діяльність суб'єктів правовідносин.

Суб'єкти правовідносин - це учасники правовідносин, які мають суб'єктивні права та виконують юридичні обов'язки (індивіди, організації та об'єднання, соціальні спільності). Вони наділені державою особливою властивістю - правосуб'єктністю, тобто здатністю бути суб'єктом права,

правовідносин.

Правосуб'єктність державних і громадських організацій визначається змістом їх компетенцій, тобто сукупністю їх прав та обов'язків, які закріплені в нормах права.

Види суб'єктів (учасників) правовідносин:

- індивідуальні (фізичні особи): громадяни, тобто особи, які мають громадянство певної країни; іноземні громадяни; особи без громадянства. Спеціальним індивідуальним суб'єктом правовідносин є посадова особа;

- колективні (державні і недержавні юридичні особи): державні органи, організації, установи, підприємства; комерційні організації (акціонерні товариства, приватні фірми); органи місцевого самоврядування; громадські об'єднання, релігійні організації;

- держава та її територіальні структурні одиниці: суб'єкти федерації у федеративних державах; політичні автономії в унітарних державах; адміністративно-територіальні одиниці;

- соціальні спільноти - народ, нація, етнічні або релігійні групи, територіальна громада.

До складу правосуб'єктності індивідів входить правоздатність, дієздатність та деліктоздатність.

Правоздатність - це визнана державою здатність суб'єкта мати суб'єктивні права і нести юридичні обов'язки.

Види правоздатності:

- 1) загальна правоздатність;
- 2) галузева правоздатність;
- 3) спеціальна правоздатність.

Дієздатність - це визнана державою здатність суб'єкта особисто своїми діями вступати в правовідносини, здійснювати суб'єктивні права, виконувати юридичні обов'язки. Дієздатність індивідів залежить від:

- віку;
- стану психічного та фізичного здоров'я;
- рівня освіти та ряду інших обставин.

Повна дієздатність настає з моменту громадянського повноліття. Вона передбачає зрілість почуттів, розуму і волі. Формальними критеріями повноліття є такі: 1) досягнення 18-літнього віку; 2) укладання шлюбу до настання офіційного повноліття; 3) досягнення 16 років і праця за трудовим договором або запис неповнолітньої особи як матері чи батька дитини.

Обмежена дієздатність установлюється за рішенням суду і стосується осіб, котрі:

- страждають психічними розладом, що істотно впливає на здатність усвідомлювати значення своїх дій і (чи) керувати ними;
- зловживають спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, чим ставлять себе або свою сім'ю, а також інших осіб, яких вони за законом повинні утримувати, у скрутне матеріальне становище.

Деліктоздатність - це здатність особи відповідати за вчинені правопорушення. Передумовою деліктоздатності є осудність, тобто здатність у

момент здійснення суспільно небезпечного діяння усвідомлювати свої дії і керувати ними.

Специфіка правосуб'єктності юридичних осіб полягає в тому, що їх правоздатність і дієздатність виникає одночасно, а саме з моменту державної реєстрації. А самі юридичні особи створюються з певною метою.

Юридична особа - організація, створена шляхом об'єднання осіб і (або) майна, зареєстрована у встановленому законом порядку, наділена загальною цивільною право- та дієздатністю, яка має право здобувати і здійснювати майнові та особисті немайнові права, виконувати обов'язки, бути позивачем і відповідачем у суді.

Наступним структурним елементом правовідносин є зміст правовідносин, який складають суб'єктивні права та суб'єктивні юридичні обов'язки.

Суб'єктивне право - це передбачена юридичною нормою міра можливої поведінки учасника правовідносин.

Суб'єктивний обов'язок - це передбачена юридичною нормою міра необхідної поведінки учасника правовідносин.

Об'єкти правовідносин - матеріальні і нематеріальні блага, з приводу яких суб'єкти вступають у правовідносини, здійснюють свої суб'єктивні права і юридичні обов'язки.

Розрізняють такі види об'єктів правовідносин:

- матеріальні блага:

1) предмети природи (земля, надра, водні ресурси та ін.);

2) штучно створені предмети в процесі трудової діяльності - речі рухомі і нерухомі (засоби виробництва, майно, предмети споживання);

3) цінності

- гроші, акції, векселі, цінні документи (диплом, атестат).

- особисті нематеріальні блага - життя, здоров'я, честь, гідність, ділова репутація, ім'я (назва), освіта, свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості та ін.

- продукти (результати) духовної та інтелектуальної творчості - твори мистецтва, літератури, науки, техніки, живопису, кіно, комп'ютерні програми та інші результати інтелектуальної діяльності, що захищаються законом;

- послуги виробничого і невиробничого характеру - виконання роботи, зумовленої договором або контрактом, наприклад, доставка вантажу до місця призначення за договором перевезення; виконання пісні на святковому концерті тощо;

- загально соціальні цінності і блага - екологічна безпека, громадський порядок тощо.

Процес виникнення, зміни і припинення правовідносин пов'язаний з реальними життєвими обставинами, які називаються юридичними фактами.

Юридичні факти - це такі життєві обставини, з якими норма права пов'язує виникнення, зміну та припинення правових відносин. За наявності норм права без юридичного факту правовідносини неможливі.

Наукою юридичні факти класифікуються за різними ознаками, а саме:

1. За вольовими критеріями:

- юридичні дії (правомірні та неправомірні):

правомірні дії - відповідають вимогам норм права, поділяються в свою чергу на юридичні акти - дії, що пов'язані з вступом особи в конкретні правовідносини з наміром досягти певного юридичного наслідку (заповіт, договір);

юридичні вчинки - дії, що не пов'язані з вступом особи в конкретні правовідносини і незалежно від її наміру породжують юридичні наслідки (наукове відкриття).

неправомірні дії - не відповідають вимогам права: проступки – суспільно шкідливі потипправні вчинки, що спричиняють усі види відповідальності, окрім кримінальної; злочини - суспільно небезпечні винні діяння (дії чи бездіяльність), що спричиняють за чинним законодавством кримінальну відповідальність.

- юридичні події (наприклад, смерть, землетрус тощо)

Подія - юридичний факт, що виникає, змінюється і припиняється поза волею людей - внаслідок нездоланної сили (повінь, землетрус, закінчення строків, народження людини, смерть людини);

2. Залежно від характеру правових наслідків, які вони породжують:

- правоутворюючі (з якими норми права пов'язують виникнення правовідносин - наказ ректора про зарахування;

- правозмінюючі (з якими норми права пов'язують зміну правовідносин - наказ про переведення);

- правоприпиняючі (з якими норми права пов'язують припинення правовідносин - наказ про відрахування).

3. За часом тривання:

- одноактні (наприклад, купівля-продаж - юридичні наслідки настають лише в конкретному випадку);

- триваючі (наприклад, перебування у шлюбі - життєві обставини існують тривалий час, постійно чи періодично породжуючи правові наслідки).

4. За складом:

- прості (обставина, що має просту будову і виражається в простих характеристиках - припинення повноважень у зв'язку із закінченням строку призначення);

- складні (обставина, що має складну будову і розмаїтість характеристик, але залишається одним фактом - правопорушення: об'єкт, суб'єкт, об'єктивна і суб'єктивна сторони).

Фактичний склад відрізняється від складного юридичного факту тим, що він складається з різних юридичних фактів. Якщо складний юридичний факт - це багатоаспектне (однак ціле) явище, то фактичний склад - це сукупність різних явищ. Для фактичного складу необхідна не тільки наявність усіх складових елементів юридичних фактів, але й певне послідовне накопичення, визначений порядок його елементів.

Юридичними фактами можуть виступати правові презумпції. **Презумпції** - це припущення про наявність або відсутність певних фактів, які мають юридичне значення.

Правові презумпції можуть бути:

1) презумпції, що не можуть бути спростовані (наприклад, презумпція недієздатності неповнолітнього);

2) презумпції, що можуть бути спростовані (презумпція невинуватості).

Література:

1. Кельман М.С. Загальна теорія держави і права / М.С. Кельман, О.Г. Мурашин. – К., 2006. – 475 с.
2. Кравчук М.В. Теорія держави і права (опорні конспекти) / М.В. Кравчук. – К., 2003. – 286 с.
3. Сухонос В.В. Теорія держави і права / В.В. Сухонос. – Суми, 2005. – 536 с.
4. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
5. Теория государства и права: Учебник для вузов / Под. ред. проф. В.М. Корельского и проф. В.Д. Перевалова. – 2-е изд. изм. и доп. – М.: Издательство НОРМА, 2003. – 616 с.

Тема 17. Правова поведінка. Правопорушення

Ключові поняття та терміни: правова поведінка, правомірна поведінка, протиправна поведінка, злочин, проступок, склад правопорушення.

Правова поведінка - це соціальна поведінка особи, що врегульована нормами права, і знаходить своє відображення у вигляді дій або бездіяльності, має свідомо-вольовий характер і тягне за собою юридичні наслідки.

Властивість правової поведінки впливати на стан суспільних відносин, вносити чи не вносити зміни в навколишнє середовище пов'язано не лише з її соціальною значимістю, але й реалізацією суб'єктами їх інтересів. В силу цього правова поведінка тягне за собою певні юридичні наслідки. Форми цих наслідків різні і залежатимуть від спрямованості правової поведінки, від досягнення відповідних цілей, задоволення певних потреб тощо. Однією з найважливіших форм правових наслідків є реакція держави на результати правової поведінки у вигляді заохочення, стимулювання, охорони соціально-корисних вчинків чи застосування заходів юридичної відповідальності за соціально шкідливі діяння.

Правова поведінка - це один із видів юридичних фактів, конкретних життєвих вобставин, з якими норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення правових відносин. За таких умов правова поведінка розглядається як підґрунття зміни правовідносин, як конкретні життєві обставини, які передбачені гіпотезою норми права.

Ознаки правової поведінки: має соціальне значення (соціально корисна або соціально шкідлива); має зовнішньо виражений характер (дії чи бездіяльність); має свідомо-вольовий характер; регламентується нормами права; має властивість спричиняти юридичні наслідки.

Види правової поведінки:

- 1) правомірна поведінка;

- 2) правопорушення;
- 3) зловживання правом.

Правомірна поведінка - це, в більшості випадків, суспільно корисна поведінка особи, яка відповідає приписам норм права і охороняється державою.

Особливістю правомірної поведінки є те, що вона відповідає тим моделям, які відображені в правових нормах, має зазвичай суспільно корисний характер, тягне за собою настання позитивних юридичних наслідків.

Як загальна форма реалізації суб'єктивних прав і обов'язків, правомірна поведінка, виходячи з характеру норм права, що реалізуються, здійснюється у вигляді їх дотримання, виконання і використання, а також правозастосування.

У механізмі правового регулювання правомірна поведінка відображається як відповідна модель, що закріплена в нормах права; в юридичних фактах - як конкретні життєві обставини; у правовідносинах - як суб'єктивні права і обов'язки; в їх реалізації - як загальна форма та засіб; в правопорядку - як його зміст. Це дає можливість розглядати правомірну поведінку як явище, яке об'єднує елементи механізму правового регулювання в єдине ціле.

Ознаки правомірної поведінки:

- є суспільно корисно (в більшості випадків) соціальною поведінкою;
- відповідає принципам і нормам права;
- має свдомо-вольовий характер, що виражається у вигляді дій чи бездіяльності;
- гарантується та охороняється державою.

Види правомірної поведінки:

- за зовнішньою формою виразу - дії та бездіяльність;
- залежно від психічного ставлення особи до своїх вчинків - активна, звична, конформістська, маргінальна;
- за ступенем виявлення свідомості та волі - добровільна та змушена;
- за ступенем соціальної значущості - соціально належна, соціально бажана, соціально допустима;
- за суб'єктами - індивідуальна та групова;
- за формою реалізації норм права - дотримання заборон, виконання обов'язків, використання суб'єктивних прав.

Правопорушення - це суспільно небезпечне або суспільно шкідливе протиправне винне діяння деліктоздатної особи, за яке передбачена юридична відповідальність згідно з діючим законодавством.

Ознаки правопорушення: суспільна шкідливість або суспільна небезпека, протиправність, свдомо вольовий характер, дієвість, винність, карність.

Види правопорушень:

- 1) злочини;
- 2) проступки.

Злочин - це передбачене Кримінальним кодексом України, суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність), що посягає на суспільний лад, політичну систему, власність, особу, політичні, трудові та інші права і свободи громадян.

Проступок - це суспільно шкідливе протиправне винне діяння, що відрізняється меншим ступенем суспільної небезпеки ніж злочини, за яке слідує юридична відповідальність.

Види проступків: конституційні, дисциплінарні, адміністративні, цивільні, трудові, міжнародні.

Віднесення того чи іншого діяння до злочину чи проступку залежить від того, наскільки велику шкоду вбачає законодавець в тому чи іншому варіанті поведінки, який характер заподіяної шкоди і наскільки гострою є потреба в боротьбі з таким видом протиправної поведінки.

Правопорушення відрізняється від порушень інших соціальних норм сукупністю ознак, які утворюють поняття «склад правопорушення».

Склад правопорушення - це сукупність закріплених в законодавстві ознак об'єктивного та суб'єктивного характеру, за наявності яких діяння визнається правопорушенням. До складу правопорушення входить: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт та суб'єктивна сторона.

Об'єктом правопорушення є суспільні відносини, які охороняються нормами права. Розрізняють: загальний об'єкт - це врегульовані нормами права однорідні суспільні відносини, на які спрямована протиправна поведінка суб'єкта; родовий об'єкт - це певний аспект однорідних суспільних відносин, на які спрямована протиправна поведінка суб'єкта; безпосередній об'єкт – це конкретні блага, інтереси особи, її здоров'я, честь, гідність, майно тощо, на які посягає суб'єкт правопорушення.

Об'єктивна сторона правопорушення - це зовнішній прояв протиправного діяння, що характеризується такими ознаками: формою здійснення (дії чи бездіяльність), часом, місцем, знаряддям вчинення правопорушення, шкідливим результатом та причинно-наслідковим зв'язком між діянням та суспільно шкідливими наслідками.

Більшість правопорушень здійснюється за допомогою дій, які можуть бути представлені у формі фізичного впливу, у письмовій або усній формі. Через бездіяльність правопорушення може виражатися в тому випадку, коли суб'єкт не виконав юридичний обов'язок, який передбачений нормами права (неповернення боргу, ненадання медичної допомоги).

Настання шкідливого результату - це та шкода, яка наноситься в результаті вчинення протиправного діяння. Вона може мати особистий, майновий або інший характер, розрізнятися за ступенем тяжкості.

Причинно-наслідковий зв'язок між протиправним діянням і шкідливим результатом характеризується тим, що одне із явищ (причина) з необхідністю породжує інше явище (наслідок).

До факультативних ознак об'єктивної сторони відносять місце, час, спосіб вчинення правопорушення. Вони набувають юридичного значення не в усіх випадках, а лише тоді, коли зазначені в гіпотезі відповідної норми права.

Суб'єктом правопорушення є деліктоздатна особа, поведінка якої визнається протиправною діючим законодавством. Суб'єктами правопорушення можуть бути як індивідуальні так і колективні суб'єкти, які мають властивості фізичних та юридичних осіб.

Суб'єктивна сторона правопорушення - це внутрішнє психічне ставлення суб'єкта правопорушення до вчиненого діяння та його суспільно шкідливих наслідків. Вона включає в себе вину, мотив та мету вчинення правопорушення.

Вина - це психічне ставлення особи до скоєного нею правопорушення, яка виражається в формі умислу та необережності.

Умисел може бути прямий і непрямий.

Прямий умисел передбачає, що особа усвідомлювала протиправність своєї поведінки і бажала настання шкідливих наслідків.

Непрямий умисел характеризується тим, що особа усвідомлювала протиправність своєї поведінки, але байдуже ставилася до настання можливих негативних наслідків.

Необережність може бути представлена у формі: протиправної самовпевненості та протиправної недбалості. Для протиправної самовпевненості характерним є усвідомлення протиправності свого діяння і легковажний розрахунок на можливість відвернення негативних наслідків. Протиправна недбалість існуватиме в тому випадку, коли суб'єкт усвідомлює протиправність своєї поведінки, не бажає настання негативних наслідків, хоча міг і повинен був їх передбачити. У випадку відсутності у складі правопорушення суб'єктивної сторони діяння не може вважатися протиправним.

Мотив правопорушення - це внутрішнє спонукання, яким керувався суб'єкт, здійснюючи правопорушення.

Мета правопорушення - результат, якого прагнув досягти суб'єкт у процесі підготовки та здійснення правопорушення.

Якщо відсутній хоча б один елемент складу правопорушення, то немає і самого правопорушення.

Правопорушення завжди є діянням, яке завдає шкоди інтересам громадян, соціальних груп, а іноді - й інтересами всього суспільства. Усуваючи причини та умови правопорушень, держава зобов'язана також притягувати винних до юридичної відповідальності.

Розрізняють такі причини правопорушень:

- причини суб'єктивного характеру - це обставини, що залежать від особи, а саме: низький рівень правосвідомості і правової культури, правовий нігілізм, неповага до права та закону та ін.;

- причини об'єктивного характеру - це обставини, які не залежать від особи (кризові економічні явища, високий рівень безробіття, розрив між багатими і бідними прошарками населення тощо);

- причини об'єктивно-суб'єктивного характеру, а саме: недоліки в процесі здійснення правотворчої та правозастосовчої діяльності, колізії та прогалини в системі існуючих нормативно-правових актів, зловживання здійсненням владних функцій, проблеми в діяльності правоохоронних органів та ін.

Основні напрямки боротьби з правопорушеннями передбачають: попередження вчинення протиправних діянь і послідовну реалізацію юридичної відповідальності за вже вчинені правопорушення. З метою їх

попередження необхідно здійснювати вплив на самі причини та умови, які сприяють вчиненню правопорушень. Вони представляють собою комплекс різноманітних факторів, з метою ліквідації яких необхідно удосконалювати не лише процес правотворчості та правозастосування, а й здійснювати позитивні зміни в розвитку економіки, соціальної сфери життя суспільства.

Зловживання правом - це особливий вид правової поведінки, який полягає в соціально шкідливих вчинках суб'єкта права, що діє в межах існуючої норми права, однак не з тією метою, яку передбачав законодавець.

Зловживання правом характеризується: наявністю у особи суб'єктивного права; діяльність, що спрямована на реалізацію суб'єктивного права; використання цього права всупереч його соціальному призначенню і заподіяння шкоди суспільним чи особистим інтересам; використання недопустимих форм реалізації суб'єктивного права; невиразність протиправної поведінки як юридичної ознаки правопорушення; наявність нетрадиційних юридичних наслідків (юридична відповідальність настає тільки у разі встановлення факту зловживання правом). Прикладом зловживання правом може бути: фіктивний шлюб, зловживання батьківськими правами та ін.).

Особливістю зловживання правом є те, що поведінка суб'єкта права має лише видимість законної.

Слід зазначити, що категорія «зловживання правом» існує не лише і межах матеріального права. Вона притаманна і для процесуальних правовідносин. До форм зловживання процесуальними правами можна віднести: зловживання правом на звернення до суду; навмисне затягування розгляду справи різними способами, зловживання правом щодо надання доказів, заяв, звернень, зловживання правом на прийняття відповідних заходів і тощо.

Наслідки зловживання правом:

- визнання наслідків недійсними;
- заборона дій;
- припинення здійснення суб'єктивного права без його позбавлення тощо.

Література:

1. Теорія права і держави: навчальний посібник / С.Д. Гусарєв, А.Ю. Олійник, О.Л. Слюсаренко. – К.: «Правова єдність», 2008.
2. Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення / Колектив авторів. Відп. ред. Ю.В. Баулін. – Донецьк: ПП «ВД «Кальміус», 2013. – 424 с.
3. Актуальні проблеми теорії держави та права: [навчальний посібник] / [Є.В. Білозьоров, Є.О. Гіда, А.М. Завальний, А.О. Осауленко]; за заг. ред. Є.О. Гіди. – К.:ФОРМ О.С. Ліпкан, 2010.
4. Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / Колектив авторів. Відп. ред. М.В. Цвіка. – Х.: «Право», 2011. – 894 с.

Тема 18. Юридична відповідальність

Ключові поняття та терміни: юридична відповідальність, принципи юридичної відповідальності, конституційна відповідальність, матеріальна відповідальність, дисциплінарна відповідальність, адміністративна відповідальність, цивільна відповідальність, кримінальна відповідальність, міжнародна відповідальність, функції юридичної відповідальності.

В науковій юридичній літературі існують різноманітні підходи щодо розуміння юридичної відповідальності. Узагальнюючи їх слід зазначити, що розрізняють позитивну та негативну юридичну відповідальність.

Позитивна юридична відповідальність - це вид юридичної відповідальності, що представляє собою відповідну реакцію держави та суспільства на здійснення соціально корисне правомірне діяння особи у вигляді застосування різних заходів правового заохочення.

Ознаками позитивної юридичної відповідальності є: встановлюється державою у заохочувальних правових нормах; виступає засобом державного переконання та правового стимулювання; застосовується спеціально уповноваженими суб'єктами; пов'язана з наданням особі додаткових прав, можливостей та інших соціальних благ; виражається в певних позитивних наслідках майнового, організаційного та особистого характеру; виступає формою реалізації заохочувальної санкції норми права; здійснюється в особливій процесуальній формі; настає тільки за існуючі заслуги.

Метою позитивної юридичної відповідальності є стимулювання за здійснення найбільш значущих правомірних діянь; виховання громадян в дусі поваги до закону; попередження соціально невігідної та протиправної поведінки у стимулюючій формі.

Негативна юридична відповідальність - це вид соціальної відповідальності, суть якої полягає в застосуванні уповноваженою особою до правопорушника передбачених санкцією юридичної норми міри державного примусу. Таке визначення стосується ретроспективної юридичної відповідальності, тобто відповідальності, яка виникає як реакція держави на вчинене правопорушення.

Українські дослідники визначають, що юридична відповідальність - це вид соціальної відповідальності, сутність якої полягає у застосуванні до правопорушників передбачених законодавством санкцій, що забезпечуються у примусовому порядку державою.

Для настання негативної юридичної відповідальності необхідна наявність у діянні особи складу правопорушення та мотивоване рішення суб'єкта застосування норм права про притягнення особи до конкретного виду відповідальності.

Видами юридичної відповідальності є:

- конституційна (настає за порушення норм Конституції України);
- адміністративна (настає за постановою адміністративних органів на підставі Кодексу про адміністративні правопорушення за вчинення

адміністративних проступків);

- цивільно-правова (настає за рішенням суду за вчинення цивільно-правових деліктів);
- дисциплінарна (застосовується адміністрацією підприємств, установ, організацій внаслідок вчинення дисциплінарних проступків);
- матеріальна (наступає за матеріальну шкоду, яка заподіяна підприємству, установі, організації робітниками та службовцями під час виконання ними своїх трудових обов'язків);
- кримінальна, яка полягає у застосуванні до винних фізичних осіб, які вчинили злочини, вичерпний перелік яких міститься в Кримінальному кодексі, відповідного виду й міри кримінального покарання;
- міжнародна відповідальність держави, що виникає на основі норм міжнародного права.

Кримінальна відповідальність - це:

- особливий елемент у механізмі кримінально-правового регулювання держави щодо особи, яка вчинила злочин;
- особливий правовий інститут, у межах якого здійснюється реагування держави на вчинений злочин;
- офіційна оцінка відповідним державним органом поведінки особи як злочинної;
- форма реалізації державою правоохоронних норм, яка в кінцевому підсумку, як правило, полягає в застосуванні до особи, що вчинила злочин, конкретних кримінально-правових заходів примусового характеру через обвинувальний вирок суду;
- вона може мати не лише форму покарання, а й виражатись у засудженні особи умовно чи з відстрочкою виконання вироку або зводиться тільки до осуду особи, яка вчинила злочин;
- кримінальна відповідальність настає з моменту набрання законної сили обвинувального вироку суду.

Функції юридичної відповідальності - це основні напрямки юридичного впливу на правопорушника та інших осіб з метою охорони та захисту правопорядку, а також виховання суб'єктів права, які вчинили або можуть вчинити правопорушення.

Розрізняють такі функції юридичної відповідальності:

- превентивна або виховна, яка має на меті забезпечити режим законності та правопорядку, сприяти формуванню у суб'єктів права потреби діяти правомірно;
- штрафна або каральна - полягає у застосуванні до правопорушника заходів державного впливу;
- компенсаційна або правовідновлююча - полягає у відновленні незаконно порушених майнових прав суб'єктів, примусовій реалізації невиконаних юридичних обов'язків.

Принципи юридичної відповідальності: законність, невідворотності, своєчасність, індивідуалізація, недопустимість подвійності відповідальності за одне правопорушення, регламентованість.

Так, наприклад, принцип законності означає реалізацію юридичної відповідальності згідно з вимогами, які передбаченні чинним законодавством. Притягувати до юридичної відповідальності можуть лише компетентні органи у встановленому законом порядку.

Принцип невідворотності юридичної відповідальності означає її неминучість. Жодне правопорушення не повинно залишатися нерозкритим, а правопорушник має відповідати згідно з чинним законодавством тощо.

Функції юридичної відповідальності: запобіжна, вихована, репресивна, компенсаційна, сигналізаційна та ін.

Види мети юридичної відповідальності:

- покарання правопорушника;
- вплив на свідомість правопорушника;
- моральна перебудова особи;
- формування у суб'єкта, який порушив норми права установки на правомірну поведінку в майбутньому;
- виховний вплив на правосвідомість людей;
- ліквідація правопорушень в державі (кінцева мета).

Підстави притягнення до юридичної відповідальності:

- наявність норм права, яка передбачає склад правопорушення;
- вчинення самого правопорушення (юридичний факт);
- наявність акту застосування норм права, який набув чинності.

Підстави настання юридичної відповідальності - це сукупність обставин, наявність яких робить юридичну відповідальність необхідною:

- здійснення суспільно шкідливої або суспільно небезпечної поведінки;
- наявність норми права, яка забороняє таку поведінку та встановлює відповідні санкції;
- відсутність підстав для звільнення від юридичної відповідальності;
- наявність акта застосування норм права, тобто рішення компетентного органу, який накладає юридичну відповідальність.

Підстави виключення юридичної відповідальності:

- стан особистості правопорушника (неосудність особи, що доведена в судовому порядку або недосягнення відповідного віку, який визначений законодавством);
- необхідна оборона і крайня необхідність;
- відсутність у діяння елементів складу правопорушення;
- заподіяння шкоди при затриманні особи, що скоїла злочин;
- скасування акта, що встановлював юридичну відповідальність.

Кожна галузь законодавства фіксує свої специфічні підстави звільнення від юридичної відповідальності. Найбільш загальними серед них є:

- невисокий ступінь суспільної небезпеки або втрата ознак суспільної небезпеки діяння до моменту розгляду справи в суді;
- низький ступінь суспільної небезпеки особи правопорушника або якщо особа, що вчинила правопорушення, перестала бути суспільно небезпечною;
- дієве каяття правопорушника - примирення з потерпілим і добровільне відшкодування заподіяної своїми діями шкоди, тобто соціально схвалювана

поведінка особи, як правило, до і після вчинення правопорушення;

- закінчення строків давності виникнення юридичної відповідальності;
- акти амністії та помилування.

В Україні ціла низка галузей права (конституційне, трудове, податкове) характеризуються тим, що інститут звільнення від юридичної відповідальності лише задекларований, однак недостатньо розроблені процедурно-процесуальні норми.

У загальній теорії права цілий ряд авторів звертаються до питання про стадії юридичної відповідальності.

Стадії юридичної відповідальності - це етапи у динаміці буття юридичної відповідальності від виникнення внаслідок правопорушення до її припинення в результаті реалізації правопорушником призначеної йому міри юридичної відповідальності.

Перша стадія юридичної відповідальності розпочинається з моменту її виникнення, тобто вчинення правопорушення і до виявлення правопорушення компетентними органами держави та посадовими особами.

Друга стадія юридичної відповідальності - це «розпредмечування» юридичної відповідальності в процесі владної діяльності компетентних органів і посадових осіб з метою достовірного встановлення правопорушника й складу скоєного ним правопорушення, об'єктивне та справедливе визначення виду та міри юридичної відповідальності.

Третя стадія юридичної відповідальності охоплює реалізацію правопорушником призначеної йому міри юридичної відповідальності.

З'ясування сутності стадій юридичної відповідальності дозволяє зробити висновок, що юридична відповідальність не проявляється й не діє автоматично при вчиненні правопорушень. Юридична відповідальність - це динамічне правове явище, пізнання якого відбувається в процесі активної владної пізнавально-оцінюючої діяльності компетентних державних органів та посадових осіб.

Література:

1. Кельман М.С. Загальна теорія держави і права / М.С. Кельман, О.Г. Мурашин. – К., 2006 – 475 с.
2. Кравчук М.В. Теорія держави і права (опорні конспекти) / М.В.Кравчук. – К., 2003 – 286с.
3. Сухонос В.В. Теорія держави і права / В.В.Сухонос. – Суми, 2005. – 536 с.
4. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
5. Теория государства и права: Учебник для вузов / Под ред. проф. В.М. Корельского и проф. В.Д. Перевалова. – 2-е изд. изм. и доп. – М.: Издательство НОРМА, 2003. – 616 с.
6. Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення / Колектив авторів. Відп. Ред. Ю.В. Баулін. – Донецьк: ПП «ВД «Кальміус», 2013. – 424 с.

Тема 19. Законність і правопорядок

Ключові поняття та терміни: законність, принципи законності, гарантії законності, суспільний порядок, громадянський порядок, правопорядок, державна дисципліна.

Як стало явище суспільного життя, законність виникає і формується в умовах цивілізованого суспільства, яке здатне забезпечити реальну рівність громадян перед законом. Законність - основа нормальної життєдіяльності суспільства, всіх ланок його політичної системи.

Законність, як необхідна умова гармонійного функціонування суспільства, стає реальною силою сучасності коли суспільні відносини набирають певної якості, тобто коли із відносин пригнічення вони поступово перетворюються у відносини відносно незалежних і вільних виробників матеріальних благ.

Всебічне забезпечення законності досягається за умов демократичних форм державного і суспільного життя, коли у боротьбі із правопорушеннями беруть участь широкі маси населення, коли діяльність державного апарату перебуває під контролем народу, його представницьких органів.

Законність нерозривно пов'язана з демократією. Цей зв'язок характеризується тим, що законність є невід'ємним елементом демократії. Законність покликана охороняти суспільні відносини, загальносуспільні цінності, справедливість. Справжня демократія неможлива без законності. Всебічне забезпечення законності досягається за умов демократичних форм державного і суспільного життя.

Законність - це комплексне соціальноправове явище, яке може розглядатися як принцип, метод та режим.

Законність як принцип - це загальноприйняте правило імперативного характеру, що знаходить своє відображення в нормах ідеях, які покладені в основу діяльності державних органів посадових осіб, громадян та їх об'єднань.

Законність як метод - це сукупність способів та засобів, за допомогою яких здійснюється державне управління суспільством.

Законність як режим - це стан правової організації суспільно-політичного життя, за якого всі суб'єкти суспільних відносин діють у відповідності з принципом верховенства права.

Принципи законності - це основні засади, на підставі яких встановлюється законність як стан правової організації суспільно-політичного життя в державі.

Основними принципами законності є:

- верховенство правового закону в системі нормативно-правових актів;
- обов'язковість вимог законності для всіх суб'єктів правовідносин;
- зв'язок законності із загальною та правовою культурою;
- єдність законності;
- недопустимість протиставлення законності та доцільності;
- участь народу у забезпеченні режиму законності;
- невідворотність юридичної відповідальності за вчинення правопорушення.

Реалізація режиму законності базується на системі гарантій, які представляють собою систему всіх засобів та умов, які забезпечують реальний механізм щодо точної та неухильної реалізації вимог законодавства суб'єктами права.

Система гарантій законності складається із загальносоціальних і спеціально-юридичних гарантій.

Загальносоціальні гарантії - це об'єктивні умови суспільного життя, що впливають на правове регулювання.

Серед них необхідно виділити такі:

1. економічні - ступінь економічного розвитку країни, рівність усіх форм власності, економічних можливостей тощо;
2. політичні - розвиток системи народовладдя, демократичних форм та інститутів його здійснення, політичного плюралізму, додержання принципу розподілу влади;
3. ідеологічні - рівень розвитку правосвідомості та правової культури, ідеологічний плюралізм, турбота з боку держави щодо належної правової поінформованості громадян;
4. соціальні - соціальний захист населення, наявність системи соціальних послуг, страхування тощо.

Спеціальноюридичні гарантії - це сукупність усіх умов і засобів, які закріплені в чинному законодавстві та спрямовані на забезпечення законності:

- високий рівень розвитку правової системи;
- ефективність чинного законодавства;
- діяльність правоохоронних органів, яка спрямована безпосередньо на охорону суспільства, прав і свобод людини та громадянина від правопорушень;
- своєчасне виявлення та запобігання правопорушенням;
- заходи щодо захисту та відновлення порушених прав;
- юридична відповідальність;
- здійснення правосуддя.

Для законності є характерним цілий ряд функцій, а саме:

- регулятивна, яка вказує на те, якою саме має бути поведінка в процесі правотворчості та реалізації права;
- функція забезпечення прав і свобод людини і громадянина (характерна для держав з демократичним режимом);
- функція забезпечення принципу верховенства права і правового закону.

В результаті втілення в життя вимог законності складається правопорядок.

Правопорядок - це певний стан урегульованості суспільних відносин, що виникає в результаті реалізації принципу верховенства права, суворого та неухильного втілення в життя вимог законності.

Ознаками правопорядку є: формальна визначеність, системність, державна гарантованість, стійкість, єдність.

До структури правопорядку слід віднести такі елементи:

- інституціональний - суспільства);
- документальний - правові акти (нормативно-правові акти, акти реалізації права, акти застосування норм права, акти тлумачення норм права);

- ідеологічний - загальне уявлення щодо правопорядку, яке знаходить своє відображення в свідомості людини;
- функціональний, який включає правові відносини, правореалізацію, правову діяльність та правомірну поведінку;
- комунікативний - зв'язки між різними суб'єктами права.

Види правопорядку: національний; міждержавний; міжнародний (всесвітній).

Кожна країна формує свій правопорядок. Це обумовлено двома зустрічними інтересами - громадянського суспільства і держави, їх основними законами і тенденціями розвитку. В умовах стабільного правопорядку ефективно розвивається економіка, досягається якісне функціонування державної влади, здійснюється діяльність різномонітних громадських і приватних організацій, гарантується вільний розвиток, задоволення їх духовних і матеріальних благ.

Правопорядок є реальне повне і послідовне здійснення всіх вимог законності, принципів права. Це кінцевий результат дії права.

На особливу увагу заслуговує питання про дисципліну, яка є особливим соціальним чинником, що має безпосередній вплив на життя суспільства і кожної людини.

Дисципліна - це певний порядок поведінки людей, що забезпечує узгодженість їх дій в колективі, суспільному і державному житті.

Існує ряд різновидів дисципліни: державна, громадська, партійна, трудова, фінансова, договірна, технологічна, військова та ін. Основна вимога будь-якого виду дисципліни - неухильне виконання законів та інших правових актів.

Державна дисципліна - це дотримання всіма організаціями і громадянами встановленого державою порядку діяльності державних органів, підприємств та установ щодо виконання покладених на них обов'язків. Вона передбачає свідоме позитивне ставлення громадян до встановленого правопорядку, що виражає інтереси всього населення.

Державна дисципліна, законність і правопорядок тісно пов'язанні між собою.

Однак між законністю і дисципліною є відмінності:

З погляду права законність є основою дисципліни, але дисципліна не тільки правове, а й соціальне явище. Вона не вичерпується законністю. Якщо законність означає точне і неухильне додержання системи діючих нормативно-правових актів, то дисципліна крім цього потребує ще й активності та ініціативи.

Поняття дисципліна ширше поняття законності, тому що забезпечується як правовими нормами, так й іншими соціальними регуляторами.

В основі державної дисципліни лежить виконавча дисципліна, сумлінне ставлення службових осіб до виконання покладених на них обов'язків.

Державна дисципліна реалізується в сфері здійснення функцій держави, її органів, установ і підприємств і має свої види: фінансова, виконавча, службова та ін.

Для підвищення ефективності дисципліни важливим є: застосування заходів заохочення, підвищення рівня правового виховання. В правовій

практиці діє принцип: незнання закону не звільняє правопорушника від відповідальності.

Література:

1. Курочка М.Й. Право і законність на сучасному етапі розвитку юридичної науки / М.Й. Курочка // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: Зб.наук.ст. – 2000. – №1.
2. Скакун О.Ф. Теорія держави і права. Підручник / О.Ф. Скакун. – Х., 2009.
3. Притика Д. Зміцнення законності та протидія злочинності в економічній сфері / Д. Притика // Право України. – 1999. – №5.
4. Ткаченко В.Д. Функціональне призначення законності / В.Д. Ткаченко // Вісник Академії правових наук України. – Х., 1996. – №6.

Тема 20. Правова свідомість і правова культура

Ключові поняття і терміни: правосвідомість, правова культура.

Готуючись до висвітлення даної теми, необхідно звернути увагу на поняття свідомості і правосвідомості. Взагалі слід зазначити, що правосвідомість є однією з форм суспільної свідомості.

Свідомість - властива людині функція головного мозку, яка полягає у відображенні об'єктивних властивостей, явищ і предметів навколишнього світу, процесів, що відбуваються в ньому, у впорядкуванні взаємовідносин людини з природою і соціальною дійсністю. Свідомість включає відображення дійсності за допомогою абстрактного мислення і відчуттів.

Свідомість як система включає різні форми відображення суспільних відносин: політичні, правові, етичні, філософські, релігійні. Всі вони є взаємозалежними і впливають одна на одну.

Правосвідомість становить відносно самостійну сферу свідомості тому, що в ній відображена правова дійсність у вигляді знань права, осмислення того, що є правом, яким воно було і яким має бути. Правосвідомість має бути властива не тільки творцям юридичних норм, а й усім громадянам держави.

Правосвідомість - це система ідей, уявлень, емоцій і почуттів, які виражають ставлення індивіда, групи, суспільства до чинного, минулого і бажаного права, а також до діяльності, пов'язаної з правом.

У структурі правосвідомості суспільства виділяють такі елементи: правова психологія (психологічний), правова ідеологія (ідеологічний), правова поведінка (поведінковий).

Правова психологія - сукупність почуттів і емоцій, що виражають ставлення індивіда, групи, суспільства до права, і його правових явищ. Це не до кінця продумане ставлення до права і його явищ, воно походить з повсякденної практики у процесі зіткнення з конкретними юридичними ситуаціями і формується стихійно, воно не осмислено теоретично і провідним елементом в ньому є емоції, а не понятійні форми відображення дійсності.

Правова ідеологія - це система правових принципів, ідей, теорій, що

відображають теоретичне (наукове) осмислення правової дійсності, усвідомлене уявлення сутності правових явищ. Інтелект - є провідним елементом правової ідеології.

Правова поведінка - вольовий бік правосвідомості, який являє собою процес переведення правових норм в реальну правову поведінку: правомірну, протиправну та ін. Правосвідомість за формою її появу можна класифікувати за двома підставами: за суб'єктами і глибиною відображення. За суб'єктами (носіями) можна поділити на індивідуальну, групову і суспільну, а за глибиною відображення вона може бути повсякденною (поверхнєве судження про право) і професійною (науковою, юридично-практичною).

Роль правосвідомості в правотворчості і реалізації права виражається в тому, що вона:

- існує «до» права, є його ідейним джерелом;
- існує «після права» тому, що є орієнтиром вибору доцільно варіанту поведінки;
- може використовуватися як інструмент застосування аналогії закону і аналогії права;
- виступає як вимірник професіоналізму діяльності посадових осіб у системі державних органів;
- служить засобом забезпечення законності;
- є змістом правової культури.

Правова культура - це таке правове явище, яке пов'язане із культурою взагалі. Культура - це загальний спосіб існування людини, об'єктивний результат її діяльності. Право - частина соціальної культури, яка визначає один із її видів - правову культуру, яка тісно пов'язана із загальною культурою народу, ґрунтується на її засадах, служить відображенням її розвитку і тісно пов'язана з іншими видами культури - політичної, моральної, естетичної та ін.

Таким чином, правова культура - це своєрідна система правових цінностей, що відповідають рівню досягнутого суспільством правового прогресу й відображають у правовій формі найважливіші соціальні цінності.

Правова культура є складовою частиною й найважливішою засадою демократії.

Залежно від носія правової культури розрізняють три її види: правову культуру суспільства, правову культуру особи, правову культуру професійної групи.

Правова культура суспільства - це різновид загальної культури і відображає такі зрізи правової реальності:

- структурно - функціональний (розкриває статику і динаміку правової культури).
- аксіологічний (все те, що належить до правового прогресу).

Структура правової культури суспільства включає:

- 1) культуру правосвідомості;
- 2) культуру правової поведінки,;
- 3) культуру юридичної практики.

Правова культура особи - це обумовлений правовою культурою

суспільства ступінь правового розвитку особи, який забезпечує її правомірну діяльність. Вона включає в себе:

- знання законодавства;
- переконання у необхідності і корисності законів;
- уміння користуватися правовим інструментарієм.

Змістом правової культури особи є:

- правосвідомість і правове мислення;
- правомірна поведінка;
- результати правомірної поведінки.

Професійна правова культура, або культура професійної групи, - одна із форм правової культури суспільства, яка притаманна тій спеціальності людей, що професійно займаються юридичною діяльністю і яка передбачає:

- 1) знання законодавства;
- 2) переконання в необхідності і корисності законів;
- 3) уміння користуватися правовим інструментарієм.

Всі перелічені елементи правової культури є юридичними явищами, що входять до правової системи суспільства.

Література:

1. Конституція України: прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К.: Юрінком, 1996.
2. Лисенков С.Л. Теорія держави і права. Підручник / С.Л. Лисенков. – К.: Юрінком Інтер, 2005.
3. Скакун О.Ф. Теорія держави і права. Підручник / О.Ф. Скакун. – Х.: «Консум», 2001.
5. Литвиненко А. Право та культура: теорія і практика / А. Литвиненко // Право України. – 1997. – №6.
6. Сливка С.С. Професійна культура юристів // С.С. Сливка. – Львів: Світ, 2000.
7. Васьнович Й. Правосвідомість та її вплив на ментальність українського народу / Й. Васьнович // Право України. – 1998. – №6.
8. Менюк О. Правова культура в умовах розбудови незалежної України: поняття, структура / О. Менюк // Право України. – 2001. – №4.

Тема 21. Правове регулювання та його механізм

Ключові поняття та терміни: правове регулювання, правовий вплив, види правового регулювання, способи правового регулювання, типи правового регулювання, механізм правового регулювання, юридична техніка.

Вивчаючи цю тему треба усвідомити, що життєдіяльність суспільства забезпечується через нормативне регулювання, яке покликане бути стабілізуючим фактором.

Право є елементом системи соціального нормативного регулювання. Право виступає важливим засобом регулювання взаємин індивідів, соціальних груп,

всього суспільства в цілому, і воно само виступає як соціальна цінність. Основним призначенням права є упорядкування і організація взаємин громадян, їхньої поведінки і, враховуючи їх індивідуальні потреби, спрямування діяльності членів суспільства в русло загальносоціальних інтересів.

Правове регулювання - це здійснюване державою за допомогою права і сукупності правових засобів упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорона і розвиток.

Для правового регулювання характерні певні особливості:

- воно носить цілеспрямований характер, оскільки виступає певним регулятором суспільних відносин, впорядковуючи їх за допомогою права на рівні суспільства;
- має організаційний та упорядкований характер, тобто здійснюється за допомогою певних засобів;
- правове регулювання повинно бути спрямовано на досягнення певних цілей, а тому носить результативний характер;
- воно має певний предмет та сферу правового впливу, які усвідомлюються суб'єктами і суспільством та мають для них певне значення;
- забезпечується певними методами, які чи координують діяльність суб'єктів у сфері права, чи здійснюються за допомогою їх субординаційної підлеглості у процесі виконання або використання норми права;
- має визначені стадії, що передбачають насамперед правову регламентацію суспільних відносин, виникнення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків та їх реалізацію.

Межі правового регулювання - межі владно-вольового впливу держави в особі її органів на суспільні відносини, поведінку людини. Вони відокремлюють галузь правового від неправового, встановлюють рамки поширення права, визначають характер впливу права на свідомість і діяльність людини; обумовлюються як самою матерією права, так і особливостями відносин, що регулюються, інтересами держави і суб'єктів права, рівнем культури і цивілізованістю суспільства, економічними, культурно-національними, релігійними та іншими факторами.

Не слід плутати два явища: правове регулювання і правовий вплив. Термін «регулювання» означає впорядкування, приведення чого - небудь у відповідність з чим-небудь, а термін «вплив» означає спрямованість дій на що - небудь.

Правовий вплив - це весь процес впливу права на суспільне життя, свідомість і поведінку людей як правовими, так і не правовими засобами.

Правовий вплив на людину здійснюється по двох каналах:

- інформаційному - за допомогою правових норм до відома учасників доводиться позиція держави стосовно видів поведінки (дозволеної, необхідної або забороненої);
- ціннісно-орієнтаційному - за допомогою права здійснюється засвоєння суспільством його цінностей.

Відмінності між правовим впливом і правовим регулюванням:

1. За обсягом: предмет правового впливу ширше правового регулювання - його складають відносини, які не регулюються правом, але на які поширюється дія права;

2. За змістом: у правовому впливі не завжди є точний юридичний захід, тоді як у правовому регулюванні він є обов'язковим;

3. За механізмом реалізації права: у правовому регулюванні право реалізується через його механізм, тоді як правовий вплив здійснюється за допомогою не юридичних засобів: ідеологічних, психологічних, інформаційних та ін.

Слід зазначити, що правове регулювання відбувається в певних сферах, тобто галузях соціального простору, які охоплені правом. Отже, сферою правового регулювання є різні види відносин, а саме: економічні, політичні, духовно-культурні, національні, релігійні тощо, які відрізняються своєю цілеспрямованістю, змістом та формою.

В сферу правового регулювання повинні входити ті відносини, які мають наступні ознаки: по-перше, це відносини, в яких знаходять відображення як індивідуальні інтереси членів суспільства, так і інтереси загальносоціальні; по-друге, в цих відносинах реалізуються взаємні інтереси їх учасників, кожний з яких йде на якийсь утиск своїх інтересів заради задоволення інтересів іншого; по-третє, відносини ці будуються на основі згоди виконувати певні правила, визнання обов'язковості цих правил; по-четверте, ці відносини вимагають дотримання правил, обов'язковість яких підкріплена достатньо дієвою силою.

Історія правового життя суспільства показала, що в сферу правового регулювання входять три групи суспільних відносин, що відповідають перерахованим ознакам.

Першу групу складають відносини людей по обміну цінностями (як матеріальними, так і нематеріальними). Тут найяскравіше виявляється можливість і необхідність правового регулювання майнових відносин, бо під взаємоприйнятному обміні майном зацікавлене і все суспільство, і кожна окрема людина. Ці відносини будуються на основі загальновизнаних правил (наприклад, визнання виразу цінності майна в грошовому еквіваленті); обов'язковості визнання правил забезпечена дієвою силою спеціального апарату правового примусу.

Другу групу утворюють відносини по владному управлінню суспільством. В управлінні соціальними процесами зацікавлені і людина, і суспільство. Управління здійснюється заради задоволення як індивідуальних, так і загальносоціальних інтересів і повинно реалізовуватися за чіткими правилами, забезпеченими силою примусу. Природно, в сферу правового регулювання входить державне управління соціальними процесами.

У третю групу входять відносини по забезпеченню правопорядку, які покликані забезпечити нормальне протікання процесів обміну цінностями і процесів управління в суспільстві. Це відносини, що виникають із порушення правил, що регламентують поведінку людей в двох вказаних сферах.

Суспільні відносини, що входять в ці групи, і становитимуть предмет правового регулювання.

Окремо слід звернути увагу на такі категорії як, види, способи і типи правового регулювання.

Види правового регулювання розрізняють за «обсягом» суспільних відносин, на які воно поширюється, - це нормативне (загальне) та індивідуальне регулювання.

Нормативне регулювання - це впорядкування поведінки людей за допомогою нормативно-правових актів, розраховане на їх багаторазове застосування, тобто обсяг цих відносин є кількісно не визначеним.

Індивідуальне регулювання - це впорядкування поведінки людей за допомогою актів застосування норм права - індивідуальних рішень, розрахованих на одну конкретну життєву ситуацію.

Способи правового регулювання - це елементи впорядкованих суспільних відносин: дозвіл, зобов'язання і заборона.

Дозвіл - це надання особі права на свої власні активні дії (роби, як вважаєш за потрібне).

Зобов'язання - покладення на особу обов'язку активної поведінки (роби тільки так).

Заборона - це покладення на особу обов'язку утримуватися від дії певного роду (так не роби).

Другий і третій способи мають певну схожість - і той і інший припускають покладання обов'язків, але якщо в одному випадку обов'язки носять позитивний, активний характер, то в іншому - пасивний. Всі три способи зумовлені функціями права.

Як додаткові способи правового впливу можна назвати застосування заходів примусу (наприклад, покладання юридичної відповідальності за вчинене правопорушення). Цей спосіб відноситься до додаткових, по-перше, тому, що являє собою вид обов'язку, а, по-друге, цим способом забезпечується належне виконання наданих прав, виконання покладених обов'язків, дотримання встановлених заборон.

До додаткових способів відноситься попереджувальний (превентивний) вплив норм, які передбачають можливість застосування правового примусу. Зокрема, норми Кримінального кодексу володіють превентивним впливом на осіб, схильних до вчинення злочинів. Сюди ж можна віднести стимулюючий вплив норм права, наприклад, таким способом впливають заохочувальні норми.

Таким чином, *legis virtus haec est imperare, vetare, permittere* (с лат.) - закон має владу зобов'язувати, забороняти, дозволяти (Модестін).

Зі способами правового регулювання (як основними, так і додатковими) взаємодіють неюридичні способи впливу на свідомість, волю, а значить, і поведінку людей в суспільстві. Наприклад, норми права, правові акти (нормативні та індивідуальні), інші правові явища володіють інформаційним впливом. З їх допомогою до відома людей доводиться інформація, яку вони можуть використовувати в своїх інтересах. Вони інформують людей про можливе і належному в суспільному житті, про наслідки юридично значущої поведінки, дозволяють передбачати наслідки своєї поведінки та поведінки інших людей в тих сферах життя, які охоплюються правовим регулюванням.

Слід зауважити, що крім способів правового регулювання, виділяють його типи, які становлять собою особливий порядок правового регулювання, який проявляється у поєднанні способів (дозволянь і заборон).

У юридичній літературі і в практиці існує дві юридичні формули, на основі яких виділяються два типи правового регулювання.

Перша формула: дозволено все, крім прямо забороненого в законі. На цій формулі побудований загальнодозволяючий тип правового регулювання. З цього типу в регульованих правом відносинах встановлюються суворо і чітко сформульовані заборони. Як правило, обсяг цих заборон невеликий, а об'єм дозволів не визначений: все, що не заборонено. Даний тип правового регулювання сприяє (або хоча б не перешкоджає) проявам ініціативності, активності, самостійності в рішенні життєвих завдань.

Друга формула правового регулювання звучить інакше: заборонено все, крім прямо дозволеного. Сказане означає, що учасник правових відносин подібного типу може чинити тільки дії, які прямо дозволені законом, а всі інші дії заборонені. Цей тип правового регулювання прийнято називати спеціально-дозволяючим. Він притаманний тим галузям права, які пов'язані, наприклад, з державним управлінням (адміністративне право). Тут в законі вказується точний, чітко обмежений обсяг правомочностей; все, що виходить за межі компетенції пануючого суб'єкта, категорично заборонено.

Безумовно, немає галузей права, побудованих лише на одному типі правового регулювання.

Усвідомлюючи категорію «правове регулювання», слід зазначити, що воно має свій специфічний механізм, тобто єдину систему правових засобів, способів і форм, за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин («належне» у праві стає «існуючим»).

Після відповіді на питання, як право регулює суспільні відносини, логічно шукати відповіді на питання, чим, якими засобами право впливає на суспільні відносини, який механізм правового впливу.

В теорії права механізмом правового регулювання називають систему юридичних засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання.

Поняття механізму правового регулювання дозволяє зібрати і систематизувати юридичні засоби правового впливу на суспільні відносини, визначити місце і роль того чи іншого юридичного засобу в правовому житті суспільства.

До елементів, складових частин механізму правового регулювання належать: юридичні норми, нормативно-правові акти, акти офіційного тлумачення, юридичні факти, правовідносини, акти реалізації права, правозастосовні акти, правосвідомість, режим законності. Кожен з цих елементів виконує свої регулятивні функції, впливає на поведінку людей і суспільні відносини певним способом.

Норми права виступають як припис і як зразок, модель поведінки у правових відносинах. Вони служать базою правового регулювання, в них вказується, що дозволено і що заборонено, які наслідки дотримання чи порушення зафіксованих в них приписів. Норми права - це основа всього

механізму правового регулювання. Всі інші його елементи передбачені нормами права, носять піднормативний характер.

Нормативно-правовий акт як документ, що містить норми права, впливає на поведінку людей шляхом встановлення правового режиму регламентації того чи іншого виду суспільних відносин.

Акти офіційного тлумачення - документи, що видаються спеціально уповноваженими на те органами.

Юридичні факти - передбачені нормами права життєві ситуації, факти реального життя, що тягнуть юридичні наслідки: виникнення, зміну і припинення правових відносин.

Правовідносини є засіб переведення загальних моделей поведінки, закладених в нормах права, в які конкретизовані і індивідуалізовані акти поведінки членів суспільства (суб'єктів права). Через правовідносини здійснюється реалізація права, це основний шлях втілення приписів норм права в акти поведінки людей.

Акти реалізації права - це дії суб'єктів права, учасників правової життя по втіленню в життя приписів норм права. В таких діях реально здійснюються виражені в правах і обов'язках заходи можливої чи належної поведінки.

Акти застосування права є індивідуалізовані владні приписи, спрямовані на регламентацію суспільних відносин. Це акти (як дії, так і документи) індивідуалізованого правового регулювання. Найбільш яскравим прикладом акта застосування права є рішення суду по конкретній юридичній справі.

В якості своєрідних елементів механізму правового регулювання виступають правосвідомість і режим законності. Своєрідність цих елементів полягає в їх нематеріальності. Але нематеріальність не заважає їм чинити дієвий вплив на весь процес правового регулювання. Від рівня правосвідомості і реальності режиму законності залежить ефективність роботи всіх елементів механізму правового регулювання.

Елементи механізму правового регулювання впливають на суспільні відносини не тільки специфічно юридично. Наприклад, норми права, акти законодавства, рішення судів здійснюють на поведінку людей і на суспільні відносини інформаційний, психологічний, ідеологічний вплив. Під їх впливом формуються психологічні установки, мотиви поведінки людей.

У реальній дійсності спеціальні юридичні засоби і способи впливу на поведінку людей поєднуються в різних комбінаціях з неюридичними.

Правове регулювання - це процес, що триває в часі, який є досить складним і довготривалим.

Процес правового регулювання охоплює кілька стадій або етапів.

Першим з них є правова регламентація суспільних відносин - це стадія, на якій відбувається розробка юридичних норм, здійснюється загальне неіндивідуалізоване регулювання суспільних відносин.

Перший етап правового регулювання тісно пов'язаний із правотворчістю - діяльністю, спрямованою на створення правових норм, яка починається з виявлення потреби у правовому регулюванні і закінчується прийняттям і введенням у дію правових розпоряджень. В сучасній юридичній науці

сформувалась думка, згідно з якою право-творчість - це процес пізнання і оцінки правових потреб суспільства і держави, формування і прийняття нормативних актів уповноваженими суб'єктами в межах відповідних процедур. Нормативні рішення мають носити істинно правовий характер, прийматись з урахуванням усього спектра умов життєдіяльності суспільства та реальних суспільних потреб.

Другим етапом виступає конкретизація прав і обов'язків у випадках, коли настає ситуація, передбачена нормою права (певний юридичний факт), у результаті якої суб'єкти вступають у правовідносини і у них виникають взаємопов'язані суб'єктивні права й юридичні обов'язки. Проте не завжди для виникнення правових відносин достатньо самих юридичних фактів. Як відомо, деякі відносини можуть розпочатись лише за участі спеціально уповноважених органів, що приймають індивідуальне рішення, на основі якого суб'єкти наділяються правами та обов'язками. Такі правозастосовчі рішення самі виступають у ролі юридичних фактів, які в окремих випадках мають вирішальне значення.

Третій етап правового регулювання є кінцевою стадією процесу правового регулювання, який завершується фактичною реалізацією, впровадженням у життя прав і обов'язків суб'єктами правових відносин у формі використання, дотримання і виконання. Реалізація права є результатом правового регулювання і постає як завершальний підсумок специфічного правового впливу, що здійснюється як суто правовими засобами, так і внаслідок виховного, інформаційного, ідеологічного та іншого впливу права на поведінку суб'єктів. На цій основі встановлюється режим законності і правопорядку.

Аналізуючи різноманітні юридичні форми і засоби впливу на поведінку людей і суспільні відносини, можна з'ясувати, які з них найбільш оптимальні, ефективні в даних умовах, яких результатів можна досягти, використовуючи ті чи інші юридичні засоби в певному їх поєднанні.

Функціонування механізму правового регулювання проявляється у правових формах діяльності держави.

Правова форма діяльності - це організаційно управлінська форма діяльності уповноважених на те суб'єктів, яка пов'язана зі здійсненням юридично значущих дій у порядку визначеному законом.

Основні правові форми діяльності держави:

- правотворча;
- правозастосовча;
- правоохоронна;
- установча;
- контрольно-наглядова.

Правова форма діяльності безпосередньо пов'язана з необхідністю використання різних методів і способів юридичної техніки.

Юридична техніка - це система засобів, правил і прийомів підготовки компетентними органами юридичних актів.

Найголовнішими прийомами і правилами юридичної техніки є:

- юридична термінологія;

- юридичні концепції;
- форма нормативного акта і правил викладу його змісту.

Вивчення і засвоєння наведених термінів, понять і визначень дасть змогу глибоко розуміти сутність і значення правового регулювання - метою якого є упорядкування суспільних відносин.

Критерієм оцінки ефективності правового регулювання є співвідношення мети вказаного регулювання та реальних результатів правового регулювання.

У юридичній літературі виділяють декілька критеріїв виміру дієвості правового регулювання, а саме:

- цінність правового регулювання;
- економність правового регулювання;
- ефективність правового регулювання.

Загальна ефективність правового регулювання забезпечується:

- ефективністю самого нормативно-правового акта;
- ефективністю процедурно-процесуального механізму застосування нормативно-правового акта;
- ефективністю діяльності щодо застосування і реалізації нормативно-правового акта.

Література:

1. Лавріненко О.В. Механізм правового регулювання соціально-трудових відносин: сучасний стан та перспективи розвитку: Монографія / О.В. Лавріненко. – Донецьк: Норд-Прес, 2007. – 182 с.
2. Лисенков С. Правовий вплив і правове регулювання як форми прояву дії права на суспільні відносини: співвідношення та порівняння / С. Лисенков // Правові дослідження: українсько-грецький міжнародний науковий журнал. – 2006. – № 1. – С. 28 – 31.
3. Мильков А.В. К вопросу о механизме правового регулирования / А.В. Мильков // Закон. – 2012. – № 3. – С. 147 – 151.
4. Павловська Л.М. Ефективність правового регулювання суспільних відносин / Л.М. Павловська // Проблеми законності. – 2007. – Вип. 90. – С. 3-10.
5. Сарновська С.О. Інструменти та засоби правового регулювання / С.О. Сарновська // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2008. – № 2. – С. 21-28.

Тема 22. Юридичний процес

Ключові поняття і терміни: процесуальне право, процесуальне законодавство, галузі процесуального права, процесуально-правові інститути, норми процесуального права.

Вивчаючи зазначену тему, необхідно звернути увагу на те, що **юридичний процес** - це урегульований процесуальними нормами порядок діяльності компетентних державних органів та посадових осіб, який полягає в підготовці,

прийнятті і документальному закріпленні юридичних рішень загального та індивідуального характеру.

Ознаки юридичного процесу: виражається у формі правотворчості, правозастосування, правосуддя і контролю; представляє собою владну діяльність компетентних органів і посадових осіб; це діяльність, здійснення якої урегульовано процесуальними нормами; діяльність, яка спрямована на прийняття юридичних рішень загального або індивідуального характеру; результати юридичного процесу в більшості випадків фіксуються в офіційних документах.

Види юридичного процесу, здебільшого, класифікують за предметною ознакою. При цьому за основу класифікації беруть відповідні галузі матеріального права, що застосовуються у діяльності конкретних органів держави. Тому й юридичний процес має такі види як конституційний, кримінальний, цивільний, адміністративний та ін.

За функціональною ознакою розрізняють такі види процесів: установчий, правотворчий, правозастосовчий, судовий і контрольний.

Установчий процес - це специфічна діяльність уповноважених державних органів, посадових осіб і суспільних організацій по реалізації норм матеріального права, що встановлюють їх права щодо формування, ліквідації чи пребудови органів держави, призначення чи звільнення посадових осіб та інших суб'єктів управління.

Правотворчий процес - це специфічна діяльність уповноважених органів держави, суспільних організацій і посадових осіб щодо підготовки, затвердження і офіційного проголошення нормативно-правових актів.

Правозастосовчий процес - це діяльність уповноважених органів держави, суспільних організацій, посадових осіб щодо розгляду і вирішення індивідуальних справ, які мають юридичне значення.

Судовий процес - це специфічна діяльність суду і суддів щодо здійснення правосуддя.

Контрольний процес - це діяльність органів держави, громадських організацій і посадових осіб щодо спостереження і перевірки відповідності виконання і дотримання підлеглими суб'єктами нормативно-правових приписів і припинення правопорушень передбаченими організаційно-правовими засобами.

Усі види юридичного процесу реалізуються через відповідні процесуальні правовідносини.

Суб'єкти процесуальних правовідносин поділяються на дві групи: це суб'єкти, безпосередньо зацікавлені у результатах юридичного процесу; суб'єкти, що здійснюють свої функції для забезпечення реалізації «чужих» інтересів, маючи на меті найбільш ефективний розгляд юридичних справ.

Для кожного виду юридичного процесу властива своя процесуальна форма. Процесуальна форма - це система однорідних юридичних засобів, дій та операцій, визначених у процесуальному законодавстві та запропонованих учасникам юридичної діяльності для вирішення всіх питань, які виникають в юридичному процесі.

Структура процесуальної форми включає:

1) процесуальні провадження - це комплекс взаємозалежних процесуальних дій, завдяки яким утворюються процесуальні правовідносини, встановлюються обставини виникнення юридичної справи, доказуються зібрані по ній факти, оформляється рішення та застосовуються заходи щодо його виконання;

2) процесуальні стадії - це відповідні етапи, які характеризують динаміку розгляду юридичної справи і спрямовані на досягнення відповідної мети;

3) процесуальний режим - це система принципів процесуального права, засобів і способів проведення юридичного процесу, гарантій реалізації його результатів.

Стадії юридичного процесу можна розглянути на прикладі стадій застосування норм права, а саме:

- встановлення фактичних обставин справи;
- вибір норми права і юридична кваліфікація справи;
- перевірка і тлумачення норм права;
- винесення рішення і доведення його до зацікавлених осіб та організацій;
- контрольно - виконавча стадія.

Система процесуального права, яка представляє собою самостійну від системи матеріального права, об'єктивно зумовлену, збалансовану і внутрішньо несуперечливу сукупність процесуальних норм, що диференціюються на галузі, інститути, норми.

Ознаки системи процесуального права:

- 1) відносна самостійність від системи матеріального права;
- 2) об'єктивна зумовленість, тобто незалежність її існування від якої-небудь волі;
- 3) збалансованість, тобто послідовність у регулюванні суспільних відносин;
- 4) внутрішня неуперечливість;
- 5) диференціація на складові елементи, тобто галузі, інститути, норми.

Галузь - це система юридичних процесуальних норм, що регулюють певну сферу суспільних відносин специфічними методами правового регулювання (кримінально-процесуальне, цивільно-процесуальне та інші галузі права).

Інститут права - це система юридичних процесуальних норм, що регулюють певну групу однорідних суспільних відносин (наприклад, інститут підсудності у кримінально-процесуальній праві).

Норма права - це одиничне загальнообов'язкове, формально-визначене правило поведінки загального характеру, яке встановлене або санкціоноване державою, гарантується та охороняється нею.

Критерієм розподілу процесуальних галузей є предмет і метод правового регулювання. Метод правового регулювання у юридичній процесуальній теорії ще називається **процесуальною формою**, а предмет завжди визначається як похідний від предмету правового регулювання матеріальних галузей права. Цим і пояснюється, що матеріальне і процесуальне право, пов'язані між собою і діалектично, і функціонально.

Поряд з об'єктивним критерієм (предметом правового регулювання) до числа факторів формування процесуальних галузей необхідно віднести кількісне накопичення процесуально-правового матеріалу, яке дає можливість вирішити питання про те, чи за даних умов сукупність процесуальних норм може претендувати на статус самостійної галузі, що здатна обслуговувати матеріальну галузь права.

В процесі розвитку процесуальних галузей важливу роль відіграє і такий суб'єктивний фактор, як воля держави та її соціальна спрямованість, бажання встановити або змінити форму правотворчої чи правозастосовної діяльності з урахуванням економічних, політичних та інших факторів на різних етапах розвитку суспільства.

Слід зазначити, що процесуальне право є показником ступеня цивілізованості суспільства. Так, наприклад, однією з найбільш яскравих тенденцій розвитку конституційного права України на сучасному етапі є його процесуалізація. Мова йде про системне збільшення кількості конституційно-правових норм процесуального характеру.

Процесуальне законодавство - це вся сукупність упорядкованих певним чином, зумовлених суб'єктивними інтересами, нормативно-правових актів, що є зовнішньою формою виразу системи права.

Ознаки процесуального законодавства:

1) зумовленість суб'єктивним інтересам - означає, що система законодавства на відміну від системи права, завжди є результатом цілеспрямованої діяльності певних суб'єктів по систематизації законодавства а тому залежить від інтересів держави, потреб юридичної практики, рівня розвитку юридичної науки, законодавчої техніки тощо;

2) погодженість і єдність всіх процесуальних нормативно-правових актів;

3) структура системи законодавства значною мірою наближається до структури системи права, проте повністю з нею не збігається, оскільки залежить не тільки від останньої, а й від інших соціальних факторів.

Різновиди процесуального законодавства:

- за галузевою ознакою (конституційно-процесуальне, кримінально-процесуальне, адміністративно-процесуальне та ін.);

- за юридичною силою (процесуальні закони, процесуальні підзаконні акти).

Так, наприклад, однією з найбільш яскравих тенденцій розвитку конституційного права України на сучасному етапі є його процесуалізація, тобто системне збільшення кількості конституційно-правових норм процесуального характеру, що є властивим для всіх інститутів провідної галузі вітчизняного права.

Розвиток конституційно-процесуального законодавства можна представити у такому вигляді:

1) процес прийняття Конституції та внесення змін до неї;

2) конституційно-процесуальні основи правового положення особи;

3) адміністративно-територіальний процес;

- 4) виборчий і референдний процеси;
- 5) конституційні процедури здійснення державної влади та місцевого самоврядування;
- 6) конституційно-судовий процес.

Відмінності норм процесуального права від норм матеріального права обумовлюється в першу чергу характером функцій процесуальних норм, їх призначенням.

Ознаки процесуальних норм:

1) всі приписи процесуальних норм мають процесуальний характер, тобто визначають найбільш доцільний порядок здійснення правотворчої, правозастосовчої, судової, установчої і контрольної діяльності і покликані сприяти ефективному і справедливому досягненню результату, що передбачений нормою матеріального права, що застосовується;

2) приписи процесуальних норм, як правило, адресуються суб'єктам, які наділені владними повноваженнями для застосування норм матеріального права;

3) приписи процесуальних норм виступають завжди у якості категоричного веління по відношенню до суб'єктів, які уповноважені організовувати правозастосовчий процес, і можуть містити у собі диспозитивні засади по відношенню до зацікавлених учасників правозастосовчого процесу;

4) процесуальні норми характеризуються специфічним змістом структури.

Так як і норми матеріального права, процесуальні норми містять в своїй структурі такі елементи: гіпотеза, диспозиція та санкція. Однак, особливістю диспозицій норм процесуального права є те, що вони є формою реалізації норм матеріального права, тобто права і обов'язки, які містяться у диспозиції процесуальної норми передбачені для того, щоб досягти результату, який передбачається нормою матеріального права.

Обставини реалізації гіпотези, диспозиції або санкції матеріальної норми можуть бути умовами гіпотези процесуальної норми. Таким чином, норма матеріального права як би «присутня» у гіпотезі процесуальної норми.

Санкція процесуальної норми це вказівка на несприятливі наслідки у випадку невиконання приписів, що містяться у диспозиції норми права.

Література:

1. Барський В.Р. Конституційне процесуальне право / В.Р. Барський // Проблеми сучасної конституціоналістики: навч. посіб. / за ред. М.П. Орзіха. – К.: Юрінком Інтер, 2011. – С. 213.
2. Лукьянова Е.Г. Теория процессуального права / Е.Г. Лукьянова. – М.: НОРМА, 2003. – С. 42.
3. Рязановский В.А. Единство процесса / В.А. Рязановский. – М.: Юрид. Бюро «Городец», 1996. – 75с.
4. Совгиря О.В. Конституційно-процесуальне право України: навч. посіб. / О.В. Совгиря. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – С. 10-24.
6. Юридическая процессуальная форма. Теория и практика / под. ред. П.Е. Недбайло, В.М. Горшенева. – М., 1976. – 246 с.

Тема 23. Основні правові системи сучасності

Ключові поняття і терміни: правова система, тип правової системи, правові системи світу, правова сім'я.

Вивчаючи цю тему, треба усвідомити, що сучасне праворозуміння потребує порівняльно-правового дослідження міжнародного права і внутрішнього права країн світу, сучасних правових вчень, тому в системі юридичних наук значне місце займає наука порівняльного законодавства, яка покликана охопити по рівням правові системи світу, зробити їх наукову класифікацію.

Правова система сукупність внутрішньо узгоджених, взаємопов'язаних, соціально однорідних юридичних засобів, методів, процедур, за допомогою яких публічна влада здійснює регулятивний організуючий і стабілізуючий вплив на суспільні відносини, реалізує заходи юридичної відповідальності.

Правова сім'я – декілька споріднених національних правових систем, які характеризуються схожістю найважливіших складових елементів (шляхи формування та розвитку права, джерела (форми) права, принципи правового регулювання, галузева структура права, юридична термінологія та понятійний апарат.

Ознаки правової системи:

- є різновидом соціальної системи;
- формується та функціонує в територіальних межах держави;
- впливає з унікальних історичних та географічних умов розвитку суспільства, відображає національний менталітет, стан економічного розвитку і своєрідність державної форми, ступінь спадкоємності та запозичення у праві;
- має власну структурну упорядкованість;
- є динамічною системою;
- за мету ставить досягнення суб'єктами права приватних та публічних цілей, установлення злагоди і підтримання правопорядку в країні.

Структурні елементи правої системи:

- суб'єктний склад: інд. та колект. суб'єкти права, в тому числі держава та соціальні спільноти;
- правові норми і принципи, формалізовані у нормативно-правових актах, правових прецедентах, нормативно-правових договорах, правових звичаях, правових доктринах;
- правосвідомість та правова культура;
- правореалізація, правозастосування, правовідноси-ни, правомірна поведінка, юридична практика.

Романо-германська правова сім'я є найбільш давньою і широко розповсюдженою у світі. Це пояснюється не лише її історичними коренями. Система відрізняється нормативною упорядкованістю й структурованістю джерел, стійкими демократичними правовими принципами, забезпеченням строгої юридичної техніки. Носіями і рушійною силою даної системи були найбільш могутні держави: два тисячоріччя тому Римська імперія, а потім зароджуються й розвиваються держави Європи - Франція, Німеччина й інші.

Їхній вплив на життя Європи й країн інших континентів, як у культурологічному змісті, так і у військово-політичному й економічному, був беззаперечним. Романо-германська правова система набула характеру універсальної, зрозуміло, з тими особливостями й модифікаціями, яким вона піддавалася в різних регіонах світу.

Романо-германська правова система охоплює країни, у яких юридична наука склалася на основі римського права. Тут на перший план висунуті норми права, котрі розглядаються як норми поведінки, що відповідають вимогам справедливості й моралі.

Романо-германській правовій системі притаманні наступні теоретичні концепції державної влади і демографічних інститутів, що одержали поширення в сучасному світі:

- визнання доктрини й принципів правової держави;
- закріплення принципу поділу влади;
- забезпечення систематичного конституційного контролю (конституційне правосуддя);
- регулювання адміністративної юстиції;
- гарантії розвитку багатопартійної системи;
- забезпечення місцевого самоврядування.

Англо-американська правова сім'я – сукупність національних правових систем, які мають загальні закономірності розвитку і подібні ознаки, що склалися на основі судового прецеденту, що домінує серед інших юридичних джерел права.

Ознаки:

- виникла в Англії, незабаром поширилася на колонії Великої Британії; нині існує, крім Англії, в Ірландії, США, Канаді, Австралії, Новій Зеландії;
- право структурно поділяється на загальне право і право справедливості, статутне (парламентське) існує з кінця XIII ст.;
- основним джерелом (формою) права є судовий прецедент;
- використовуються конституційні звичаї і правові доктрини як джерела права;
- відсутній поділ права на приватне і публічне та суворий поділ права за галузями;
- процесуальне право домінує над матеріальним, досконалою є процесуальна техніка та самобутньою юридична термінологія.

Англійське право займає домінуюче місце в родині загального права. Англійське право на відміну від континентального розвивалося не в університетах, не вченими-юристами, не доктринально, а юристами-практиками. Звідси деяка стихійність і неозорість правового масиву, відсутність раціональних початків і строгої логіки в його побудові. Загальне право було створено суддями, що дозволяли суперечки між окремими індивідами. Норма загального права менш абстрактна, ніж норма права романо-германської правової родини, і спрямована на те, щоб розв'язати конкретну проблему, а не сформулювати загальне правило поведінки на майбутнє. Норми, що стосуються відправлення правосуддя, судового процесу, доказів і навіть виконання судових

рішень, в очах юристів цих країн мають не менше, а навіть більше значення, ніж норми, що відносяться до матеріального права.

З погляду відомих розподілів права на відміну від романо-германського права в англійському праві немає ні розподілу на право публічне й приватне право, ні розподілу на цивільне право, торгове право, адміністративне право, право соціального забезпечення. Замість цього в англійському праві існує розподіл у першу чергу на загальне право й право справедливості. Право справедливості – це сукупність норм, що створювалися судом канцлера, для того щоб доповнювати, а іноді і переглядати систему загального права, ставши недостатньою. Згодом право справедливості якщо і не стало цілком, те виявило тенденцію до того, щоб стати сукупністю справ, розглянутих шляхом письмової процедури, а загальне право з'являється як сукупність справ, розглянутих по колишній усній процедурі, ніби заміняє в системі джерел права норми, видані законодавцем.

Англійське право це типове прецедентне право (case law). Другим джерелом англійського права поряд із судовою практикою є закон – закон у буквальному значенні цього слова і різні підзаконні акти, прийняті у виконання закону. Поряд із судовою практикою і законом існує третє джерело англійського права – звичай. Значення звичаю дуже другорядне і не йде в порівняння з основними джерелами англійського права.

Американське право відрізняється від англійського права більшим ступенем структурованості, систематизованості, величезною роллю Конституції, дворівневою державною і правовою системою, поліфонічною правовою культурою. Адже США створювалися поступово на базі децентралізованих форм спілкування і структур, що надалі привели до федералізму як системи державної децентралізації і самоврядування.

Виділяють низку специфічних рис американського права в сім'ї загального права. По-перше, дворівневий правовий розвиток, при якому паралельно й у той же час у взаємодії діють правові системи федерації і штатів. Своєрідні способи уніфікації права в масштабі федерації. По-друге, високе положення федеральної Конституції, питома вага якої практично визначається тлумаченням її положень Верховним судом. По-третє, реалізація відомої доктрини поділу влади доповнюється введенням судового контролю за конституційністю законів. По-четверте, збереження пріоритетної ролі судової практики поєднується з масштабним і стрімким розвитком галузевого законодавства. Але його кодифікація, на відміну від континентального права, відбувається скоріше у виді консолідації актів і норм. Збірки законів, слугують різновидами систематизованих збірників діючих актів і Зводу законів. По-п'яте, спостерігається чимале розходження в юридичній термінології Англії і США. Обидві системи права – англійська й американська – ніколи цілком не збігалися.

Змішана правова система – сукупність національних правових систем, які мають загальні закономірності розвитку і подібні ознаки, що склалися на основі місцевих джерел права та широкого запозичення елементів правових систем романо-германського та англо-американського права.

Скандинавське право – у порівняльному правознавстві виділяється як

самостійна правова система, у якої входять Швеція, Норвегія, Данія, Ісландія і Фінляндія. Римське право зіграло безсумнівно менш помітну роль у розвитку правових систем у скандинавських країнах, чим у Франції й у Німеччині. Судова практика грає тут більш значиму роль, ніж у країнах континентальної Європи. У той же час скандинавське право не можна віднести і до системи загального права, оскільки воно майже не має таких характерних ознак загального права, як правило прецеденту, техніка розходжень, особлива роль процесуального права.

Країни Латинської Америки (Аргентина, Парагвай, Уругвай, Чилі та ін.) є близькими до романської групи континентально-європейського права у сфері приватного права, а у сфері публічного права (насамперед конституційного) за основу взята американська система.

Крім того, правові системи цієї групи країн враховують особливості національного розвитку та широко застосовують норми-звичаї.

Мусульманське право має чотири джерела права. Це насамперед Коран – священна книга ісламу; потім Сунна, чи традиції, зв'язані з посланцем бога; потрете, іджма, чи єдина угода мусульманського суспільства; нарешті, по-четверте, кіяс, чи судження за аналогією.

Основою мусульманського права, як і всієї мусульманської цивілізації, є священна книга ісламу – Коран, що складається з висловлювань Аллаха останньому з його пророків і посланців Магомету. Коран – безперечно перше джерело мусульманського права. Сунна розповідає про буття і поведінці пророка, прикладом якого повинні керуватися віруючі. Сунна – це збірник адатів, тобто традицій, що стосуються дій і висловлювань Магомета, відтворених цілою низкою посередників. Адати поділяють на автентичні, хороші і слабкі. Тільки адати, що вважаються автентичними, можуть бути основою для вироблення правових норм. Розглянута як вторинне джерело права після Корана, Сунна послужила сприйняттям норм звичайного права, що передували появі ісламу.

Відкинута деякими шіїтами, іджма вважається третім джерелом мусульманського права. По одностайній думці докторів права, іджма використовується для поглиблення і розвитку легального тлумачення божественних джерел. Для того, щоб норма права була заснована на іджмі, необов'язково, щоб маса віруючих визнала її або щоб ця норма відповідала єдиному почуттю всіх членів суспільства.

Зобов'язані тлумачити закон мусульманські юристи кличуть на допомогу міркування за аналогією (кіяс). Кіяс стає легітимним завдяки Корану і Сунні. Міркування за аналогією можна розглядати тільки як спосіб тлумачення і застосування права.

Далекосхідна група правових систем - це сукупність правових систем, в основі формування яких лежать не норми права, а норми моралі, звичаї, традиції.

Далекосхідну групу складають правові системи Китаю, Гонконгу, Японії, Бірми, Кореї, Монголії, країн Індокитаю, Малайзії.

Далекосхідне право:

- віддає перевагу загально-соціальним нормам як зразкам поведінки – нормі-моралі, нормі-звичаю, нормі-традиції;
- закон і судові рішення для сучасного розвитку далекосхідної групи правових систем також мають істотне значення (правда, їх роль іноді є похідною від норм моралі і традицій).

Китайське право – сукупність підтримуваних державою моральних, етичних, релігійних і правових норм, що склалися на основі філософсько-моральних концепцій даосизму, конфуціанства, легізму.

Японське право – це сукупність моральних, релігійних і правових норм, яка складалася на основі стародавньокитайських релігійно-філософських концепцій, власних звичаїв, рецепції іноземного (американського та романо-германського) права.

Звичаєво-общинна група правових систем – це сукупність правових систем, які сформувалися на основі норм-звичаїв, що склалися природним шляхом, а також правових норм, запозичених від колоніальних держав. Цю групу складають правові системи країн, що розвиваються, Африки і Мадагаскару (Малагасійська Республіка).

Своєрідність звичаєво-общинної групи правових систем Африканського континенту:

- визнається більшістю населення як регулятор суспільних відносин, особливо за межами міст. Звичай в Африці є провідним джерелом права;
- діє в межах общини, відображає схильність людини до спільності, прагнення забезпечити єдність, згуртованість соціальної групи (триби, роду, села);
- є поєднанням моральних, релігійних і правових норм, а також ритуалів, які відображають шанування предків, зв'язок з навколишньою природою, "духами" та іншими надприродними силами;
- не є єдиним для всіх общин. Норми звичаїв - численні. Кожна група має свої схильності і звичаї.

Література:

1. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жофре-Спинози. – М., 1999.
2. Решетников Ф.М. Правовые системы стран мира. Справочник / Ф.М. Решетников. – М., 1993.
3. Скаун О.Ф. Теория государства и права. Учебн. / О.Ф. Скаун. – Харьков: Консум, 2000.
4. Теорія держави і права. Акад. курс. / Відп. ред. Зайчук О.В., Оніщенко Н.М. – К.: Юрінком Інтер, 2006.
5. Зайчук О.В. Правовая система США / О.В. Зайчук. – К., 1992.
6. Луць Л. Структура правової системи суспільства: загальнотеоретичні аспекти / Л. Луць // Право України. – 2002. – № 9.
7. Романов А.К. Правовая система Англии / А.К. Романов. – М., 2000.
8. Сюкияйнен Л.Р. Мусульманское право / Л.Р. Сюкияйнен. – М., 1986.
9. Супутаев М.А. Право в современной Африке / М.А. Супутаев. – М., 1989.

Тема 24. Сучасні підходи праворозуміння

Ключові терміни і поняття: концепція нормативного праворозуміння, психологічна школа права, концепція широкого праворозуміння.

Будучи надзвичайно складним соціальним явищем право розглядається з різних позицій, кожна з яких характеризується лише її властивою системою характерних ознак. Багатогранність поглядів щодо розуміння права дає можливість виділити такі властиві його концепції:

- 1) теорія природного права;
- 2) нормативний підхід;
- 3) соціологічний підхід;
- 4) психологічна школа права;
- 5) марксистська концепція права;
- 6) концепція широкого праворозуміння.

Концепція природного права виникла в XVII-XVIII ст. в період становлення в країнах Західної Європи буржуазних суспільних відносин. Дана концепція право розуміння виходить із дуалізму права, тобто вважається, що поряд з позитивним правом, яке створене державою, існує вище – природне право, яке властиве сім людям від природи. Представники даної школи вважали, що право виникло з природи людини та існує незалежно від держави. Так, наприклад, Гуго Грацій писав: «мати природного права є сама природа людини».

Природне право розглядається як таке, що властиве всім людям, як вічне і незмінне. Саме природне право є критерієм оцінки права позитивного. Все, що в позитивному праві суперечить природному праву не повинно вважатися правом.

Сутність **нормативного підходу** до визначення поняття «права» полягає в тому, що право розглядається як сукупність норм, встановлених та санкціонованих державою, які знайшли своє відображення в системі нормативно-правових актів.

Засновником **соціологічної концепції** був Є. Ерліх, який вважав, що на протигагу позитивізму право корениться не в законах, а в самому суспільстві. Представники цієї концепції звертаються до умов функціонування, дії права. Тому цей напрям іноді називається функціоналізмом. Висуваючи ідею «живого права», яка створюється «союзами» Ерліх стверджує, що кожна організація, фабрика, банк, профсоюз, об'єднання підприємств створюють своє право.

Засновником **психологічної школи права**, вважається Л.І. Петражицький (Україна та Росія), Г. Тарт, Л. Кнепп та ін. (Західна Європа). Дана теорія виникає в 19 ст., а своє найбільше розповсюдження одержала на початку 20 ст. Представники психологічної теорії первинним в праві вважають правові переживання та правові емоції людини. Норма права представляє собою результат такого переживання.

Характерною ознакою **марксистської теорії права** є те, що вона визнає зв'язок права з державою. Держава створює і забезпечує дотримання права. В праві виражена державна воля. За цією ознакою марксистську теорію права іноді

розглядають як різновид позитивізму. Однак, вольовий характер права зазначили ще римські юристи. Особливістю марксистської теорії є те, що державна воля, виражена в праві, має класовий характер. Це воля економічного і політичного пануючого класу.

Плюралізм поглядів щодо розуміння поняття «право» є характерним і для сьогодення. Багато авторів не задовольняються розумінням права як системи норм, яка пов'язана з державою. Таке розуміння розглядається як «вузько нормативне» і недостатня з їх точки зору. Тому робляться спроби знайти більш широке розуміння права, яке б не зводилося до його розуміння як системи норм. Концепція широкого праворозуміння фактично зводиться до того, що поняттям право охоплюється різноманітні соціальні фактори, а саме: природне право, ідеї, норми, суспільні відносини, правосвідомість та дії. Прихильниками широкого інтегративного підходу до право розуміння є П. С. Явіч, Л. С. Мамут, В. А. Туманов, М. І. Козюбра та ін.

Протягом тривалого часу юриспруденція розвивалася в руслі концепції правового дуалізму, для якої було характерно визнання (і в теорії, і на практиці) існування двох типів права - природного права, що випливає з природи людини, природи речей або якогось універсального вселенського порядку, і позитивного права, встановленого державою, при цьому в міру становлення в Західній Європі абсолютних монархій все більш затребуваним владою ставав той напрямок юридичної думки, який зводив все право лише до позитивного права, тобто закону (у широкому сенсі цього слова, що включає в себе і судовий прецедент, і санкціонований юридичний звичай). Іноді такий підхід називають формально-догматичним, оскільки всю теорію права він по суті обмежує догмою позитивного права (тобто описом, узагальненням, класифікацією і систематизацією законодавства).

Легізм був історично першим, найбільш розвиненим, але не єдиним напрямом позитивістської юриспруденції. Нерідко терміном «легізм» позначають всю позитивістську юриспруденцію в цілому. Однак для більш повного висвітлення всього різноманіття підходів до розуміння права доцільно виділити в рамках позитивістського типу праворозуміння поряд з легізмом також соціологічне і антропологічне спрямування.

У рамках юснатуралізму «відмінність і співвідношення природного права і позитивного права - це не співвідношення правової сутності (у вигляді природного права) і правового явища (у вигляді позитивного права), а протиставлення природного права (як єдиного справжнього права - і справжньої правової сутності, і разом з тим справжнього правового явища) і позитивного права (як несправжнього права - несправжнього і як сутність, і як явище)». Тут критерієм оцінки правової природи позитивного права є природні права людини, які при цьому виступають не як абстрактний теоретичний принцип, а як реально діюче справжнє право. Звідси і властивий природно-правовим концепціям правовий дуалізм, тобто уявлення про дві одночасно діючих системах природного та позитивного права.

Кожен з перерахованих вище підходів до розуміння права несе в собі важливі пізнавальні можливості, які затребувані сучасною соціально-правовою

практикою. Саме цією обставиною значною мірою обумовлені численні спроби побудови так званих інтеграційних концепцій праворозуміння, що намагаються поєднати різні підходи до розуміння права.

Природне право не є якоюсь особливою системою юридичних норм: воно являє собою певний набір соціально-правових прагнень суспільства, звернених до держави і заснованих на ідеї існування у людини природних, невідчужуваних прав, обумовлених самою людською природою, таких як право на життя, свободу, рівність, право на щастя, на справедливе ставлення до людини та ін.

Ідея природного права, природних прав людини еволюціонувала разом з розвитком суспільства і права. Основний зміст ідеї природного права з самого початку її зародження полягав у тому, що природні права людини висувалися в якості якогось орієнтира, свого роду критерію для оцінки правового змісту закону писаного права). Ще знаменитий оратор і державний діяч Стародавнього Риму Марк Туллій Цицерон говорив: «Несправедливий закон не створює право». Природні права розумілися як вічні та незмінні, раз і назавжди встановлені людською природою.

Як теорія ідея природного права оформилася в XVII -XVIII ст., ставши ідеологічною зброєю буржуазії проти феодально-абсолютистських порядків. Вона отримала розвиток у працях Гуго Гроція, Руссо, Монтеск'є, Дідро, Вольтера, Штаммлера та ін.

В якості самостійного, теоретично осмисленого напрямку правової думки позитивістська юриспруденція почала формуватися в Західній Європі в ранньобуржуазний період її розвитку. Спочатку даний напрямок було представлено лише легістським позитивізмом (соціологічна і антропологічна течії в рамках позитивістського праворозуміння з'явилися значно пізніше). Родоначальниками легістського позитивізму вважаються англійський філософ і політичний мислитель Т. Гоббс і англійський юрист Д. Остін. Суть підходу до права цих учених та їх послідовників полягала в трактуванні права як наказу суверенної влади, направленого до підданих. «Правова сила закону, - говорив Т. Гоббс, - полягає тільки в тому, що він є наказом суверена». «Право, - вторив йому Д. Остін, - це агрегат правил, встановлених політичним керівником або сувереном».

В межах легістської юриспруденції, що розвивається в руслі «позитивізму законів», виділяють юриспруденцію понять (формально-догматичну юриспруденцію), яка займається головним чином «аналізом загальних юридичних понять, виведенням з них більш конкретних понять, їх комбінаторикою з метою отримання нових знань про право», і юриспруденцію інтересів, що представляє собою соціологізований варіант легізму.

Основоположником юриспруденції інтересів є німецький юрист Р. Ієрінг. Юриспруденція інтересів пов'язує процес пізнання права не з аналізом законодавчих текстів, а з вивченням соціальних інтересів, що лежать в основі тих чи інших законодавчих рішень. Призначення права Р. Ієрінг бачив у забезпеченні загальних інтересів проти агресивного приватного інтересу, що загрожує загальним засадам. У цьому сенсі він визначав право як захищені

державою інтереси. Захищений інтерес по Р. Іерінгу - це інтерес, який захищається державою шляхом закріплення його в законодавстві і реалізація якого забезпечується примусовою силою держави. У цьому сенсі концепція права Р. Іерінга не виходить за рамки легістського праворозуміння.

На відміну від юриспруденції інтересів, в рамках якої легізм поєднується з елементами соціологічного підходу, юриспруденція понять (формально-догматична юриспруденція) заснована на чисто легістському типі праворозуміння. Саме тут право повністю ототожнюється з законом, а сам закон трактується абсолютно формально. Для даного типу праворозуміння характерне прагнення очистити норму закону від будь-яких зв'язків з її соціальним контекстом.

Найбільш послідовно ця установка була реалізована в рамках неопозитивістського підходу до права, розробленого австрійським юристом Г.Кельзенем. Задачу свого «чистого вчення про право» він бачив у тому, щоб очистити право від усього неправового, а правознавство - від усіх його міждисциплінарних зв'язків з іншими науками про суспільство. Критикуючи під цим кутом зору характерне для природно-правових концепцій змішання права і моралі, сам Г. Кельзен вважає основною ознакою права його примусовість.

Підводячи підсумки розгляду легістського типу праворозуміння, можна сказати, що суть цього підходу-ототожнення права і закону (у широкому сенсі цього слова), заперечення сутнісної специфіки права як особливого соціального явища, яке володіє самостійною соціальною цінністю, відсутність критеріїв відмінності права від свавілля, визнання як головної ознаки права його похідного від держави примусового характеру, трактування права як інструменту в руках держави.

Формування соціологічного підходу до права як самостійного напрямку праворозуміння пов'язують з ім'ям австрійського юриста Є. Ерліха і його концепцією «живого права». Суть цієї концепції така: «Центр ваги розвитку права знаходиться не в законодавстві, не в юриспруденції, не в судовій практиці, а в самому суспільстві». «Живе право» Є.Ерліх визначав як внутрішній порядок людських союзів (держави, сім'ї, корпорації тощо). «Живе право», вважав він, є результатом спонтанного процесу правотворчості в суспільстві, а також діяльності окремих представників державної влади (суддів, адміністрації, чиновників). Концепція «живого права» Є. Ерліха отримала також назву концепції «вільного права» або судейського розсуду, оскільки судді, на думку Є.Ерліха, повинні у своїх рішеннях орієнтуватися не на писане законодавство, а на «живе право», що бере початок у самому суспільстві, у фактичних суспільних відносинах.

Ще одна течія у рамках соціологічного позитивізму, що розвивалася під впливом вчення Є.Ерліха про «живе право», представлена школою «реалістів» яка склалася в США в першій половині XX ст. Представники даної школи в дусі положень «вільного права» стверджували, що закон - це всього лише вихідний матеріал, наданий в розпорядження суддів, і він, закон, набуває правового значення лише тоді, коли він витлумачений судом і, отже, прийняв форму прецеденту.

Основним теоретико-методологічним недоліком соціологічного праворозуміння є та обставина, що воно не дозволяє сформулювати критерії, за допомогою яких можна було б визначити, які соціальні норми, що склалися у формі звичаю, мають правову природу і можуть розглядатися як джерело права, а які відносяться до сфери моральності, релігії, ділового звичаю тощо.

У антропологічному напрямку праворозуміння (від грец. *antropos* - людина) йдеться про такий специфічний тип розуміння права, який шукає витоки права в людині як соціобіологічній істоті (у її психиці, генетиці, гендерних особливостях тощо). Антропологічний напрямок праворозуміння включає в себе психологічний напрямок (інтуїтивне право Петражицького), феноменологічну концепцію права (Гуссерль, Алексєєв), екзистенціалістський напрямок (Хайдеггер, Ясперс, Сартр), герменевтичний напрямок (Гадамер, Овчінніков).

Відмінності між соціологічним і антропологічним підходами полягають, головним чином, в тому, що соціологічний тип праворозуміння бачить витоки «живого» права в соціальних відносинах між людьми, а антропологічний робить акцент на природно-біологічних характеристиках людини як суб'єкта права.

Література:

1. Алексєєв И.С. Начало верховенства права в современном государстве / И.С. Алексєєв. – М., 1910.
2. Кистяковський Б. Рельность об'єктивного права / Б. Кистяковський. – М., 1910.
3. Копейчиков В.В. Народовластие и личность / В.В. Копейчиков. – К., 1991.
4. Палиенко Н.И. Правовое государство и конституционализм / Н.И. Палиенко // Вестник право. – 1906. – Кн.1.
5. Петражицкий Л.И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности / Л.И. Петражицкий .- Т.1. – СПб., 1907.
6. Соколов А. Правовое государство. Идея, теория, практика / А. Соколов. – Курск, 1994.

ОРГАНІЗАЦІЯ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ, САМОСТІЙНОЇ ТА ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ

Тема 1. Предмет, методи та функції теорії держави і права

Семінар

План семінарського заняття

1. Поняття, структура та функції юридичної науки.
2. Ознаки та предмет теорії держави і права.
3. Поняття та характеристика методології та система методів теорії держави і права.
4. Класифікація функцій теорії держави і права.
5. Роль теорії держави і права в системі юридичних наук.

Наука - це система довірливих знань про об'єктивні закономірності розвитку природи і суспільства.

За характером знань науки розподіляються на природні, суспільні, технічні. Особливе місце в системі суспільних наук належить юридичній науці, яка представляє собою систему знань про об'єктивні властивості держави і права.

До системи ознак юридичної науки слід віднести:

- вона має прикладний характер;
- володіє властивостями точних наук;
- володіє властивостями наук про мислення.

Структура юридичної науки включає:

- теоретико-історичні науки;
- галузеві науки;
- міжгалузеві науки;
- спеціальні прикладні науки;
- науки, що вивчають міжнародне публічне та міжнародне приватне право.

Функціями юридичної науки є: онтологічна, евристична, прогнозуюча, практико-організаторська, методологічна, ідеологічна, політична.

Готуючись до семінарського заняття необхідно з'ясувати поняття предмету теорії держави і права та ознаки, що її характеризують. Так, предметом теорії держави і права є основні і загальні закономірності щодо виникнення, розвитку і функціонування держави і права та різноманітних державно-правових явищ.

Особливості науки теорії держави і права знаходять своє відображення не лише в її предметі, але й методі.

Методи науки - це сукупність прийомів і правил, за допомогою яких здійснюється пізнання предмета, одержуються нові знання.

Система методів теорії та історії держави і права включає: філософські методи (метафізику і діалектику), загальнонаукові методи (аналіз, синтез, системний підхід, функціональний підхід, метод соціального експерименту), приватно-наукові методи (соціологічний, статистичний, кібернетичний,

математичний) та приватноправові (формально-юридичний і порівняльно-правовий).

Функціями теорії та історії держави і права є основні напрямки її впливу щодо вирішення поставлених перед нею завдань. До них належать такі функції: онтологічна, гносеологічна, евристична, прогнозуюча, методологічна, ідеологічна, організаційно-прикладна.

Готуючись до семінарських занять необхідно звернути увагу на те, що в системі юридичних наук теорія та історія держави і права відіграє провідну роль, оскільки саме вона формує понятійно-категоріальний апарат, який використовується всією системою юридичних наук. По відношенню до інших юридичних наук вона має узагальнюючий, загальнотеоретичний характер, відіграє методологічну роль щодо галузевих юридичних наук.

Самостійна робота

Історія виникнення теорії та історії держави і права

Виникнення теорії та історії держави і права відбувалося на основі таких наук навчальних дисциплін, як енциклопедія права і філософія права Західна Європа і Росія XVIII-XIX ст. Енциклопедія права виникла ще в XVIII ст. Першим підручником був підручник під назвою «Універсальна енциклопедія права» (1675 р.).

Виникненню теорії та історії держави і права передувала і філософія права. Термін «філософія права» вперше ввели в науковий обіг Гюго, Гегель та Остін, а в 70-х рр. XIX ст. було введено термін «теорія права» замість «філософія права» (А. Меркелем).

Готуючи зазначене питання слід звернути увагу на особливості розвитку теорії та історії держави і права в XX ст.

Індивідуальна робота

Роль теорії держави і права в формуванні правової культури юристів

Теорія держави і права безпосередньо пов'язана з процесом формування індивідуальної правової культури майбутніх юристів, формуванням наукової бази юридичного світогляду і поваги до права як важливого регулятора суспільних відносин.

Процес вивчення державно-правових явищ є неможливим без володіння основними юридичними поняттями, без знання основних закономірностей державно-правового розвитку.

Теорія держави і права формує систему знань, поглядів, переконань і вказує на шляхи вирішення складних державно-правових питань життя суспільства.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке юридична наука та яка її система?
2. Визначить поняття функції юридичної науки та вказати на її різновиди.
3. Що є предметом теорії та історії держави і права?
4. Яка структура теорії та історії держави і права?

5. Назвіть та охарактеризуйте методи які використовує теорія та історія держави і права, досліджуючи державно-правові явища.
6. Яке місце займає теорія та історія держави і права в системі суспільних наук і юридичних зокрема?

Тема 2. Суспільство: поняття, структура, соціальне управління та регулювання

Семінар

План семінарського заняття

1. Людське суспільство: поняття, ознаки, види.
2. Структура суспільства. Соціальні інститути та соціальні організації.
3. Соціальне управління: поняття, структура.
4. Соціальне регулювання: поняття, види.
6. Влада: поняття, структура, види.
7. Людина, особа, громадянин: співвідношення понять.
8. Правовий статус: поняття та структура.

Суспільство - це продукт взаємодії людей або сукупність історично сформованих форм спільної діяльності людей, що характеризуються цілісністю організації життя.

Цілісним соціальним організмом, тобто суспільством є люди і взаємозв'язки між ними, що знаходяться на територіях окремих держав: французьке суспільство, російське суспільство, американське суспільство тощо.

Суспільство - це стійке і таке що самостійно розвивається об'єднання людей, пов'язаних між собою спільними інтересами і потребами і взаємодіючими на основі загальновизнаних цінностей і загальнообов'язкових норм з метою самовідтворення, збереження і розвитку.

Структура суспільства - внутрішньо будова суспільства, що відбиває різноманіття його елементів (частин), що забезпечує його цілісність і динамізм.

Суспільство є не хаотичною сукупністю елементів, а впорядкованою системою, організованим цілим. Це визначає стійкість, стабільність суспільства.

У суспільстві діють соціальні суб'єкти та їх групи. Їх діяльність здійснюється в формах соціальних інститутів і соціальних організацій. Ця діяльність регулюється соціальними нормами, створеними на основі соціальних цінностей. Таким чином, можемо виділити таку структуру суспільства: соціальні групи, соціальні інститути та організації, соціальні цінності і норми.

Соціальна група - це стійка, однорідна, згуртована сукупність людей, які певним чином взаємодіють.

Соціальний інститут - це історично сформована стійка форма організації і діяльності людей. Соціальний інститут складається з: 1) системи соціальних зв'язків (тобто структури, організації); 2) системи загальновизнаних цінностей (колективних вірувань, уявлень); 3) системи соціальних норм, регулюючих

діяльність структури. Соціальний інститут існує для організації спільної діяльності людей заради задоволення їхніх потреб. Зі зникнення потреби зникає і даний інститут.

Розрізняють організаційні інститути, їх базою є організаційна структура, і нормативні інститути, їх базою є система соціальних норм.

Соціальні інститути представлені соціальними організаціями.

Соціальна організація - це елемент соціальної структури суспільства, що представляє собою штучно створену соціальну групу для досягнення певної мети.

Найбільш великою формальною соціальною організацією суспільства є держава.

Соціальне управління є цілеспрямований вплив на людей, їх об'єднання, суспільство в цілому, здійснюване для досягнення певних результатів, відповідних об'єктивним закономірностям розвитку суспільства. Соціальне управління - це управління в соціальних системах, тобто в системах, елементами яких є люди. Розрізняють суб'єкт (той, від кого виходить керуючий імпульс) і об'єкт управління (той, на кого спрямований керуючий імпульс). Управління здійснюється органами влади в суспільстві. Органи влади та управління історично змінюються, відповідно змінам форми соціальної організації.

Соціальне регулювання цілеспрямований вплив на поведінку людей з метою його упорядкування за допомогою персональних вказівок або правил поведінки. Соціальне регулювання необхідне для наведення порядку в суспільстві, цей порядок повинен відповідати наказам, вказівкам, рішеннями, зверненням до окремих індивідів або встановленим правилам, нормам поведінки, зверненням до всіх членів суспільства або його окремих групах відразу (в цьому виявляється загальний характер норм).

Розрізняють види соціального регулювання: індивідуальне регулювання та нормативне регулювання.

Соціальне нормативне регулювання здійснюється за допомогою соціальних норм. Соціальна норма це правило поведінки людей загального характеру, що містить міру вільної (дозволеної), обов'язкової або забороненої поведінки, спрямоване на організацію суспільних відносин, забезпечене у своїй дії соціальним інститутом або суспільством в цілому.

Влада це - здатність і можливість чинити вирішальний вплив на поведінку і діяльність людей за допомогою різних засобів: авторитету, права, примусу (включаючи пряме насильство) та інших.

Суб'єкт влади - це носій влади, від якого виходить владний імпульс, це активна сторона влади. Суб'єкт влади наділений свідомістю і волею і підпорядковує своїй волі об'єкт.

Об'єкт влади - це ті, на кого направлено владний вплив. Особливість об'єкта влади полягає в тому, що він теж наділений свідомістю і волею і може виступати суб'єктом влади в інших владних відносинах.

Владне вплив - це зв'язок і взаємодія між суб'єктом і об'єктом влади, яка виникає в процесі реалізації влади. Він полягає в тому, що з боку суб'єкта здійснюється прояв волі, аж до її нав'язування, а з боку об'єкта влади

здійснюється підпорядкування суб'єкту. Підпорядкування може бути добровільним, коли воля суб'єкта влади збігається з волею об'єкта або примусовим.

Державна влада - це відносини панування і підпорядкування, пов'язане з управлінням, координацією вольових дій людей, що спирається на організуючий вплив і можливість примусу з боку держави.

Людина - це біологічна категорія, що визначає належність живої істоти до людського роду за певними анатомічними особливостями та фізіологічними функціями.

Особа - людина, яка має історично зумовлений ступінь розвитку, користується правами, що надаються суспільством, та виконує обов'язки, які ним покладаються.

Громадянин - це особа, яка належить до постійного населення певної держави, має нормативно закріплений статус, користується захистом держави як у межах її території, так і поза нею.

У правовій системі суспільства її місце і роль характеризуються через правовий статус.

Правовий статус - це юридично закріплене становище людини в суспільстві. Розрізняють загальний, спеціальний (родовий) та індивідуальний правовий статус.

Загальний правовий статус включає такі елементи: 1) відповідні правові норми; 2) правосуб'єктність; 3) загальні для всіх суб'єктивні права, свободи й обов'язки; 4) законні інтереси; 5) громадянство; 6) юридичну відповідальність; 7) правові принципи; 8) правовідносини (загального) статусного характеру.

Ядром (серцевиною) загального правового статусу є суб'єктивні права, свободи, законні інтереси та обов'язки особи.

Головний обов'язок держави - забезпечити людину відповідними умовами для здійснення прав і свобод, виконання обов'язків.

Самостійна робота

Додержавні форми організації суспільства

Проблема зародження перших суспільних утворень в історії людства є надзвичайно складною і віддавна перебуває у полі зору науковців і до сьогодні вона залишається предметом наукового дослідження і наукових дискусій. На сьогоднішній день існує цілий ряд поглядів і позицій щодо цієї проблеми. Тому в літературі можна зустріти її різний виклад і трактування.

Найдавніші первісні людські об'єднання - це об'єднання, які виникли на ґрунті кровного зв'язку, і першою формою суспільної організації можна вважати родину (сім'ю). Це така людська група, яка об'єднує батьків та їхнє потомство. Її об'єм та форми можуть бути різними. Вона може охоплювати батьків та їхніх дітей - так звана мала родина - або також і потомство дітей - так звана велика родина. Батьки - це або визначена пара людей, тобто моногамна сім'я, або чоловік та кілька жінок - полігамія, або, навпаки, кілька чоловіків та одна жінка - поліандрія, або, врешті, кілька чоловіків і кілька жінок - гуртове (групове) подружжя. Чи ці форми існують одночасно, чи приходять на зміну

одна одній, однозначно сказати важко. Рід - це ширше об'єднання. Він об'єднує собою вже не тільки батьків і потомство, але й певну кількість сімей. Чинником, що зв'язує рід, є не фізичне існування спільних батьків, але пам'ять, традиція спільного походження від спільного предка чи предків. Аналогічно і в наступному, ширшому, ніж рід об'єднанні - племінному. У племені присутне почуття кровної спорідненості, приналежності.

Первісна група не тільки охоплює соціально індивіда, вона охоплює всі сфери його життя: господарську, статеву, релігійну.

Індивідуальна робота

Співвідношення суспільства і держави

Суспільство та держава, їх співвідношення - безперечно одне з найважливіших і актуальних питань для науки теорії держави і права.

Суспільство виникло задовго до держави і тривалий час обходилося без неї. Об'єктивна потреба в державі з'явилася в міру ускладнення внутрішньої будови суспільства (соціального розшарування), загострення в ньому протиріч через розбіжність інтересів соціальних груп і збільшення числа антигромадських елементів. Отже, держава прийшла на зміну відживаючої свій вік родової організації як нова форма організації зміненого й ставшого набагато складнішим суспільства.

Як форма організації суспільства і керуюча система держава виконує функції в інтересах всього суспільства, вирішує протиріччя, що виникають у ньому, долає кризові ситуації. Разом з тим іноді вона може грати і деструктивну роль - підніматися над суспільством, «одержавлювати» його, тобто проникати в усі суспільні сфери, сковувати їх, послаблювати і руйнувати суспільний організм.

Якщо політика держави відповідає об'єктивним потребам суспільства, то її результати будуть суспільством схвалені. Навпаки, діяльність держави, що суперечить названим потребам, може завдати шкоди суспільству, викликати в ньому кризові явища. Сказане означає, що держава вийшла за межі своєї самостійності, її політика стає антисоціальною. Отже, самостійність держави врівноважується, обмежується контролем суспільства за його діяльністю, а також оцінкою цієї діяльності. Вплив суспільства на державу прийнято вважати прямим зв'язком, а вплив держави на суспільство - зворотним.

Питання для самоконтролю:

1. Суспільство, це природне чи штучне утворення?
2. Чи притаманні суспільству системні ознаки?
3. Які Ви знаєте суспільні групи? Які критерії їх класифікації?
4. Які основні види соціального регулювання?
5. Змодельуйте життєву соціальні відносини і покажіть в них владний вплив.
6. Як співвідносяться поняття «людина», «особа» і «громадянин»?
7. Які існують види правового статусу?

Тема 3. Поняття, походження і розвиток держави

Семінар

План семінарського заняття

1. Додержавний період: характеристика суспільної влади та соціальних норм.
2. Причини, що призвели до розпаду родового суспільства та виникнення держави.
3. Теорії походження держави: різновиди та характеристика.
4. Поняття держави та характеристика її ознак.
5. Суть та соціальне призначення держави.
6. Характеристика історичних типів держави.

Враховуючи, що суспільство виникло значно раніше держави, необхідно здійснити характеристику соціальної влади і норм, які існували в додержавний період.

Первісно-суспільний лад характеризувався наступними ознаками: наявність примітивних знарядь і нездатність людини без допомоги всього роду вижити і забезпечити себе їжею, одягом, житлом; все доросле населення роду мало право приймати участь у вирішенні будь-якого питання, пов'язаного з діяльністю роду.

Ознаки влади в додержавний період:

- відбувалась на засадах первісної демократії (суб'єкт і об'єкт влади співпадали).
- спиралась на авторитет, повагу, традиції членів роду;
- здійснювалась як всіма дорослими членами роду, так і старійшинами, вождями тощо.

Соціальні норми додержавного періоду регулювали відповідні способи добування їжі і збереження шлюбно-сімейних відносин. Їх реалізація відбувалась головним членом у вигляді звичаїв. Вони не мали письмової форми відображення і забезпечувалися в основному силою звички, переконанням та примусом. Соціальні норми в цей період виражали інтереси всіх членів роду. В якості провідного способу регулювання були заборони (табу).

В процесі підготовки до семінарського заняття необхідно звернути увагу на причини виникнення держави та на особливості виникнення держав у різних народів (розрізняють два основних шляхи виникнення держави: європейський та східний).

Питання щодо виникнення держави знайшло своє відображення в різноманітних теоріях: теологічній, патріархальній, договірній, органічній, насильства, матеріалістичній, психологічній.

При визначенні держави слід пам'ятати, що в юридичній літературі існує багато підходів щодо її розуміння. Однак, слід виділити ознаки держави які властиві лише їй, як особливій політико-територіальній організації, а саме: наявність державної влади, суверенітету, території, апарату примусу, фінансово-грошової системи, податків, власної символіки і мови та національної культури.

Суть держави завжди характеризується тим, чиї інтереси відстоює держава. В зв'язку з цим доцільно виділити декілька підходів щодо розуміння суті держави: класовий, загальнолюдський, релігійний, національний, расовий.

Тип держави - це сукупність держав, які мають схожі риси. Вони знаходять своє відображення в єдності закономірностей і тенденцій розвитку, в єдності їх сутності тощо.

Доцільно звернути увагу на два основні підходи щодо типологізації держав: фундаментальний та цивілізаційний.

Самостійна робота

Характеристика держави часів глобалізації

Глобалізація визначається як загальносвітовий соціальний процес, який зумовлює розвиток світу як цілісної економічної, міжнародно-правової, політичної, соціокультурної суперсистеми.

В умовах глобалізації держава залишається головним суб'єктом у міжнародних відносинах. Вона змінює свою манеру здійснення влади, з'являється велика кількість проблем, які не можуть бути вирішені зусиллям однієї держави.

Індивідуальна робота

Слід виділити типи держав щодо рівня захисту прав і свобод людини (правові і неправові), а також держави щодо способу набуття влади (легітимні і нелегітимні).

Питання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте додержавний період з точки зору організації суспільної влади.
2. Вкажіть на причини розпаду первісно-суспільного ладу та виникнення держави.
3. Охарактеризуйте теорії походження держави.
4. Визначить поняття «держава» та дати характеристику її ознакам.
5. В чому проявляється суть держави та її соціальне призначення?
6. Здійсніть характеристику історичних типів держави.

Тема 4. Держава і політична система суспільства

Семінар

План семінарського заняття

1. Поняття політики та її суть. Політична влада.
2. Поняття політичної системи суспільства.
3. Структура і функції політичної системи
4. Політична організація суспільства. Суб'єкти політики та їхня характеристика.
5. Місце і роль держави в політичній системі суспільства.

З урахуванням соціального призначення політики вона може бути визначена як діяльність з керівництва та управління суспільством на основі публічної влади.

Трактування політики можна згрупувати так:

1) політика як процес боротьби за завоювання та утримання влади (Макіавеллі, Бюрдо, Дюверже, Арон);

2) політика як специфічний вид діяльності соціальних суб'єктів, пов'язаний з боротьбою за владу, розподілом цінностей, управління державними та суспільними справами (Ільїн, Мельвіль, Федоров).

Під суб'єктами політики розуміються учасники політичного процесу, здатні діяти вільно і самостійно. Є три рівні суб'єктів політики: соціальний (індивіди, класи, еліти, етноси, мафія, натовп, корпоративні групи); інституційний (партії, органи державної влади, суспільні організації, такі супер-інститути як ООН, НАТО); функціональний (армія, органи розвідки, лоббі, опозиція, бюрократія).

Об'єктами політики виступають суспільні явища, на які спрямована діяльність суб'єктів політики, зокрема влада.

Політична система суспільства - сукупність упорядкованих інститутів і норм, в рамках якої проходить політичне життя суспільства і здійснюється політична влада.

Основними елементами політичної системи є: політична влада, суб'єкти політичної діяльності, політичні відносини, політичні і правові норми, політична свідомість і політична культура.

Якщо характеризувати політичну систему суспільства більш повно, то необхідно зазначити, що це цілісна, впорядкована сукупність політичних інститутів, політичних відносин, процесів, принципів політичної організації суспільства, підпорядкованих певним політичним, соціальним, правовим, ідеологічним, культурним нормам, історичним традиціям і засадам політичного режиму даного конкретного суспільства. Політична система включає у себе організацію політичної влади, відносини між суспільством і державою, характеризує протікання політичних процесів, включаючи інституалізацію влади, стан політичної діяльності, рівень політичної творчості у суспільстві, характер участі у політичному житті.

При системному вивченні елементів політичної системи можна відзначити, що вони передбачають існування і функціонування п'яти основних сторін політичної системи: 1) інституціональної (організації, установи); 2) регулятивної (норми, принципи); 3) функціональної (політичні функції, політичний процес, політичний режим); 4) ідеологічної (політичні погляди, політична свідомість та культура); 5) комунікативної (зв'язки, що об'єднують вказані елементи політичної системи).

Готуючись до семінарського заняття студенти повинні дати повну характеристику політичним організаціям суспільства та суб'єктам політики. Суб'єкти (носії) політики - це класи, нації, соціальні прошарки, групи; представники їхніх інтересів - різноманітні об'єднання, організації, в т.ч. держава, а також окремі люди.

Держава - особлива ланка в структурі політичної системи суспільства. Її роль і місце в цій системі не ототожнюється з роллю і місцем, з одного боку, правлячої партії, а з другого - інших ланок цієї системи. Держава не просто масове об'єднання громадян, а об'єднання всіх без винятку громадян, усіх членів суспільства, які знаходяться в політико-правовому зв'язку з державою, незалежно від класової, вікової, професійної та інших ознак. З діяльністю держави пов'язані реальні і широкі можливості для усіх громадян брати участь у політичному житті суспільства.

Місце держави в політичній системі суспільства характеризується низкою її ознак як базового елемента політичної системи є: 1) вона визначає головні напрямки розвитку суспільства; 2) виступає організацією всіх громадян; 3) має у своєму розпорядженні апарат управління і примусу; 4) здійснює правотворчість; 5) має суверенітет; 6) є єдиною повновладною організацією в масштабах всієї країни.

Також студентам слід звернути увагу на визначення політичної влади як влади, що здійснює управління суспільством в його інтересах з метою досягнення і підтримання стабільності і порядку в ньому.

Важливу роль у функціонуванні політичної системи суспільства відіграє політична культура, яку слід визначати як якісний рівень політичних знань, це знання, досвід суб'єктів політичної системи у політичній сфері діяльності, вибір варіантів поведінки, сприйняття і засвоєння системи політичних цінностей.

Самостійна робота

Співвідношення політичної і державної влади

Політична влада - це поняття ширше за замістом, ніж влада державна, оскільки політична влада здійснюється більш широким колом суб'єктів політичної системи.

Відмінності політичної влади від влади державної проявляються в тому, що:

- всяка державна влада має політичний характер, але не кожна політична влада є державною;
- політична і державна влада мають різні механізми її здійснення - через апарат, через політичні партії, рухи тощо;
- альтернатива державної влади - безвладдя, альтернатива політичної влади - влада опозиції;
- атрибутом державної влади є її територіальна організація, а політична влада, влада якоїсь партійно-політичної ідеології може входити за межі однієї країни.

Індивідуальна робота

Правова політика сучасної України

Правова політика - це певна форма безпосереднього правового вираження державної політики у будь-якій загально-значущій сфері суспільного життя, яке упорядковується та управляється органами державної влади і органами місцевого самоврядування. По суті, це процес формування і здійснення за

допомогою правових засобів заснованих на праві ідей, цілей, принципів, програм, заходів щодо реалізації державної влади у різних сферах життєдіяльності суспільства. Тобто правова політика, у широкому розумінні - це та ж державна політика організації і управління сукупністю сфер суспільних відносин задля досягнення на основі права легітимними засобами загального блага, задоволення публічних інтересів (з врахуванням приватних), вирішення певних конкретних завдань, обумовлених реальними актуальними загальносуспільними, публічними потребами та інтересами.

Головною метою правової політики демократичної, соціальної, правової держави, з багатопартійною системою має бути сприяння досягненню громадянської злагоди в суспільстві на основі утвердження й забезпечення законних прав і свобод людини.

Зміст правової політики пов'язаний з цілеспрямованням, вибором пріоритетів, формуванням моделей розвитку правової системи, правового розвитку держави та суспільства в цілому відповідно до об'єктивних потреб соціального прогресу та суб'єктивних інтересів владарюючих сил, суперечностей між першими і другими.

Проблема ефективності правової політики - це проблема її результативності, тобто практичного досягнення цілей, що були закріплені законодавцем, та співвідношення їх матеріалізації в конкретних результатах відповідно до затрачених зусиль.

Питання для самоконтролю:

1. Визначити поняття «політична система суспільства».
2. Які підсистеми існують щодо характеристики політичної системи суспільства.
3. Охарактеризуйте ознаки держави як центрального елемента політичної системи.
4. Що таке політична влада ?
5. Які є політичні організації?
6. У чому полягає співвідношення державної і політичної влади?

Тема 5. Форми держави

Семінар

План семінарського заняття

1. Поняття і структурні елементи форми держави.
2. Форма державного правління: монархія та республіка.
3. Характеристика форм державного устрою: унітарна держава, федерація, конфедерація, імперія.
4. Поняття та види політичного режиму.

В теорії держави і права під поняттям «форма держави» розуміють порядок організації і формування державної влади відносно форм правління, форми

територіального устрою та форми державно-правового режиму.

Форма правління визначається як організація верховної державної влади, яка передбачає порядок її утворення і діяльності, а також взаємовідносини з населенням країни.

Розрізняють монархію і республіку як основні форми правління.

Готуючись до семінарського заняття студент повинен чітко визначити і розрізняти поняття «монархія» і «республіка», знати їх різновиди та ознаки, що їм властиві.

Під формою державного устрою слід розуміти національно-територіальну і адміністративно-територіальну організацію державної влади, яка характеризує співвідношення частин держави та її органів між собою і державою в цілому.

Розрізняють унітарну державу, федерацію, конфедерацію та імперію.

Державний режим - це сукупність способів, прийомів щодо здійснення державної влади.

Можна виділити демократичний і антидемократичний державний режим. Демократичний режим розподіляється на ліберально-демократичний, радикально-демократичний, консервативно-демократичний та ін.

Недемократичний режим може бути таких видів: тоталітарний, авторитарний, деспотичний, тиранічний, військово-диктаторський, військово-поліцейський, режим військової диктатури, расистський, фашистський та ін.

Самостійна робота

Особливості форми державного устрою в Україні

За формою державного устрою держави поділяють на: прості та складні.

Відповідно до положень Конституції Україна є унітарною децентралізованою державою. Її територія є цілісною і недоторканою, а систему адміністративно-територіального устрою України складають: Автономна Республіка Крим, 24 області, м. Київ та Севастополь (зі спеціальним статусом).

Таким чином, особливість України, як унітарної держави, є існування у її складі Автономної Республіки Крим, як невід'ємної складової, межі повноважень якої визначені Конституцією України.

Індивідуальна робота

Сучасний стан розвитку державного режиму в Україні

Державний режим сучасної України визначається як демократичний, що знаходить своє відображення в тих способах і методах, які використовує держава, здійснюючи владу в Україні.

Першочергове значення у становлення та функціонуванні демократичної держави має порядок формування органів державної влади. Відповідно до Конституції України, шляхом вільних і демократичних виборів обирається Президент України, органи місцевого самоврядування.

Існування демократичного режиму в Україні виражається в свободі. В сфері економічної діяльності, гарантованості прав і свобод людини і громадянина, створенні ефективних механізмів прямого впливу населення країни на характер державної влади та ін.

Питання для самоконтролю

1. Визначити поняття «форми держави» та вказати на її структурні елементи.
2. Що представляє собою форма державного правління?
3. Які характерні ознаки властиві монархії?
4. Охарактеризувати існуючі види монархії.
5. Які особливості республіки як різновиду форми правління?
6. В чому полягають особливості президентської, парламентської та змішаної республіки?
7. Визначіть поняття «форма державного устрою» та охарактеризувати її різновиди.
8. Як визначається поняття «державний режим» та які його різновиди?

Тема 6. Функції держави

Семінар

План семінарського заняття

1. Функції держави: поняття, співвідношення їх із завданнями держави.
2. Критерії класифікації функцій держави на види та їх характеристика.
3. Аналіз форм і методів здійснення функцій держави.

Готуючись до семінарського заняття необхідно з'ясувати сутність поняття «функції держави» та здійснити розмежування між завданнями, цілями і соціальним призначенням держави.

Термін «функція» - латинського походження і означає виконання завершення, обов'язок, діяльність. Функції держави - це основні напрямки її діяльності щодо управління суспільством, обумовлені поставленими завданнями і цілями.

Функції держави перебувають у прямій залежності від її соціального призначення та тісно взаємопов'язані із сутністю держави. Щоб розкрити суть держави, потрібно відповісти на два питання: кому належить державна влада в державі і суспільстві та чиї інтереси вона захищає?

Одним із важливих питань даного семінарського заняття є питання класифікації функцій держави.

Найчастіше зустрічаються спроби класифікувати функції держави залежно від того, в якій сфері внутрішньодержавній або міжнародній вони здійснюються. Згідно з цим критерієм функції поділяються на внутрішні і зовнішні.

Залежно від часу здійснення виділяють функції постійні і тимчасові.

В залежності від соціально-політичної значущості - основні та додаткові.

Щодо характеристики форм здійснення функцій держави - розрізняють правові та організаційні форми.

Існують достатньо різноманітні методи щодо здійснення функцій держави: переконання, примус, прогнозування, кредитування та ін.

Самостійна робота
Порівняльно-історичний аналіз функцій держави

Розкриваючи сутність даного питання студенти можуть обрати будь-який підхід щодо здійснення порівняльної характеристики функцій держави. Так, наприклад, свої особливості мають функції держави в межах тієї або іншої суспільно-економічної формації (рабовласницької, феодальної тощо). Або ж можна обмежитися порівняльно-історичним аналізом щодо з'ясування функцій держави лише від радянської епохи до сучасного періоду - створення Української незалежної суверенної держави.

Індивідуальна робота
Здійснення податкової діяльності як одна із функцій держави

Стягнення податків - це досить давня функція держави. В умовах ринкових відносин податкова система є одним з важливих економічних регуляторів, основою фінансово-кредитного механізму державного регулювання економіки. Від того, наскільки вірно побудована система оподаткування, залежить ефективність функціонування всього народного господарства.

При підготовці зазначеного питання необхідно звернути увагу на сутність податків і їх роль в економіці держави, принципи побудов податкової системи України, систему державних органів, які займаються даним напрямом діяльності.

Питання для самоконтролю:

1. Визначити поняття «функції держави» та зазначити в чому проявляються співвідношення між функціями, завданнями і метою держави.
2. За якими критеріями відбувається класифікація функцій держави?
3. Які характерні особливості функцій держави в сучасних умовах розвитку України ?
4. Вказати на форми і методи щодо здійснення функцій держави.

Тема 7. Механізм держави

Семінар

План семінарського заняття

1. Поняття та структура механізму держави.
2. Поняття та принципи організації і діяльності державного апарату.
4. Органи держави: поняття, ознаки, види.
5. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади: поняття та характеристика.
6. Співвідношення органів держави і органів місцевого самоврядування.

В процесі підготовки до семінарського заняття слід звернути увагу на визначення поняття «механізм держави» та ознаки, які йому властиві.

Особливу увагу приділити розгляду питання щодо з'ясування структури

механізму держави, до складу якої входять державні підприємства, державні установи та державний апарат.

Механізм держави - це система всіх державних організацій, які здійснюють її завдання і реалізують функції.

Механізм держави функціонує на основі відповідних принципів, а саме: гуманізм, гласність, демократизм, законність, єдність та поділ влади, підконтрольність.

Державний апарат є сукупністю органів і посадовців, за допомогою яких здійснюються управлінські функції держави.

Діяльність державного апарату направлена на розробку і ухвалення загальнообов'язкових правил поведінки (юридичних норм), застосування їх в процесі соціально-політичної регуляції, забезпечення ефективності системи юридичних гарантій і санкцій.

Формування державного апарату здійснюється шляхом побудови органів державної влади, діяльність яких безпосередньо пов'язана з реалізацією функцій держави. В даний час найпоширенішими способами заміщення управлінських посад є вибори і призначення.

Апарат держави є структурованою категорією. Структура апарату являє собою його внутрішню будову, порядок взаємодії та співвідношення складових елементів апарату. Основними серед них є: система органів державної влади; система органів державного управління; система судових органів. Кожна з цих систем - носій відповідної державної влади.

Державний орган - це відносно самостійна частина державного апарату, що створилася у встановленому законом порядку і наділена певною компетенцією для реалізації державно-владних повноважень.

Класифікація державних органів здійснюється за функціональним призначенням (законодавчі, виконавчі, судові), за ознакою федерального устрою (федеральні, суб'єктів федерації), за терміном повноважень (постійні, тимчасові), за способом прийняття рішень (колегіальні та одноособові), за обсягом повноважень (загальної компетенції, спеціальної компетенції).

Основним призначенням органів законодавчої влади є законодавча діяльність. У демократичних державах вони займають центральне місце у апараті держави. Представницькі органи поділяють на вищі та місцеві. Виконавчо-розпорядчу діяльність здійснюють органи виконавчої влади. Систему органів виконавчої влади, наприклад, в Україні створюють Кабінет Міністрів України, міністерства, відомства і державні комітети та місцеві державні адміністрації. Особливе місце у структурі державного апарату належить системі судових органів. Основним їх призначенням є здійснення правосуддя.

Державна служба - це професійна діяльність осіб, які займають посади в державних органах та їх апараті щодо практичного виконання завдань і функцій держави та одержують заробітну плату за рахунок державних коштів.

Самостійна робота

Державні службовці. Бюрократія та диктатура як державні технології

Характеризуючи дане питання слід звернути увагу на те, що бюрократія -

це державна технологія, для якої є характерним спеціалізований розподіл праці, чітка управлінська ієрархія, правила, стандарти та загальнообов'язкові регламентовані процедури, виконання яких не залежить від того, хто саме і стосовно кого їх виконує.

Бюрократизм - це влада апарату, відірваного від народу.

Диктатура (лат. Dicto- диктую, наказую) - це необмежене володарювання однієї особи або якоїсь верстви чи групи, яке спирається на насильство і не пов'язане жодними законами.

Індивідуальна робота

Характеристика видів сучасного державного проектування

Для демократичного режиму характерними є такі різновиди державних проектів - державні прогнози, державні програми та державні моделі розвитку регіонів.

Державне прогнозування здійснюється на науковому рівні.

Державне програмування - це процес створення державою програми розвитку (економічного, політичного, соціального, культурного, правового) суспільства.

Державне програмування складається як із стратегії розвитку (так званої концепції), так і з тактики розвитку (програми).

Державне моделювання - це процес створення моделей розвитку певних регіонів.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке механізм держави?
2. Охарактеризуйте структурні елементи механізму держави.
3. Визначити поняття «державний орган» та вказати на ознаки, які йому властиві.
4. За якими критеріями здійснюється класифікація органів держави?
5. Охарактеризуйте принципи функціонування державного апарату.
6. Роль і місце фіскальної служби в механізмі держави.

Тема 8. Сучасні концепції держави

Семінар

План семінарського заняття

1. Плюралізм сучасних концепцій держави.
2. Теорія еліт.
3. Теорія плюралістичної демократії.
4. Теорія «держави-нічного сторожа».
5. Теорія «держави загального благоденства».
6. Теорія соціальної держави. Теорія правової держави.
7. Авторитарні (тоталітарні) теорії держави.

Усі сучасні теорії розуміння держави слід поділяти на окремі групи в залежності від наступних критеріїв: функціональне призначення держави в сучасному суспільстві; склад суб'єктів процесу управління суспільством; визнання (або невизнання) класового поділу суспільства та роль класів у функціонуванні суспільства; трактування права та визначення його соціальної ролі.

Теорія еліт (Г. Моска, В. Парето, Р. Міхельс). На думку представників даної теорії, суспільством править пануюча меншість - еліта. Науково-технічний прогрес середини ХХ століття спричинив формування в межах теорії еліт концепції технократії (Т. Веблен, Д. Бернхем, Г. Саймон, М. Дюверже). Її представники стверджували те, що управляти державою повинна особлива суспільна верства - управлінці виробничої сфери (менеджери), оскільки вони здатні визначити дійсні потреби суспільства, оптимальні шляхи його розвитку та необхідні для цього засоби.

Теорія плюралістичної демократії (Г. Ласкі, А. Бентлі, К. Поппер). Для суспільства ідеалом є держава, владні органи якої сформовані за територіальним принципом за участю профспілки об'єднань громадян, творчих спілок, церкви. Кожна людина повинна мати гарантовану можливість об'єднуватися з іншими для задоволення своїх політичних, економічних та соціальних прав, реалізації природних прав, а держава є правовою лише за умови забезпечення своїм громадянам такої можливості.

Теорія «держави-нічного сторожа» (Л. Ерхард, В. Ойкен). Держава повинна охороняти спокій громадян, забезпечувати функціонування громадянського суспільства, і порядку в ньому. Будь-яке втручання держави у приватне життя окрім збирання податку, вважалось не приступним розцінювалось як замах на свободу індивідів.

Теорія «держави загального благоденства» (К. Мюрдаль). Сутністю такої держави є здійснення ненасильницьким шляхом скоординованої ефективної публічної політики, яка б сприяла розвитку економіки відповідно до інтересів більшості її громадян.

Теорія соціальної держави (Х. Хеллер, Т. Ріттер, Дж. Роулз) - це сучасна політико-правова теорія, відповідно до якої держава бере на себе турботу про матеріальний добробут громадян, здійснює функцію регулювання економіки з обов'язковим урахуванням екологічних вимог, забезпечує захист економічних і соціальних прав людини.

Концепція правової держави (Дж. Локк, Ж.Ж. Руссо, Ш.-Л. Монтеск'є, І. Кант). Основними рисами правової держави вважають: 1) верховенство і панування правового закону; 2) постійне ствердження суверенітету народу, як єдиного джерела державної влади; 3) поділ влади на законодавчу, виконавчу, судову; 4) забезпечення прав, свобод, законних інтересів людини і громадянина, виконання ними своїх обов'язків перед іншими людьми, державою і громадянським суспільством; 5) урегулювання взаємовідносин між особою та державою, ґрунтуючись на принципі: дозволено все, що не заборонено -для осіб, а державним органам -тільки те, що прямо дозволено законом; 6) взаємну відповідальність особи й держави, відповідальність

держави перед громадянським суспільством; 7) ефективну організацію контролю та нагляду за здійсненням законів і режиму законності.

Авторитарні (тоталітарні) теорії держави (Ф. Ніцше) -антидемократичні напрямки державно-правової думки, в основу яких покладено ідею обґрунтування авторитарних, тоталітарних режимів -всевладдя однієї особи або еліти в державі, абсолютна відсутність контролю за державною владою, позбавлення політичних прав особи та народу, неможливість вільного волевиявлення.

Самостійна робота Теорія конвергенції

Теорія конвергенції (П. Сорокін, Дж. Голбрейт, У. Ростоу, Р. Арон, Ж. Фураст'є, Я. Тінберген та ін.) зводиться до наступного: за сучасних умов відбувається зближення капіталістичної та соціалістичної систем. Синтез капіталістичної та соціалістичної систем заснований на загальних культурних, технічних та індустріальних аспектах науково-технічної революції. За цих умов виникають такі риси суспільства, як індустріалізація, спеціалізація праці, автоматизація, економічне планування та програмування, урбанізація, скорочення сім'ї, що є спільними для всіх видів держав і є основою для їх перетворення на єдину державу.

Індивідуальна робота Теорія анархізму

Про експлуататорську сутність держави стверджує теорія анархізму (П. Кропоткін). Усе, що робить держава - наносить саму шкоду суспільству, перешкоджаючи формуванню та функціонуванню інституцій самоорганізації населення. Як необхідність розглядається знищення держави в результаті соціальної революції, яка водночас створить передумови для забезпечення всебічної свободи людини. Державу заступить суспільство, в якому народ розпочне перебудову та виховну роботу, орієнтуючись на комуністичні ідеали.

Питання для самоконтролю:

1. Вкажіть на причини існування різноманітних сучасних теорій держави?
2. Які особливості теорій, що базуються на елітарних засадах формування складу вищих органів влади?
3. Які особливості теорій, що базуються на демократичних засадах формування складу вищих органів влади?
4. У чому полягає сутність теорії «держави-нічного сторожа» та теорії «держави загального благоденства»?
5. Визначить ознаки соціальної держави. Які засади формування соціальної держави в Україні?
6. Які специфічні риси авторитарних (тоталітарних) теорій держави?

Тема 9. Демократія: поняття, суть, основні форми

Семінар

План семінарського заняття

1. Поняття, ознаки та сутність демократії.
2. Функції і принципи демократії.
3. Форми та інститути демократії.
4. Демократія в сучасних умовах розвитку України: проблеми і перспективи.

Вивчаючи дану тему студент (курсант) повинен виходити з того, що у науковій літературі можна зустріти різні уявлення про правову державу і ставлення до демократії. Сучасна правова держава характеризується тим, що для людини, особистості створюються всі умови для правової свободи, в яких лежить принцип «дозволено все, що не заборонено законом». Право, будучи формою і мірою свободи, покликаний максимально зменшити обмеження особистості, насамперед в економіці, політиці, соціальному, духовному, культурному житті.

Вирішальним фактором створення правової держави або руху до неї стали перші помітні успіхи у створенні громадянського суспільства, поза яким неможлива правова держава і загальний соціальний, економічний і культурний розвиток суспільства, його нових цивілізаційних, технічних та наукових основ.

Правова держава може бути тільки демократичною. При демократичному режимі законодавчо проголошуються і забезпечуються права і свободи людини, а громадянському суспільству надається реальна можливість впливати на склад державних органів і зміст їх найбільш значущих рішень, гарантується політичний плюралізм. Вищі органи держави мають мандат народу, влада реалізується в його інтересах демократичними і правовими методами.

Демократичний режим характеризується такими рисами:

- джерелом влади в державі є народ. Він обирає насамперед представницькі органи влади і наділяє їх правом приймати закони;

- право громадянського суспільства впливати на вироблення політичних рішень (шляхом схвалення або критики в засобах масової інформації, демонстрацій протесту чи підтримки, лобістської діяльності, участі в передвиборних кампаніях). Це його право гарантується конституцією країни, а також міжнародними правовими нормами;

- політичний плюралізм, що припускає можливість утворення двох - або багатопартійної системи, конкуренція політичних партій та їх вплив на суспільство, існування на законних підставах політичної опозиції як у парламенті, так і поза ним.

Природа правової держави розкривається в її принципах: принцип панування права означає розгляд всіх питань життя держави і суспільства з позиції права; правову організацію державної влади; принцип верховенства закону є похідним від принципу панування права. Його зміст передбачає визнання законів, прийнятих представницькими органами влади, актами, що

мають вищу юридичну силу; принцип поділу влади. Для затвердження політичної свободи, забезпечення законності та усунення зловживань з боку будь-яких соціальних груп, установ, або окремої особи необхідно розділити державну владу на законодавчу, виконавчу і судову. Цей принцип сприяє «розосередженню» державної влади між різними владними ланками і структурами. Це попереджає її концентрацію в якійсь одній структурі, не дозволяє перетворити її на авторитарну і тоталітарну владу.

Найважливішим принципом правової держави є гарантованість і непорушність прав і свобод громадян. Правова держава визнає за індивідом певну сферу свободи, за межі якої вона виходити не може. Правова держава формується і діє в інтересах забезпечення потреб громадянського суспільства й особистості, вона не тільки визнає, але і гарантує і захищає від свавілля загальновизнані права і свободи особистості.

Таким чином, ідея правової держави є ідея про оптимальну і найбільш організацію державної влади в суспільстві. Це свого роду ідеальна модель державного устрою, до якої сучасний світ повинен прагнути.

В системі численних явищ, що впливають на становище людини в суспільстві, ключова роль відводиться державі. В ідеалі держава повинна служити особистості, створювати всі необхідні умови для того, щоб вона могла максимально розвивати і відповідально проявляти свої здібності, так як людина є найвища цінність.

З одного боку, особистість взаємодіє з державою через право, тобто систему загальнообов'язкових норм, що виходять від нього, з іншого боку, шляхом участі у процедурах формування органів державної влади. Право визначає принципи взаємовідносин особи з державою і суспільством, міру її юридичної свободи, гарантії здійснення прав і обов'язків, способи захисту прав та законних інтересів.

Зазначене стосується насамперед громадянського суспільства і правової держави. Громадянське суспільство як система соціальних, соціально-економічних, соціально-політичних об'єднань громадян (інститутів, структур), що діють на засадах самоврядування, і правову державу, де державна влада функціонує на правових засадах, в рамках закону, логічно і сутнісно взаємопов'язані між собою.

Громадянське суспільство - це сфера самовияву вільних громадян і добровільно сформованих асоціацій та організацій, огорожених відповідними законами від прямого втручання і довільної регламентації з боку державної влади. У просторі громадянського суспільства індивіди реалізують свої приватні інтереси і здійснюють індивідуальний вибір.

Правова держава самотійно в тій мірі, в якій вона служить інтересам громадянського суспільства, яке в свою чергу стимулює розвиток демократичної держави та здійснює гнучкий контроль за його діяльністю.

Самостійна робота Сучасні теорії демократії

Історико-правовий аналіз демократії як форми держави, політичного

режиму, принципу організації і діяльності державних органів і суспільних організацій. Основні сучасні форми та інститути демократії. Основні сучасні теорії демократії: пролетарська теорія демократії, теорія «плюралістичної» демократії, теорія елітарної демократії, теорія партисипаторної демократії, теорія корпоративної демократії, теорія «комп'ютерної» демократії.

Індивідуальна робота

Шляхи формування інститутів демократії в Україні

Однією з головних тенденцій процесу розвитку державності в сучасному світі є поступове сприйняття людством напрацьованих прогресивною політико-правовою думкою надбань і особливо таких загальнолюдських цінностей, як демократія, право, права і свободи людини, гуманний і справедливий правопорядок. Наслідком цього процесу стало формування і конституційне закріплення концепції демократичної, соціальної, правової держави як синтезованого відображення загальнолюдського її призначення.

Головною метою політичної реформи є: налагодження ефективної взаємодії між вищими органами державної влади відповідно до принципу поділу влади, розробка і законодавче закріплення процедури формування і функціонування парламентської більшості, створення дійового механізму взаємодії та взаємної відповідальності президента, парламенту й уряду щодо розробки та здійснення державної політики, структурування політичної системи суспільства тощо. Не менш важливим для формування правової держави в Україні є підвищення рівня правової культури і правосвідомості громадян, посадових осіб і суспільства в цілому, виховання почуття поваги до права, забезпечення знанням своїх прав і свобод, юридичних обов'язків, уміння їх правильно реалізовувати виконувати. Високий рівень правової культури і правової свідомості необхідний для утвердження в суспільстві законності, справедливості, встановлення такої атмосфери, в якій людина може вільно жити і розвиватися як особистість.

Питання для самоконтролю

1. Що таке демократія?
2. Вкажіть ознаки, які характеризують демократію.
3. Які історичні передумови виникнення демократії?
4. Значте основні форми та види демократії.
5. В чому знаходить свій прояв демократія на сучасному етапі розвитку українського суспільства?

Тема 10. Поняття, походження, розвиток і структура права

Семінар

План семінарського заняття

1. Поняття та ознаки права.
2. Причини виникнення права.

3. Теорії походження права.
4. Зміст права.
5. Поняття та види принципів права.
6. Визначення та класифікація функцій права.
7. Характеристика основних проявів цінності права.
8. Співвідношення права з іншими соціальними явищами.

Право представляє собою досить складне та багатогранне явище, яке неоднозначно визначається в юридичній літературі.

В радянській юриспруденції став домінувати так званий позитивістський підхід до права. Після ліквідації СРСР на території України почала затверджуватися природно-правова концепція.

В сучасних умовах слід звернути увагу на те, що право спирається і на позитивістський підхід, і на природно-правову парадигму. В об'єктивному розумінні право - це система встановлених та гарантованих державою юридичних норм, спрямованих на регулювання суспільних відносин.

Ознаками права є: формальна визначеність, загальнообов'язковість, системність, спрямованість на регулювання суспільних відносин, гарантованість державою.

Право в суб'єктивному розумінні - це міра можливої поведінки конкретної особи відповідно до існуючих правових норм.

Принципи права - це керівні ідеї, що характеризують зміст права, його сутність і призначення в суспільстві.

До принципів права належить: справедливість, повага прав людини, рівноправність, законність.

Напрямки впливу права на суспільні відносини і поведінку людей визначаються як функції права.

Функції права розподіляються на загальні (інформаційна, прієнтаційна, вихована) та юридичні (охоронна та регулятивна).

Готуючись до семінарського заняття студенти повинні звернути увагу на шляхи утворення права, а саме:

- переростання мононорм у норми звичаєвого права та їх санкціонування силою держави;
- правотворчість держави;
- прецедентне право.

Самостійна робота

Держава і право: лінії взаємодії

Аналіз взаємодії держави і права дає можливість стверджувати: право виникає та існує не тому, що є держава, а тому, що відповідні суспільні відносини, потреби, інтереси не можуть бути виражені, структуровані та нормально реалізовані зовні поза правовими формами.

Однак, право, досить складне явище і для його виникнення об'єктивно необхідні й інші причини та умови соціального, духовного, політичного, ідеологічного характеру, серед яких виділяється держава.

Держава безпосередньо створює право. Волю, інтереси, мотиви, доктрини, суспільну думку, цінності, тобто весь «матеріал» з якого «створюється» право держава обробляє, систематизує і надає йому необхідну форму (закон, підзаконний акт) і, нарешті знову пропонує це суспільству.

Готуючи зазначене питання доцільно звернути увагу на співвідношення держави і права не як явища і його ознак, а як двох самостійних, взаємодіючих явищ.

Індивідуальна робота Співвідношення права і закону

При розкритті сутності зазначеного питання слід підкреслити, що право і закон необхідно відрізнити. Не може бути права до закону і поза законом. Всі системи права одягнуті в мундир законодавства. Однак закон може бути не правовим. Право заходить своє зовнішнє відображення окрім нормативних актів у правових звичаях, нормативних договорах, правових прецедентах.

Право і закон є юридичними категоріями, перша з яких характеризує систему норм, що встановлені державою, друга - визначає спосіб закріплення та формального вираження цих норм.

Питання для самоконтролю

1. Що таке право?
2. Вкажіть на причини виникнення права.
3. Як визначається право в об'єктивному розумінні?
4. Охарактеризуйте ознаки, які властиві праву.
5. Визначити поняття принципу права та охарактеризувати їх.
6. Що таке функції права і які їх різновиди Ви знаєте?
7. В чому знаходить свій прояв сутність і соціальне призначення права?

Тема 11. Норми права в системі соціальних норм

Семінар

План семінарського заняття

1. Поняття та класифікація соціальних норм.
2. Визначення норм права та її ознаки. Види норм права.
3. Структура норми права: поняття «гіпотези», «диспозиції» та «санкції».
4. Види гіпотез, диспозицій та санкцій.
5. Способи викладення норм права в статтях нормативно-правових актів.

Соціальні норми - це загальні правила поведінки людей, колективів, соціальних груп, правила поведінки в суспільстві.

Існують різноманітні критерії класифікації соціальних норм: за способом утворення, за формою, за способом закріплення і вираження, за змістом сфери врегульованих відносин.

Правові норми займають особливе місце в системі соціальних норм. Ця

особливість виявляється в соціальній цінності права, його ознаках і функціях. Правові норми регулюють найважливіші економічні, політичні й соціальні відносини. Правові норми складаються історично. Вони об'єктивно обумовлені конкретними суспільно-економічними умовами розвитку суспільства.

Норми права - це загальнообов'язкові, формально-визначені правила поведінки, які встановлені і забезпечені державою і спрямовані на регулювання суспільних відносин шляхом визначення прав і обов'язків їх учасників.

Готуючись до семінарського заняття слід звернути увагу на класифікацію норм права, охарактеризувати структурні елементи норм права (гіпотезу, диспозицію і санкцію) та способи викладення норм права в статтях нормативно-правових актів.

Структура правової норми є логічно узгодженою, її внутрішня будова зумовлена фактичними суспільними відносинами, що характеризується наявністю взаємозалежних і взаємодіючих елементів, реально виражених у нормативно-правових актах. Кожний з названих елементів має у структурі правової норми своє особливе місце і призначення. Структура юридичної норми як логічний зв'язок гіпотези, диспозиції і санкції в узагальненому виді може бути виражена формулою: «якщо - то - інакше».

Структура юридичної норми, закріпленої в нормативному акті, похідна від структури відповідних суспільних відносин і виступає як закономірна реальність правової системи конкретного суспільства.

Розмаїття суспільних відносин обумовлює той факт, що правові норми досить різноманітні. Щоб визначити загальні й відмінні риси цих норм, їхнє місце і функціональну роль, необхідно їх вірно класифікувати. Науково обґрунтована класифікація правових норм дозволяє: по-перше, чітко визначити місце кожного виду норм у системі діючого в державі права; по-друге, краще усвідомити функції правових норм і їхню роль у механізмі правового регулювання; по-третє, визначити шляхи підвищення ефективності правових норм; по-четверте, удосконалити правотворчу і правозастосовчу діяльність державних органів.

Самостійна робота

Співвідношення норм моралі з нормами права

Готуючись до розкриття сутності зазначеного питання студенти повинні з'ясувати, що норми права і норми моралі мають як спільні, так і відмінні риси.

Відмінності полягають в тому, що норми права виникають разом із державою, а норми моралі зароджуються задовго до її виникнення.

У нормах права виражається і закріплюється воля панівної частини суспільства або всього народу, а у моралі вона виступає у формі суспільної думки.

Зміст норм права характеризується визначеністю, конкретністю, а моральні вимоги відрізняються більш широким змістом.

Гарантією здійснення норм моралі є совість людини (внутрішня гарантія), а зовнішньою — сила суспільної думки. Право ж спирається на авторитет і примус з боку державної влади.

Єдність норм права і норм моралі проявляється в тому, що: спостерігається як вплив моралі на формування норм права, так і вплив норм права на формування моральних норм; охорона правом моральних норм, втілених у праві; виконання моральних норм при застосуванні права.

Індивідуальна робота

Заохочення і покарання як санкції норм права

Санкції норм права за характером наслідків поділяються на позитивні і негативні. Позитивні санкції передбачають правові заохочення, а негативні - правові покарання. Спільними ознаками щодо заохочення і покарання як санкцій юридичних норм є:

- 1) вони є правовими засобами впливу на інтереси осіб;
- 2) для них встановлені відповідні процедури застосування;
- 3) забезпечуються заходами державного захисту;
- 4) для їх настання необхідно окрім об'єктивної сторони ще й відповідний суб'єктивний стан особи та ін.

Відмінності між категоріями «Заохочення» і «Покарання» наступні:

- 1) заохочення покликане підкріпити позитивну поведінку, а покарання - захистити суспільство від правопорушень;
- 2) в покаранні закладені сили, які «підтягують» поведінку особи до норми, а в заохоченні - стимули, що «піднімають» таку поведінку вище норм.

Питання для самоконтролю:

1. Визначити поняття «соціальні норми» та вказати на їх різновиди.
2. Що таке норма права та які її характерні ознаки?
3. Які різновиди норм права Ви знаєте?
4. Охарактеризуйте структурні елементи норм права.
5. Які існують способи викладення норм права в статтях нормативно-правових актів?

Тема 12. Правова система, система права та система законодавства

Семінар

План семінарського заняття

1. Правова система суспільства: поняття та характеристика структурних елементів.
2. Система права: поняття, ознаки та характеристика структурних елементів.
3. Загальна характеристика основних галузей права.
4. Система законодавства: поняття, ознаки. Співвідношення системи права з системою законодавства.
5. Систематизація законодавства: поняття та види.

Система права - це об'єктивно зумовлена і узгоджена в її складових частинах внутрішня організація права тієї чи іншої держави.

Доцільно виділити кілька класифікацій систем права. Так, за призначенням виділяють матеріальне і процесуальне право, за характером урегульованих відносин - приватне і публічне, за формою права - звичаєве, прецедентне, договірне і статутне право.

Структурними елементами системи права є норми, інститути, галузі права. Це основні структурні елементи. Факультативні - субінститути і підгалузі права.

В процесі підготовки до семінарського заняття слід чітко з'ясувати, що представляють собою структурні елементи системи права, як потрібно їх визначати, на які види розподіляються галузі права.

Якщо система права розглядається як внутрішня будова права, то система законодавства - це зовнішня форма існування норм права, це комплекс діючих нормативно-правових актів держави.

Структура системи законодавства - це внутрішня організація упорядкованих нормативно-правових актів, що виражається в їх узгодженості і поділі на галузі та інститути законодавства.

Галузі законодавства - це великі об'єднання нормативно-правових актів за певними сферами правового регулювання суспільних відносин.

Інститут законодавства - це система нормативних приписів галузі законодавства, що регулюють певну сукупність суспільних відносин.

Система законодавства і система права співвідносяться між собою як форма і зміст.

Система законодавства розподіляється на певні види: 1) горизонтальна система законодавства, яка відображає предмет правового регулювання; 2) вертикальна система законодавства - відображає юридичну силу нормативно-правових актів і особливості форми державно-територіального устрою.

Горизонтальна система законодавства може бути галузевою, спеціальною, комплексною.

Вертикальна система законодавства розподіляється на ієрархічну та територіальну.

Ієрархічна система законодавства відображає поділ нормативно-правових актів за їх юридичною силою (підзаконні акти, закони і Конституція як основний закон).

Територіальна система законодавства відображає поділ нормативно-правових актів за територіальним значенням: законодавство федерації і законодавство суб'єктів федерації.

З метою нормального функціонування системи законодавства, її удосконалення та розвитку необхідно здійснювати упорядкування, тобто систематизацію нормативно-правових актів.

Розрізняють такі види систематизації законодавства: інкорпорація (офіційна, неофіційна, хронологічна, тематична, галузева), кодифікація (загальна, галузева, спеціальна), консолідація.

Самостійна робота

Приватне та публічне право

Поділ права на приватне і публічне склався в юридичній науці і практиці давно - його проводили ще римські юристи.

Суть такого розподілу полягає в тому, що в будь-якій системі права є норми, які покликані забезпечити преш за все загальнозначущі (публічні) інтереси, тобто інтереси суспільства, держави в цілому (конституційне право, кримінальне, адміністративне, фінансове), і норми, які захищають інтереси приватних осіб (цивільне право, трудове, сімейне та ін.).

Публічне право - це сукупність норм права, які закріплюють і регулюють процес діяльності органів державної влади і управління.

Приватне право - це сукупність правових норм, які охороняють і регулюють відносини щодо приватної власності в процесі виробництва і обміну, інтереси власників як вільних суб'єктів ринку.

Індивідуальна робота

Адаптація права України до права Європейського Союзу

Переговори між Україною та Європейським Союзом щодо укладення нової посиленої угоди на заміну Угоди про партнерство та співробітництво розпочалися у березні 2007 р. відповідно до Плану дій Україна-ЄС.

На Саміті Україна-ЄС (вересень 2008 р., м. Париж) сторони досягнули домовленості, що нова посилена угода буде називатися Угодою про асоціацію.

19 грудня 2011р. на Саміті Україна - ЄС оголошено про завершення переговорів щодо Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Ця Угода є більш масштабною у порівнянні з аналогічними угодами, укладеними ЄС з країнами Центральної та Східної Європи.

30 березня 2012р. на рівні глав переговорних делегацій відбулося парафування Угоди про асоціацію, а 19 липня 2012 р. парафовано розділ Угоди щодо створення зони вільної торгівлі.

15 травня 2013р. Колегія Європейської Комісії прийняла рішення рекомендувати Раді ЄС підписати Угоду, а також дозволити її тимчасове застосування до завершення процедур ратифікації державами - членами ЄС.

Підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС відбулося в два етапи.

21 березня 2014р. під час Позачергового Саміту Україна - ЄС було підписано політичну частину Угоди та Заключний акт Саміту. 27 червня 2014р. в ході засідання Ради ЄС Президентом України П.Порошенком та керівництвом Європейського Союзу і главами держав та урядів 28 держав - членів ЄС була підписана економічна частина Угоди - Розділи III «Юстиція, свобода та безпека», IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею», V «Економічне та галузеве співробітництво» та VI «Фінансове співробітництво та положення щодо боротьби із шахрайством», які разом з рештою тексту Угоди становлять єдиний документ.

16 вересня 2014р. Верховна Рада України та Європейський Парламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та ЄС.

Розкриваючи сутність даного питання доцільно звернути увагу на інституційний механізм адаптації, контроль за відповідністю проектів правових актів праву ЄС, кадрове та інформаційне забезпечення процесу адаптації.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке система права?
2. Визначити поняття галузь права, підгалузь права та правовий інститут.
3. Вказати на існуючі підходи щодо розуміння поняття система законодавства.
4. Які різновиди нормативно-правових актів Ви знаєте?
5. В чому полягають відмінності між поняттям «система права» і «система законодавства»?
6. Які існують способи систематизації законодавства?

Тема 13. Правоутворення та форми права

Семінар

План семінарського заняття

1. Форми права: поняття та класифікація.
2. Відмінність правотворчості від законотворчості і правоутворення.
3. Стадії правотворчості.
4. Види правотворчості держави і громадянського суспільства.
5. Нормативно-правові акти України та їх система.
6. Дія нормативно-правових актів в часі, просторі та щодо кола суб'єктів

В юридичній літературі розрізняють поняття «форма права» і «джерело права».

Форма права - це спосіб зовнішнього вираження державної волі; спосіб об'єктування правових норм.

Джерела права - це витoki звідки бере свій початок право.

Розрізняють: джерела права в матеріальному значенні; джерела права в ідеологічному значенні; джерела права в формальному значенні (форми права).

До форм права відносять: нормативно-правовий акт, нормативний договір, правовий звичай, юридичний прецедент.

Нормативно-правовий акт можна визначити як офіційний письмовий акт-документ компетентного органу, в якому закріплюються формально-обов'язкові правила поведінки загального характеру.

Нормативно-правовий договір - це угода між правотворчими суб'єктами, в результаті якої виникає нова норма права (міжнародний договір, конституційний договір, колективний договір, союзний договір).

Правовий звичай - це санкціоноване державою, історично сформоване правило поведінки, що міститься у свідомості людей і ввійшло до звички в результаті багаторазового повторення тих самих дій і вчинків, які приводять до правових наслідків.

Юридичний прецедент - це виражене зовні рішення органу держави в

конкретній справі і обов'язкове при розв'язанні всіх наступних справ. Він характерний для Великобританії, США, Канади, Австралії та ін.

Різновидами юридичних прецедентів є адміністративний та судовий.

В процесі розкриття сутності питань зазначеної теми студенти повинні звернути увагу на розуміння поняття «правотворчість».

Правотворчість - це напрям діяльності держави, пов'язаний з офіційним закріпленням норм права шляхом формування приписів, їх зміни, доповнення чи скасування.

Основні засади здійснення правотворчої діяльності визначаються як принципи правотворчості (принцип законності, принцип науковості, принцип використання правового досвіду, принцип демократизму і зв'язок з практикою).

Розрізняють правотворчість компетентних державних органів, безпосередньо правотворчість народу і санкціонування норм, при якому процес їх створення проходить поза державою.

Правотворчість компетентних державних органів може виражатися у формі законотворчості і підзаконної правотворчості.

Правотворчий процес розглядається як процес створення норм права, який включає такі етапи: допроектний етап, проектний етап, етап прийняття норм права.

Самостійна робота Законодавча техніка

Під поняттям «законодавча техніка» розуміють систему найбільш досконалих за формою і структурою проектів нормативних актів, які б вичерпно, доступно регулювали відповідні суспільні відносини. До форми проектів нормативно-правових актів пред'являються такі вимоги: 1) логічна послідовність викладення, взаємозв'язок нормативних приписів, які містяться в правовому акті; 2) відсутність протиріч всередині нормативно-правового акту; 3) комплексність викладення норм права при глибині і всебічності відображення їх змісту. 4) ясність і доступність мови нормативних актів; 5) точність і визначеність понять і термінів, що використовуються в законодавстві; 6) скорочення до мінімуму кількості актів з одного і того ж питання.

Індивідуальна робота Незаконодавчі джерела права

В ряді правових систем до числа джерел права відносять також правову доктрину, тобто думки авторитетних вчених з питань права. Так, думка юристів була джерелом права в Стародавньому Римі.

Важливу роль відіграла правова доктрина в становленні і розвитку мусульманського права.

В країнах загального права судді досить часто обґрунтовують свої рішення посилаючись на праці англійських вчених (літературні джерела права). Роль доктрини найбільш значуща на тих стадіях розвитку права, коли нормотворчість держави ще не одержала достатнього рівня розвитку.

Готуючи зазначене питання слід звернути увагу на нормативний договір,

який використовується в якості джерела права головним чином в трьох сферах (міжнародне публічне право, конституційне право та трудове право).

Для багатьох правових систем джерелами права є принципи права. Можна виділити три основних підходи до даної проблеми: традиційний, романо-германський і англосаксонський.

Розвиток інтеграційних процесів в сучасному світі обумовив визнання в якості джерела права також і принципів, які сформувалися в міжнародній сфері. Одні з них мають глобальне значення і діють в сфері міжнародного публічного права.

Інша група принципів застосовується Європейським судом «загальні принципи, які характерні для права держав-членів», тобто держав, які входять в Європейський Союз.

Питання для самоконтролю:

1. Визначити поняття «правоутворення», «правотворчість», «законотворчість».
2. В чому полягають відмінності між поняттям «форми прав» і «джерела права»?
3. Охарактеризуйте існуючі джерела права.
4. Визначте поняття «правовий звичай», «юридичний прецедент», «нормативно-правовий акт» і «нормативний договір».
5. Що таке принципи правотворчості?
6. Охарактеризуйте види правотворчості.
7. Що таке правотворчий процес та які стадії законотворчого процесу Ви знаєте?

Тема 14. Реалізація норм права

Семінар

План семінарського заняття

1. Реалізація норм права: поняття та характеристика форм реалізації правових норм.
2. Підстави застосування норм права.
3. Основні стадії застосування правових норм.
4. Акти застосування норм права: поняття, ознаки та види.
5. Прогалини в праві та шляхи їх усунення.

Під реалізацією права необхідно розуміти процес втілення юридичних приписів в правомірній поведінці учасників суспільних відносин (громадян, органів держави, підприємств, установ, організацій, посадових осіб тощо). Правореалізація - це трансформація закладених в юридичних нормах вимог в правомірну поведінку суб'єктів права. У одному випадку - це активні позитивні дії (використання права або виконання обов'язку), в іншому - це бездіяльність суб'єктів (утримання від здійснення протиправних дій).

В юридичній науці розрізняють чотири основні форми реалізації права: 1) дотримання; 2) використання; 3) виконання; 4) застосування.

Застосовувати норми права - це владно-організаційна діяльність уповноважених державних органів, організацій та посадових осіб, яка здійснюється в поцедурно-процесуальному порядку і полягає у реалізації норм права шляхом вирішення конкретних справ і винесення індивідуальних актів застосування норм права. Правозастосування здійснюють тільки суб'єкти, які наділені владними повноваженнями.

Застосування норм права складається з ряду послідовних стадій. Як правило, виділяють наступні стадії:

- 1) встановлення і аналіз фактичних обставин справи;
- 2) вибір правової норми, на основі якої належить вирішити справу;
- 3) перевірка юридичної сили і тлумачення вибраної норми;
- 4) винесення акту застосування норм права;
- 5) контрольно-виконавча стадія.

Діяльність компетентних органів завершується виданням акту застосування норм права. Він фіксує ухвалене рішення, надає йому офіційне значення і владний характер.

Акт застосування норм права - це офіційний правовий документ, що містить індивідуальне владне розпорядження компетентного органу, яке виноситься ним в результаті вирішення конкретної юридичної справи і забезпечується примусовою силою держави.

Під прогалинами в праві розуміють повну або часткову відсутність правових норм, необхідність яких зумовлена розвитком суспільного життя і потребами практичного вирішення справ. Тобто необхідність у правовому врегулюванні певних суспільних відносин є, а норми яка б їх регулювала немає.

Повністю усунути прогалину можна шляхом додаткової правотворчості, але цей процес достатньо довготривалий, а прогалини виникають постійно і їх необхідно оперативно долати. Саме з цією метою використовується інститут правової аналогії.

Розрізняють два види правової аналогії або два способи подолання прогалин: 1) аналогію закону; 2) аналогію права. У першому випадку відшуковується і застосовується схожа з іншими норма закону або іншого нормативного акту. Коли не виявляється навіть і схожої норми, справа вирішується на основі і відповідно до загального духу, сенсу, принципів діючого права. Виділяється ще субсидіарна аналогія, коли суд при розгляді, наприклад, цивільної справи застосовує схожі норми з інших галузей права (адміністративного, сімейного, трудового, фінансового і т.д.). Правова аналогія не використовується в кримінальному праві і при адміністративній відповідальності.

Самостійна робота

Основні вимоги правильного застосування правових норм

Застосування правових норм має бути справедливим, законним, обґрунтованим, своєчасним і гласним. Тільки у такій єдності воно може бути

ефективним, досягати своїх цілей, приносити користь. Сам процес застосування права повинен відбуватися в межах законності, що виключає свавілля, бюрократизм, і тим більше - хабарництво. Давньоримський мислитель, політичний діяч, оратор і письменник Марк Тулій Цицерон говорив, що «суддя - це закон, що говорить, а закон - німий суддя».

Індивідуальна робота

Ефективність застосування норм права

Правозастосування безпосередньо пов'язане з ефективністю дії законів і інших нормативних актів, вдосконаленням механізму правового регулювання, підтримкою правопорядку і дисципліни в суспільстві. Його мета - впорядкування відносин між людьми і їх об'єднаннями, надання їм організованого і стабільного характеру.

Питання для самоконтролю:

1. Чи можлива реалізація нормативно-правових приписів поза правовими відносинами?
2. Що розуміють під реалізацією права і які її форми існують?
3. Чому застосування норм права є особливою формою їх реалізації?
4. Які основні стадії процесу застосування норм права?
6. Чим відрізняються акти застосування норм права від нормативно-правових актів?
7. Що таке прогалина в праві і які їх види є?
8. В чому принципова різниця між усуненням прогалин і їх подоланням?

Тема 15. Тлумачення норм права

Семінар

План семінарського заняття

1. Тлумачення норм права: поняття та види.
2. Характеристика способів тлумачення норм права.
3. Особливості актів тлумачення норм права.

Під тлумаченням розуміється з'ясування та роз'яснення змісту норм права. Завдання і мета тлумачення полягає в тому, щоб встановити справжню волю законодавця, виражену в цій нормі, і правильно її застосувати.

Існують різні види тлумачення, в залежності від критеріїв класифікації. Так за суб'єктами тлумачення поділяється на офіційне і неофіційне. Офіційне тлумачення дається уповноваженими на те компетентними органами і посадовцями. Неофіційне тлумачення виходить від суб'єктів, діяльність яких не є офіційною, державною, а отже, воно не має юридичної сили і ніяких правових наслідків за собою не тягне. Таке тлумачення може бути як усним, так і письмовим. Неофіційне тлумачення ділиться на доктринальне (наукове), професійне і буденне.

Тлумачення за об'ємом поділяється на три види: буквальне (адекватне), обмежувальне і розширювальне (розповсюджувальне). Буквальне тлумачення - це таке тлумачення, при якому словесне вираження норми права і її дійсний зміст співпадають, іншими словами, дух і буква адекватні. Обмежувальне тлумачення - це таке тлумачення, при якому нормі права надається вузький сенс, ніж це витікає з буквального тексту тлумаченої норми. Розширювальне тлумачення - це таке тлумачення, коли нормі права надається ширший зміст, ніж це слідує з її словесного вираження.

Під способами тлумачення розуміються конкретні прийоми, процедури, технології, за допомогою яких з'ясовується і роз'яснюється норма права, встановлюється виражена в ній воля законодавця - в цілях правильного її застосування. До таких способів відносять: граматичний (філологічний, мовний); логічний, систематичний; історико-політичний; спеціально-юридичний, телеологічний, функціональний.

Акти тлумачення - один з видів правових актів, функціональне призначення яких полягає в тому, що вони покликані сприяти правильній, законній і ефективній реалізації права, втіленню волі законодавця в життя хоча ці акти самостійного значення не мають, а діють разом з нормативними актами.

Самостійна робота

Необхідність тлумачення норм права

Головні причини необхідності тлумачення такі: складність або нечіткість юридичних формулювань, скажімо, зайва їх стислість, абстрактність або, навпаки, просторовість; недосконалість законодавчої техніки, поспішність в прийнятті тих або інших правових актів, їх слабка опрацьованість, декларативність, неконкретність; неспівпадіння норм і статей правових актів, наявність бланкетних і відсильних норм, нетипових приписів; специфіка юридичних термінів і понять, інтерпретація яких вимагає спеціальних знань, високої кваліфікації законодавцеві не завжди вдається ясно і точно виразити свою волю в тій або іншій нормі або акті, поєднати «дух» і «букву» закону.

Індивідуальна робота

Принципи тлумачення

У сучасній юридичній літературі іноді виділяють ряд загальних (універсальних) принципів тлумачення правових норм, які вироблені світовою юридичною практикою, і які виступають орієнтирами в усьому процесі тлумачення і застосування права, в затвердженні ідей законності і правопорядку в цій сфері.

Серед них, як правило, виділяють наступні:

- всякий сумнів тлумачиться на користь обвинуваченого;
- закон зворотної сили не має;
- що законом не заборонено, то дозволено;
- надзвичайні закони тлумачаться обмежувально;
- закони, що пом'якшують покарання, тлумачаться розширювально;
- виключення із загального правила підлягають обмежувальному

тлумаченню;

- пізніше виданий закон відміняє попередній в усьому тому, в чому він з ним розходиться;

- тлумачення не повинне відмінити, змінювати або створювати нову норму права.

Питання для самоконтролю

1. Чи всі правові норми потребують тлумачення?
2. Які обставини зумовлюють необхідність тлумачення нормативно-правових приписів?
3. Хто може бути суб'єктом інтерпретаційної діяльності?
4. Які способи тлумачення норм права найбільш часто використовуються в юридичній практиці?
5. Чим з'ясування змісту норми права відрізняється від роз'яснення?
6. Які існують види тлумачення норм права?
7. Чим інтерпретаційний акт (акт тлумачення норм права) відрізняється від інших правових актів?
8. Чи може тлумачення змінювати чи створювати нову норму права ?

Тема 16. Правові відносини

Семінар

План семінарського заняття

1. Правовідносини: поняття, ознаки та види.
2. Характеристика структурних елементів правовідносин.
3. Правосуб'єктність фізичних та юридичних осіб.
4. Юридичні факти: поняття та види.

Правовідносини - це особливий різновид суспільних відносин, які виникають на основі норм права і охороняються державою.

Перш за все правовідносини, як і юридичні норми, можна класифікувати за галузевою ознакою на державні, адміністративні, фінансові, цивільні, трудові, сімейні тощо. Також розрізняють регулятивні правовідносини. По мірі конкретизації і суб'єктному складу правовідносини поділяються на абсолютні, відносні. У абсолютних точно визначена лише одна сторона. У відносних - чітко визначено обидві сторони (наприклад, «боржник-кредитор», «продавець-покупець»).

За характером обов'язків правовідносини поділяються на активні і пасивні. Крім того розрізняють прості правовідносини (між двома суб'єктами) і складні (між декількома або навіть необмеженим числом); короткочасні і довготривалі.

До складу правовідносин входять наступні елементи: 1) суб'єкт; 2) об'єкт; 3) суб'єктивне право; 4) суб'єктивний юридичний обов'язок. Учасниками правовідносин є суб'єкти права, під якими розуміються люди і їх об'єднання, що виступають носіями передбачених законом прав і обов'язків. Суб'єкти

права поділяються передусім на індивідуальні (фізичні особи) і колективні (юридичні особи). До індивідуальних відносяться: а) громадяни України; б) іноземці; в) особи без громадянства (апатриди); г) особи з подвійним громадянством (біпатриди). Колективні суб'єкти права розподіляються на наступні види: держава, державні органи і установи, громадські об'єднання, релігійні організації, спеціальні суб'єкти (юридичні особи). У правових відносинах виділяється фактичний, юридичний і вольовий зміст. Зміст правовідносин - це поведінка суб'єктів правовідносин, в рамках якої реалізуються їх юридичні права і обов'язки по відношенню один до одного.

Юридичні факти - це певні життєві обставини (умови, ситуації), з якими норми права пов'язують виникнення, припинення або зміну правовідносин. За вольовою ознакою юридичні факти поділяються на події і дії. Серед юридичних фактів виділяють також правові стани (знаходження на військовій службі, в шлюбі, в спорідненості, в розшуку, на посаді тощо). За характером наслідків розрізняють правотворчі, правоприпиняючі і правозмінюючі факти. Також особливу роль в динаміці правовідносин відіграють так звані юридичні склади або складні комплексні факти, коли для виникнення певних правових відносин потрібна не одна, а декілька умов (сукупність фактів).

Самостійна робота

Характеристика правосуб'єктності юридичних осіб

Правосуб'єктність юридичних осіб - це правоздатність і дієздатність державних і недержавних організацій: державних органів, державних підприємств і установ, громадських об'єднань, комерційних корпорацій, релігійних організацій. Правосуб'єктність юридичних осіб виникає з моменту реєстрації особи в органах юстиції. Правоздатність і дієздатність юридичної особи виникають одночасно і припиняються з моменту реєстрації факту ліквідації особи. В тому випадку, якщо має місце реорганізація юридичної особи, правоздатність і дієздатність реорганізуємої особи передаються знов створюваній юридичній особі в порядку процедури правонаступництва.

Індивідуальна робота

Юридичні презумпції і фікції

Теорія зафіксувала в правовій дійсності феномени, які, не будучи юридичними фактами, проте, можуть породжувати юридичні відносини. Це презумпції і фікції.

Презумпції - припущення про наявність чи відсутність певних фактів, яке базується на зв'язку між припустимими фактами та фактами наявними і підтверджується попереднім досвідом. Правовій презумпції характерні такі риси: прямо чи непрямо закріплюється в праві; в будь-якому випадку має значення для правового регулювання; викликає правові наслідки.

Під правовою фікцією розуміють положення, яке в дійсності не існує, але якому право надає значення факту. Правові фікції, як і правові презумпції, усувають невизначеність у правових відносинах, вносять чіткість і стабільність в правове регулювання.

Питання для самоконтролю

1. Чи всі суспільні відносини можна вважати правовими?
2. Які є передумови виникнення та функціонування правовідносин?
3. Які є види суб'єктів правовідносин?
4. Які відмінні властивості суб'єктивного права та юридичного обов'язку?
5. Чим відрізняється правособ'єктність юридичних та фізичних осіб?
6. Чи можна обмежити правоздатність та дієздатність фізичної особи?
7. Яка структура правовідносин?
8. Які життєві обставини називають юридичними фактами і чому?
9. Чи можуть декілька юридичних фактів викликати один юридичний наслідок?
10. В чому полягає співвідношення юридичних презумпцій і юридичних фікцій?

Тема 17. Правова поведінка, правопорушення

Семінар

План семінарського заняття

1. Правова поведінка.
2. Види правової поведінки. Правомірна поведінка: поняття та види.
3. Правопорушення: поняття та види.
4. Характеристика складових елементів правопорушення.

Правова поведінка - це різновид соціальної поведінки, що урегульована нормами права і тягне за собою настання відповідних юридичних наслідків.

Правомірна поведінка - це така поведінка, яка відповідає вимогам юридичних норм. Правомірна поведінка - діяльність у сфері соціально-правового регулювання, заснована на виконанні вимог норм права, яка виражається в їх дотриманні, виконанні і використанні.

Особливості правомірної поведінки полягають в тому, що вона: по-перше, є як правило, суспільно корисною; по-друге, виражає і реалізує свободу волі людини; по-третє, задовольняє інтереси і потреби як самого індивіда, так і держави; по-четверте, забезпечує необхідний правопорядок в суспільстві; по-п'яте, пов'язана з позитивною відповідальністю особи.

До складу правомірної поведінки входять наступні елементи: 1) суб'єкт ; 2) об'єкт; 3) об'єктивна сторона (дії або бездіяльність, що не суперечить праву); 4) суб'єктивна сторона (позитивні цілі, мотиви, установки).

Як правило, виділяють наступні види правомірної поведінки: звичайна, пасивна, соціально-активна поведінка, конформістська, маргінальна.

Залежно від міри соціальної значущості правомірна поведінка може бути соціально-корисною і соціально-нейтральною.

Залежно від об'єму витраченої енергії, правомірна поведінка поділяється на активну правомірну поведінку та пасивну правомірну поведінку.

Правопорушення - це суспільно небезпечне, суспільно шкідливе, винне

протиправне діяння, здійснене дієздатною особою, зобов'язаною понести міру юридичної відповідальності, визначену санкцією відповідної юридичної норми.

Залежно від міри суспільної небезпеки правопорушення поділяються передусім на злочини і проступки.

Злочин - суспільно небезпечне, заборонене кримінальним законодавством, винне, каране діяння, що посягає на конституційний лад держави, його політичну і економічну систему, встановлені форми власності, права і свободи громадян, що охороняються законом, інтереси держави, громадських організацій і особи.

Розрізняють наступні види проступків: 1) конституційно-правові; 2) цивільно-правові; 3) адміністративно-правові; 4) дисциплінарні; 5) матеріальні.

Індивідуальна робота

Види злочинів

Злочини відносяться до категорії особливо небезпечних для суспільства діянь, що передбачені чинним кримінальним законодавством і за які слідує кримінальна відповідальність. Злочинні діяння спрямовані проти політичної та економічної системи суспільства, посягають на права і свободи громадян тощо.

Питання для самоконтролю:

1. Визначить поняття та ознаки правової поведінки.
2. Поняття правомірної поведінки та її види.
3. Протиправна поведінка: поняття, ознаки, види.
4. Що таке зловживання правом?
5. Які складові елементи злочину?

Тема 18. Юридична відповідальність

Семінар

План семінарського заняття

1. Поняття юридичної відповідальності.
2. Види юридичної відповідальності.
3. Функції юридичної відповідальності: поняття і види.
4. Принципи юридичної відповідальності: поняття і характеристика.
5. Підстави щодо притягнення до юридичної відповідальності.
6. Підстави звільнення від юридичної відповідальності.

Юридична відповідальність - один з видів соціальної відповідальності індивіда. Її головна особливість в тому, що юридична відповідальність пов'язана з порушенням юридичних норм. Притягнення до відповідальності - одна з форм реалізації права, а саме застосування. Початком і основою юридичної відповідальності є скоєння правопорушення.

Позитивна юридична відповідальність - це вид юридичної відповідальності, що представляє собою відповідну реакцію держави та

суспільства на здійснення соціально корисне правомірне діяння особи у вигляді застосування різних заходів правового заохочення.

Метою позитивної юридичної відповідальності є стимулювання за здійснення найбільш значущих правомірних діянь; виховання громадян в дусі поваги до закону; попередження соціально невігідної та протиправної поведінки у стимулюючій формі.

Негативна юридична відповідальність - це вид соціальної відповідальності, суть якої полягає в застосуванні уповноваженою особою до правопорушника передбачених санкцією юридичної норми міри державного примусу. Таке визначення стосується ретроспективної юридичної відповідальності, тобто відповідальності, яка виникає як реакція держави на вчинене правопорушення.

Юридична відповідальність поділяється на відповідні види в основному за галузевою ознакою: 1) конституційну 2) цивільну; 3) адміністративну; 4) дисциплінарну; 5) матеріальну; 6) кримінальну.

Функції юридичної відповідальності - це основні напрямки юридичного впливу на правопорушника та інших осіб з метою охорони та захисту правопорядку, а також виховання суб'єктів права, які вчинили або можуть вчинити правопорушення.

Розрізняють такі функції юридичної відповідальності превентивна або виховна, штрафна або каральна, компенсаційна або правовідновлююча.

Принципи юридичної відповідальності: законність, невідворотності, своєчасність, індивідуалізація, недопустимість подвійності відповідальності за одне правопорушення, регламентованість.

Самостійна робота

Соціальна природа юридичної відповідальності

Соціально значима поведінка припускає усвідомлення людиною усієї повноти вимог, що пред'являються до неї суспільством, державою, оточенням. І не лише усвідомлення, але і виконання цих вимог.

Юридична відповідальність - це особливий різновид соціальної відповідальності, що виникає на основі діючих норм права. До основних причин існування правопорушень можна віднести: загальний кризовий стан в суспільстві; недоліки в правотворчості і правозастосуванні; суперечливість нормативно-правових актів; непрофесійна діяльність правоохоронних органів; низький рівень правової культури; правовий нігілізм тощо.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке юридична відповідальність та які її види?
2. Які є функції юридичної відповідальності?
3. Що таке принципи юридичної відповідальності?
4. Які існують підстави щодо притягнення до юридичної відповідальності?
5. Які існують підстави звільнення від юридичної відповідальності?

Тема 19. Законність і правопорядок

Семінар

План семінарського заняття

1. Законність: поняття, принципи та гарантії.
2. Суспільний порядок і правопорядок. Принципи правопорядку.
3. Співвідношення між законністю і правопорядком.
4. Державна дисципліна та її види.

Законність - це режим точного і неухильного виконання і дотримання вимог законодавства усіма суб'єктами права. Основними вимогами законності є: верховенство правового закону по відношенню до інших юридичних актів; видання нормативно-правових актів компетентними органами в межах своєї компетенції; своєчасність оновлення законодавства відповідно до потреб розвитку суспільства; забезпечення прав і свобод людини і громадянина, проголошених внутрішньодержавними і міжнародними актами; контроль за точним і неухильним дотриманням і виконанням закінів; припинення усіх і всяких проявів беззаконня і свавілля.

Під принципами законності розуміються вихідні засади, що характеризують це явище як з внутрішньою, так і зовнішньої сторони. Під гарантіями розуміють об'єктивні і суб'єктивні чинники, умови, передумови, що забезпечують або принаймні сприяють зміцненню законності і правопорядку. Йдеться про цілу систему заходів, зусиль, механізмів, покликаних стимулювати і гарантувати дотримання законів і підтримку належного правопорядку в суспільстві.

Гарантії законності прийнято поділяти на загальні, спеціальні та юридичні. До загальних відносяться: економічні, політичні, ідеологічні, громадські, організаційні; до спеціальних (юридичних): прокурорський нагляд, правосуддя, контрольна діяльність органів влади і управління, юридична відповідальність, інститут скарг і заяв громадян та ін.

Суспільний порядок - це система стабільних, вольових, суспільних відносин, що складаються в результаті дотримання усіма суб'єктами пануючих соціальних норм (як правових, так і не правових: норм моралі, релігійних, корпоративних тощо), що забезпечують впорядкованість, узгодженість і динамічність усіх сфер життєдіяльності людей.

Правопорядок - це складова частина суспільного порядку, це процес дотримання, виконання, використання і застосування законів і підзаконних актів, це результат законності в реальні суспільні відносини.

До принципів правопорядку можна віднести: визначеність; системність; державна гарантованість; стійкість; єдність та ін.

Слід розрізняти поняття «правовий порядок» і «суспільний порядок». Вони співвідносяться як частина і ціле, останнє поняття дещо ширше за перше. Якщо правопорядок, ґрунтується на праві і є кінцевим результатом його реалізації, то суспільний порядок припускає дотримання не лише правових, але і усіх інших

соціальних норм, діючих в суспільстві (моральних, корпоративних, звичаїв, традицій тощо).

Дисципліна - поняття ширше, ніж законність, оскільки вона припускає не лише дотримання законів і інших нормативно-правових актів, а й усіх індивідуальних актів. Існують різні види дисципліни - державна, трудова, виробнича, технологічна, фінансова, договірна, кадрова, виконавська, військова, учбова і інші.

Самостійна робота

Шляхи зміцнення законності і правопорядку в Україні

Тільки цілеспрямована робота по вдосконаленню об'єктивних (загальних) умов, ефективне застосування спеціальних засобів, постійний розвиток законодавства дозволять забезпечити стабільну законність і стійкий правопорядок - основу нормального життя суспільства. Зміцнення законності передбачає формування і вдосконалення, розвиток гарантій законності в діяльності органів державної влади, органів місцевого самоуправління, їх посадових осіб. Підвищенню рівня законності також може сприяти посилення нагляду і контролю за станом законності (контроль вищих органів державної влади; контроль вищих органів державного управління; конституційний та інші види судового контролю; прокурорський нагляд; громадський контроль); формування високого рівня юридичної культури, стійких правових переконань тощо.

Індивідуальна робота

Шляхи зміцнення законності та державної дисципліни в діяльності органів фінансової служби України

В основу організації діяльності органів фінансової служби покладено комплекс тісно пов'язаних між собою принципів, які визначають завдання і основні напрями роботи даних органів. З комплексу принципів слід виділити принцип законності, який полягає в тому, що дані органи та їх працівники визнають пріоритет права і несуть політичну, правову і моральну відповідальність за невиконання взятих на себе обов'язків. Високі вимоги до служби, підвищення рівня дисципліни і культури роблять абсолютно неприпустимим будь-яке відхилення від закону у практичній діяльності органів фінансової служби.

Питання для самоконтролю

1. Яке місце законності та правопорядку у механізмі правового регулювання?
2. Які засоби забезпечення законності?
3. Як характеризується законність як метод, режим і принцип?
4. Який стан законності в сучасній Україні?
5. Які існують види гарантій законності?
6. В чому полягає різниця між суспільним порядком та правопорядком?
7. Як співвідносяться дисципліна і законність? Які є види дисципліни?

Тема 20. Правосвідомість і правова культура

Семінар

План семінарського заняття

1. Визначення та характеристика структурних елементів правосвідомості.
2. Поняття правової культури та її роль у правотворчості й реалізації права.
3. Види правової культури.
4. Форми і методи правового виховання.

Правосвідомість - це одна з форм суспільної свідомості, позитивна або негативна реакція людей на правову реальність. Правосвідомість визначається як сукупність поглядів, ідей, уявлень, а також почуттів, емоцій, переживань, що виражають ставлення людей до діючого або бажаного (допустимого) права і інших правових явищ.

Правосвідомість виконує наступні основні функції, що розкривають її роль і соціальне призначення в суспільстві: 1) оціночну; 2) регулятивну; 3) пізнавальну; 4) прогностичну.

Структура правосвідомості включає в себе такі елементи: правова ідеологія і правова психологія та поведінкові складові. Правова ідеологія є системою правових ідей, поглядів, теорій, переконань, доктрин, які в концептуальному, систематизованому вигляді відображають і оцінюють правову реальність. Правова психологія - це а почуття, емоції, переживання, настрої індивіда, пов'язані із сприйняттям права і усіх похідних від нього явищ, тобто мається на увазі емпіричний зріз правосвідомості.

Виділяють наступні види правосвідомості:

1. За суб'єктами правосвідомість поділяється на правосвідомість суспільства, правосвідомість соціальних груп та індивідуальну правосвідомість.
2. За рівнем (глибиною) відображення правосвідомість поділяється на наукову, або теоретичну, професійну і буденну.

Правова культура - частина загальної культури суспільства або окремої особи.

Під правовою культурою розуміють систему матеріалізованих і ідеальних культурних елементів, що відносяться до сфери дії права, і їх відображення у свідомості і поведінці людей. У широкому розумінні правова культура охоплює усі правові цінності, існуючі в конкретній країні.

Розрізняють правову культуру суспільства і окремих індивідів та різних соціальних груп.

Під правовим вихованням розуміють цілеспрямовану діяльність держави, а також громадських структур, засобів масової інформації, трудових колективів по формуванню високого рівня правосвідомості і правової культури громадян. Це поняття включає також отримання і поширення знань про право і інші правові явища, засвоєння правових цінностей, ідеалів.

Серед форм правового виховання зазвичай виділяють: правову пропаганду, правове навчання, юридичну практику, повсякденний досвід, самоосвіту.

Методами правового виховання виступають переконання, примус, покарання, заохочення, потенційна загроза застосування санкцій, профілактика, попередження і інші способи і прийоми впливу на свідомість і поведінку суб'єктів.

Самостійна робота

Професійна правосвідомість і правова культура працівників фіскальної служби

Професійна правосвідомість і правова культура працівників фіскальної служби містить в собі структурні елементи властиві всім іншим категоріям громадян, але, разом з тим, має свою специфіку, оскільки ряд завдань та обов'язків які на них покладені, якість їх виконання безпосередньо формують імідж даної державної структури і державної служби в цілому. Також від рівня правосвідомості і правової культури працівників фіскальної служби прямо залежить і дисципліна самих платників податків. Професійно-правова культура працівників даної сфери передбачає глибоке знання законів, вміння користуватися правовими засобами, виконання своїх службових обов'язків в межах своєї компетенції, високий професіоналізм.

Індивідуальна робота

Правовий нігілізм: поняття, джерела та форми

Нігілізм взагалі (у перекладі з латин. - «заперечення») виражає негативне ставлення суб'єкта до певних цінностей, норм, поглядів, ідеалів, окремих, а часом і усіх сторін людського буття. Правовий нігілізм – різновид соціального нігілізму, сутність якого полягає в загальному негативному, неповажному, скептичному ставленні до права, законів, нормативного порядку. До причин, що породжують правовий нігілізм можна віднести юридичну безграмотність, відсталість, правову невихованість основної маси населення, соціальна напруженість, економічні негаразди, сепаратизм, конфронтація влади, морально-психологічна нестійкість суспільства.

Питання для самоконтролю

1. Що таке правосвідомість і які її види?
2. Як співвідносяться поняття «правосвідомість» та «правова культура»?
3. Які структурні елементи правосвідомості?
4. Чим характеризується правова культура особи та які її складові елементи?
5. Що таке «правовий всеобуч»?
6. Які форми правового виховання можна вважати найефективнішими?

Тема 21. Правове регулювання та його механізм

Семінар

План семінарського заняття

1. Поняття правового регулювання. Типи і способи правового регулювання.
2. Механізм правового регулювання та характеристика його елементів.

3. Ефективність правового регулювання суспільних відносин.

Під правовим регулюванням мають на увазі здійснюваний усією системою юридичних засобів вплив на суспільні відносини з метою їх впорядкування. Правові засоби - це всі ті юридичні інструменти, за допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів права, досягаються поставлені цілі. Правовий вплив - це взятий в єдності і різноманітті весь процес впливу права на суспільне життя, свідомість і поведінку людей.

При правовому регулюванні найбільш поширені імперативний і диспозитивний методи.

В основі імперативного методу лежить субординація між учасниками правовідносин (один суб'єкт правовідносин знаходиться в підпорядкуванні по відношенню до іншого). Імперативний метод правового регулювання найчастіше застосовується в публічно-правових галузях (в конституційному, адміністративному, кримінальному праві).

Диспозитивний метод припускає рівність учасників правовідносин, відсутність між ними владних відносин і підпорядкування. Диспозитивний метод зазвичай застосовується в приватно-правовій сфері (в цивільному праві).

В процесі правового регулювання використовуються три способи регулювання: дозвіл, зобов'язання і заборона.

1. Дозвіл пов'язаний з наданням суб'єктам можливості здійснювати певні дії у власних інтересах (наприклад, працівник підприємства має право на гідну винагороду за свою працю).

2. Зобов'язання пов'язане з покладенням на особу необхідності здійснити активні вказані в законі або договорі дії (наприклад, боржникові необхідно виконати свої зобов'язання перед кредитором).

3. Заборона пов'язана з необхідністю утримуватися від конкретних дій, з пасивною поведінкою (наприклад, працівники правоохоронних органів не мають права застосовувати недозволені методи розслідування).

Під типами правового регулювання розуміються ті або інші поєднання способів регулювання при домінуванні або дозволів, або зобов'язань із заборонами. Виділяють два типи правового регулювання: загальнодозвільний і спеціально-дозвільний.

Механізм правового регулювання - це система юридичних засобів, організованих найбільш послідовним чином в цілях впорядкування суспільних відносин, сприяння задоволенню інтересів суб'єктів права.

Можна виділити наступні основні елементи механізму правового регулювання : норма права; юридичний факт або фактичний склад (особливо організаційно-виконавчий правозастосовчий акт); правовідносини; акти реалізації прав і обов'язків; акти застосування норм права. Своєрідними додатковими елементами механізму правового регулювання можуть виступати акти офіційного тлумачення норм права, правосвідомість, режим законності та ін.

Ефективність правового регулювання - це співвідношення між результатом правового регулювання і метою, що стоїть перед ним.

Самостійна робота

Особливості правового регулювання податкової системи в Україні

Правове регулювання податкової системи України являє собою правову форму діяльності органів держави, що виражається в здійсненні юридичних дій у справі спостереження і перевірки відповідності виконання і дотримання підконтрольними суб'єктами правових розпоряджень і припинення правопорушень певними організаційно-правовими засобами.

Характерною рисою податково-правового регулювання є юридична нерівність суб'єктів податкового права. Особливості таких відносин визначається державним примусом, специфічними санкціями.

Індивідуальна робота

Юридична техніка

Юридична техніка - це система засобів, правил і прийомів підготовки і впорядкування правових актів, вживана в цілях забезпечення їх досконалості і підвищення ефективності. Юридична техніка покликана структурувати правовий матеріал, вдосконалювати мову правових актів, робити її зрозумілішою, точнішою і грамотною. Технічними засобами є юридичні терміни (словесне вираження понять, що використовуються при викладі змісту правового акту) і юридичні конструкції (специфічна будова нормативного матеріалу, що складається з певного поєднання суб'єктивних прав, пільг, заохочень, обов'язків, заборон, припинень, покарань тощо). Юридичними конструкціями виступають ті або інші правові режими, юридичний склад правопорушення тощо.

Питання для самоконтролю

1. В чому полягає відмінність між правовим регулюванням і правовим впливом?
2. За допомогою яких явищ досягаються цілі правового регулювання?
3. Яким чином можна виявити зв'язок між методами та типами правового регулювання?
4. Що являє собою механізм правового регулювання та яка його структура?
5. Які шляхи підвищення ефективності правового регулювання?

Тема 22. Юридичний процес

Семінар

План семінарського заняття

1. Юридичний процес: поняття, ознаки та види.
2. Характеристика стадій юридичного процесу.
3. Система процесуального права та її співвідношення з системою процесуального законодавства.
4. Основні ознаки норм процесуального права.

Юридичний процес - це врегульований процесуальними нормами порядок діяльності компетентних державних органів, що полягає в підготовці, прийнятті і додокументальному закріпленні юридичних рішень загального та індивідуального характеру.

В сучасній юридичній літературі, як правило, класифікують юридичний процес на такі види: установчий, правотворчий, правозастосовчий, судовий і контрольний. Існує думка щодо необхідності виділення інтерпретаційного процесу, тобто процесу тлумачення норм права. Також юридичний процес поділяють за галузевою ознакою: адміністративний, цивільний, господарський та кримінальний.

Принципи юридичного процесу - це основні ідеї, вихідні засади його формування, розвитку і функціонування.

Стадія юридичного процесу - це сукупність взаємопов'язаних дій встановлених процесуальними нормами. Кожний вид юридичного процесу складається з певної кількості етапів. Так, наприклад, процес правотворчості включає: 1) дослідження, аналіз суспільних явищ і процесів, виявлення об'єктивної потреби у правовій регламентації; 2) визначення суб'єкта уповноваженого прийняти правове рішення; 3) прийняття рішення про підготовку проекту правового акта тощо.

Система процесуального права - це відносно самостійна від системи матеріального права, об'єктивно зумовлена, збалансована і внутрішньо несуперечлива сукупність процесуальних норм, що диференціюються на галузі, інститути і норми.

Процесуальне законодавство складає окрему, самостійну галузь, яка регулює порядок діяльності органів розслідування, прокуратури та суду. В залежності від того в якій галузі було вчинено правопорушення, виділяють різні види процесуального законодавства (наприклад: кримінальне, цивільне, господарське).

Норма процесуального права характеризується тим, що встановлює оптимальний порядок застосування норм матеріального права: містить правило, на підставі якого можливо вирішення справи по суті. Призначення процесуальної норми - встановити процедуру, що визначає здійснення прав або виконання обов'язків, закріплених у матеріальних нормах; сприяти досягненню результату, передбаченого нормою матеріального права. Норми процесуального права відрізняються від норм матеріального права: змістом, який виражається у своїрідності їх розпоряджень; особливостями адресата; структурою побудови.

Характеризуючи сутність норм процесуального права слід враховувати наступне: по-перше, всі приписи процесуальних норм мають процедурний характер, тобто вони визначають найбільш доцільний порядок здійснення правотворчої, правозастосовної, судової, установчої і контрольної діяльності; по-друге, приписи процесуальних норм, як правило, адресуються суб'єктам, які наділені владними повноваженнями для застосування норм матеріального права; по-третє, процесуальні норми характеризуються специфічним змістом структури.

Самостійна робота

Співвідношення матеріального і процесуального права.

Процесуальне і матеріальне право співвідносяться як форма і зміст. Норми всіх галузей права спрямовані на регулювання суспільних відносин та на їх захист від протиправних дій. Встановлюючи правові норми, держава одночасно визначає форми їх здійснення. Матеріальні норми містять в собі самі правила поведінки. Але для їх ефективної реалізації необхідні особливі правові норми, що за своїм характером відрізняються від матеріальних розпоряджень й іменуються процесуальними. Процесуальні правові норми служать формою реалізації норм матеріального права. Особливості процесуального права визначаються потребами організації процесу реалізації норм матеріального права. Так предметом правового регулювання процесуальних норм виступають суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації норм матеріального права.

Індивідуальна робота

Правозастосовчий процес та його характеристика

В Україні процесуальні норми, які встановлюють порядок застосування матеріальних норм, складають цілі галузі законодавства, наприклад, кримінально-процесуальне, цивільно-процесуальне тощо. Це пов'язано з тим, що саме у порядку правозастосування здійснюється основна функція держави - охорона і забезпечення права, а також застосування державного примусу. Притягнення державою суб'єкта суспільства до певного виду відповідальності має наслідком обмеження його у відповідних правах і свободах, тому державний примус повинен застосовуватись лише уповноваженим органом, діючим суворо у межах закону, на підставі закону та відповідно до встановленого процесуального порядку. Враховуючи вище викладене саме юридичний процес застосування правових норм є найбільш врегульованим та деталізованим у демократичному суспільстві.

Питання для самоконтролю

1. Які критерії використовуються для класифікації юридичного процесу?
2. В чому полягає співвідношення матеріального і процесуального права?
3. Які види юридичного процесу існують в Україні?
5. Які існують стадії юридичного процесу і від чого вони залежать?
6. Чим відрізняються норми матеріального і норми процесуального права?
7. Які принципи юридичного процесу?
8. Визначіть поняття «система процесуального права» та «система процесуального законодавства».

Тема 23. Основні правові системи сучасності

Семінар

План семінарського заняття

1. Поняття «правова система» і «правова сім'я» та критерії їх розмежування.
2. Загальна характеристика романо-германської правової сім'ї.
3. Англо-американська правова система: поняття, ознаки та характеристика.
4. Соціалістична правова сім'я.
5. Мусульманське право: виникнення, джерела та структура.

Правова система - сукупність внутрішньо узгоджених, взаємозв'язаних, соціально однорідних юридичних засобів, методів, процедур, за допомогою яких публічна влада здійснює регулятивний організуючий і стабілізуючий вплив на суспільні відносини, реалізує заходи юридичної відповідальності.

Правова сім'я - це декілька споріднених національних правових систем, які характеризуються схожістю деяких важливих ознак (шляхи формування і розвитку; спільність джерел, принципів регулювання, галузевої структури; уніфікації юридичної термінології, понятійного апарату; взаємнозапозичення основних інститутів і правових доктрин).

Романо-германська правова сім'я виникла в результаті рецепції (запозичення основних юридичних понять, інститутів, принципів) римського права. Серед ознак романо-германської правової сім'ї можна виділити наступні: єдина ієрархічно побудована система джерел писаного права, домінуюче місце в якій займають нормативні акти (законодавство); головна роль у формуванні права відводиться законодавцеві, який створює загальні юридичні правила поведінки; суб'єкти застосування норм права (судді, адміністративні органи) покликані лише точно реалізувати ці загальні норми в конкретних правозастосовчих актах; писані конституції, що мають вищу юридичну силу; високий рівень нормативних узагальнень досягається за допомогою кодифікованих нормативних актів; вагоме положення займають підзаконні нормативні акти (регламенти, інструкції, циркуляри та ін.); ділення системи права на публічне і приватне, а також на галузі; правовий звичай і юридичний прецедент виступають допоміжними, додатковими джерелами; на першому місці знаходяться не обов'язки, а права людини і громадянина; особливе значення має юридична доктрина.

Англо-американська правова сім'я (сім'я загального права) - історично склалася в Англії, США і країнах британського домініону (Канаді, Австралії, Новій Зеландії і т.д.).

Ця сім'я характеризується наступними ознаками: основним джерелом права виступає судовий прецедент (правила поведінки, сформульовані суддями в їх рішеннях у конкретній справі і які поширюються на аналогічні справи); провідна роль у формуванні права (правотворчості) відводиться суду, який в зв'язку з цим займає особливе положення в системі державних органів; на першому місці знаходяться не обов'язки, а права людини і громадянина, що

захищаються передусім в судовому порядку; головне значення має в першу чергу процесуальне (процедурне, доказове) право, яке багато в чому визначає право матеріальне; немає кодифікованих галузей права; відсутнє класичне ділення права на приватне і публічне; широкий розвиток статутного права (законодавства), а юридичні звичаї виступають допоміжними, додатковими джерелами; юридичні доктрини, як правило, носять суто прагматичний, прикладний характер.

Релігійна правова сім'я (сім'я мусульманського права) розглядає право не як результат раціональної (позитивної) діяльності держави і суспільства, а як продукт вищої волі. До сім'ї релігійно-традиційного (мусульманського) права входять держави Близького Сходу (Іран, Кувейт, Оман, Бахрейн і т. д.). В залежності від виду класифікації до релігійної правової сім'ї входять мусульманське право, індуське право, буддиське право, іудейське право.

Серед ознак цієї правової сім'ї можна виділити наступні: головний творець права - Бог; джерелами права є релігійно-моральні норми і цінності, що містяться, зокрема, в Корані, Сунні, Іджмі і Кіясі, які поширюються на мусульман, або в Шастрах, Ведах, законах Ману і так далі і діючих відносно індусів; дуже тісне переплетення юридичних положень з релігійними, філософськими і моральними постулатами, а також з місцевими звичаями утворює у своїй сукупності єдині правила поведінки; особливе місце в системі джерел права займають праці вчених-юристів, які конкретизують і тлумачать першоджерела, що лежать в основі конкретних рішень; відсутній поділ права на приватне і публічне; нормативно-правові акти (законодавство) мають вторинне значення; судова практика у власному значенні слова не є джерелом права.

Самостійна робота

Звичаєве право Африки і Мадагаскару

До сім'ї традиційного права відносяться правові системи Мадагаскару, ряду країн Африки і Далекого Сходу.

Ознаками цієї правової сім'ї є наступні: домінуюче місце в системі джерел права займають звичаї і традиції, що мають, як правило, неписаний характер і передаються з покоління в покоління; звичаї і традиції є синтезом юридичних, моральних, міфічних приписів, що склалися природним чином і визнаних державами; звичаї і традиції регулюють стосунки в першу чергу груп або співтовариств, а не окремих індивідів; нормативні акти (писані закони) мають вторинне значення, хоча їх приймається останнім часом все більше і більше; судова практика (юридичний прецедент) не виступає основним джерелом права; судова влада керується ідеєю примирення, відновлюючи згоду в суспільстві і забезпечуючи його згуртованість; юридична доктрина не грає істотної ролі в юридичному житті цих суспільств; архаїчність багатьох її звичаїв і традицій.

Індивідуальна робота

Місце правової системи України в сучасному світі

Сучасна правова система України все ще перебуває на стадії перехідного

періоду і зберігає деякі риси соціалістичної системи, складовою частиною якої вона була тривалий час. Проте порівняльно-правовий аналіз національної правової системи дає змогу стверджувати, що вона входить до романо-германського типу правової сім'ї.

Питання для самоконтролю

1. Як співвідносяться поняття «правова система» і «правова сім'я»?
2. Які основні критерії класифікації правових систем?
3. Чому правові системи скандинавських держав і країн Латинської Америки часто відносять до змішаної правової сім'ї?
4. Які основні джерела права в романо-германській і англо-саксонській правових сім'ях?
5. Які специфічні особливості мусульманського права?

Тема 24. Сучасні підходи праворозуміння

Семінар

План семінарського заняття

1. Сучасні підходи праворозуміння.
2. Характеристика теорії природного права.
3. Основні ознаки соціологічної школи права.
4. Характеристика марксистської теорії права.

Будучи надзвичайно складним соціальним явищем право розглядається з різних позицій, кожна з яких характеризується лише її властивою системою характерних ознак. Багатогранність поглядів щодо розуміння права дає можливість віділити такі властиві його концепції:

- 1) теорія природного права;
- 2) нормативний підхід;
- 3) соціологічний підхід;
- 4) психологічна школа права;
- 5) марксистська концепція права;
- 6) концепція широкого праворозуміння.

Нормативна теорія праворозуміння ототожнює право із законом, вказуючи на його примусовий характер. Право розглядається як сукупність правових норм встановлених або санкціонованих державою та спрямованих на регулювання суспільних відносин.

Теорія природного права. Згідно з природно-правовим підходом (юснатуралізм) право за своєю природою, змістом, суттю і поняттям є природним і належить людині від народження.

Класова (марксистська) теорія ґрунтується на історико-матеріалістичному вченні про суспільний розвиток, а також на класовому трактуванні держави і права. В узагальненому вигляді право прибічники цієї теорії визначали як зведену в закон волю панівного класу, зміст якої визначається матеріальними

умовами життя пануючого класу.

Самостійна робота

Психологічна теорія права

Її представники (наприклад, Петражицький) розглядають право як психологічне явище, що корениться в людській свідомості. Представники цієї теорії вважали, що право являє собою особливого роду складні емоційно-інтелектуальні психічні процеси, що відбуваються в психіці індивіда.

Суть права ними визначалася через психіку людини. Не можна видавати закони без урахування соціальної психології індивіда. Право опосередковує їх, живе в них, проявляє через них свою ефективність.

Індивідуальна робота

Інтегративний підхід до праворозуміння (концепція широкого праворозуміння)

Її представники розглядають право як сукупність правил, що визнаються в даному суспільстві, спрямованих на забезпечення соціальної справедливості. Інтегративний підхід враховує і поєднує в собі все найбільш цінне і актуальне з інших концепцій права. Прихильниками широкого інтегративного підходу до право розуміння є П.С. Явіч, Л.С. Мамут, В.А. Туманов, М.І. Козюбра та ін.

Питання для самоконтролю:

1. Вкажіть на причини щодо існування різноманітних концепцій держави і права.
2. В чому полягає сутність концепції правової держави.?
3. Охарактеризуйте концепцію соціальної держави.
4. Які особливості нормативного підходу до праворозуміння?
5. В чому полягає сутність класового підходу до визначення поняття «право»?
6. Охарактеризуйте концепцію природного праворозуміння.
7. Які характерні особливості концепції широкого праворозуміння?

КОНТРОЛЬНІ РОБОТИ

Модульний контроль № 1

Варіант №1

1. Предмет та методологія теорії держави і права
2. Види правового статусу особи
3. Механізм держави – це ...

Варіант №2

1. Функції науки теорії держави і права.
2. Визначення та елементи правового статусу особи
3. Державний апарат – це ...

Варіант №3

1. Система юридичних наук і місце в ній теорії держави і права
2. Поняття та ознаки правової держави
3. Функції держави – це...

Варіант №4

1. Поняття суспільства і його структура
2. Поняття та принципи організації державного апарату
3. Демократичний політичний режим – це...

Варіант №5

1. Поняття, ознаки та структура громадянського суспільства
2. Поняття та елементи форми держави
3. Унітарна держава – це...

Варіант №6

1. Основні причини виникнення держави
2. Форми і методи здійснення функцій держави
3. Предмет теорії держави і права – це...

Варіант №7

1. Поняття та ознаки держави
2. Поняття та класифікація функцій держави
3. Правова держава – це...

Варіант №8

1. Поняття та структура політичної системи суспільства
2. Класифікація конституційних права і свобод громадян України
3. Методи теорії держави і права – це...

Варіант №9

1. Характеристика теорії держави «загального благоденства»
2. Демократія та форми її здійснення
3. Суверенітет держави – це...

Варіант №10

1. Теорія соціальної держави
2. Інститути демократії
3. Державна влада – це...

ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ	
Кількість балів за виконані правильно завдання МКР	Загальна оцінка за МКР в балах, яка виставляється в журнал (за 5-бальною системою оцінювання)
12- 14	«5»
9 - 11	«4»
5 - 8	«3»
0 - 4	«2»

- Отже, оцінка 5 балів ставиться студенту, який показує глибоке розуміння суті поставлених питань, повністю висвітлює три завдання або допускає незначні помилки.
- оцінка 4 бали ставиться студенту, який грамотно розкриває суть поставлених питань, добре володіє термінологічним апаратом дисципліни, але допускає незначні помилки в другому і третьому завданнях;
- оцінка 3 бали ставиться студенту, який поверхнево викладає суть навчального матеріалу, робить багато помилок при відповіді на поставлені питання;
- оцінка 2 бали ставиться студенту, який не знає суті поставлених питань, при викладенні навчального матеріалу допускає грубі помилки.

При оцінюванні модульної контрольної роботи враховується правильність її оформлення, грамотність і охайність написання.

Модульний контроль №2

Варіант №1

1. Право: поняття, ознаки та сутність
2. Акти застосування норм права та їх відмінність від нормативно – правових актів
3. Способи тлумачення норм права

Варіант №2

1. Поняття, ознаки та види норм права
2. Акти тлумачення норм права
3. Підстави щодо застосування норм права

Варіант №3

1. Характеристика структурних елементів норм права
2. Поняття, ознаки та види законів
3. Види офіційного тлумачення норм права

Варіант №4

1. Форми права: поняття та характеристика
2. Спеціалізовані норми: поняття та види
3. Види неофіційного тлумачення норм права

Варіант №5

1. Поняття, ознаки та види правотворчості
2. Поняття та характеристика форм реалізації норм права
3. Прогалини в законодавстві та шляхи їх подолання

Варіант №6

1. Джерела права та їх класифікація
2. Стадії щодо здійснення правозастосовчої діяльності
3. Принципи правотворчості: поняття та види

Варіант №7

1. Поняття, ознаки та структурні елементи системи права
2. Застосування норм права як особлива форма реалізації правових норм
3. Акти тлумачення норм права та їх відмінність від нормативно – правових актів

Варіант №8

1. Поняття законодавства та види нормативно – правових актів
2. Поняття та коротка характеристика галузей права. Предмет та метод правового регулювання
3. Причини щодо необхідності тлумачення норм права. Тлумачення Конституційного Суду України

ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ	
Кількість балів за виконані правильно завдання МКР	Загальна оцінка за МКР в балах, яка виставляється в журнал (за 5-бальною системою оцінювання)
16 - 20	«5»
11 - 15	«4»
6 - 10	«3»
0 - 5	«2»

- Отже, оцінка 5 балів ставиться студенту, який показує глибоке розуміння суті поставлених питань, повністю висвітлює три завдання або допускає незначні помилки.
- оцінка 4 бали ставиться студенту, який грамотно розкриває суть поставлених питань, добре володіє термінологічним апаратом дисципліни, але допускає незначні помилки в другому і третьому завданнях;
- оцінка 3 бали ставиться студенту, який поверхнево викладає суть навчального матеріалу, робить багато помилок при відповіді на поставлені питання;
- оцінка 2 бали ставиться студенту, який не знає суті поставлених питань, при викладенні навчального матеріалу допускає грубі помилки.

При оцінюванні модульної контрольної роботи враховується правильність її оформлення, грамотність і охайність написання.

Модульний контроль №3

Варіант №1

1. Поняття, ознаки та види правовідносин
2. Принципи законності та їх характеристика
3. Механізм правового регулювання: поняття та характеристика структурних елементів

Варіант №2

1. Поняття та види правової поведінки
2. Підходи щодо розуміння поняття «законності»
3. Правова свідомість : поняття та структура

Варіант №3

1. Характеристика складових елементів протиправної поведінки
2. Правове виховання: поняття, форми та методи
3. Правопорядок: поняття та ознаки

Варіант №4

1. Юридична відповідальність: поняття, ознаки, види
2. Характеристика типів та способів правового регулювання
3. Юридичний процес та його види

Варіант №5

1. Поняття та характеристика принципів правопорядку
2. Правова культура: поняття, види та структурні елементи
3. Соціологічна школа права

Варіант №6

1. Принципи юридичної відповідальності
2. Сім'я релігійного права
3. Стадії юридичного процесу

Варіант №7

1. Поняття та види юридичних фактів
2. Дисципліна та її види
3. Концепція широкого праворозуміння

Варіант №8

1. Шляхи підвищення ефективності правового регулювання
2. Види протиправної поведінки
3. Теорія «еліт» та її характеристика

Варіант №9

1. Підстави щодо настання юридичної відповідальності
2. Особливості романо – германської правової сім'ї
3. Концепція природного права

Варіант №10

1. Види юридичного процесу та їх характеристика
2. Англо – американська правова сім'я
3. Психологічна школа права

ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ	
Кількість балів за виконані правильно завдання МКР	Загальна оцінка за МКР в балах, яка виставляється в журнал (за 5-бальною системою оцінювання)
8 - 9	«5»
6 - 7	«4»
3 - 5	«3»
0 - 2	«2»

- Отже, оцінка 5 балів ставиться студенту, який показує глибоке розуміння суті поставлених питань, повністю висвітлює три завдання або допускає незначні помилки.

- оцінка 4 бали ставиться студенту, який грамотно розкриває суть поставлених питань, добре володіє термінологічним апаратом дисципліни, але допускає незначні помилки в другому і третьому завданнях;

- оцінка 3 бали ставиться студенту, який поверхнево викладає суть навчального матеріалу, робить багато помилок при відповіді на поставлені питання;

- оцінка 2 бали ставиться студенту, який не знає суті поставлених питань, при викладенні навчального матеріалу допускає грубі помилки.

При оцінюванні модульної контрольної роботи враховується правильність її оформлення, грамотність і охайність написання.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ З КУРСУ «ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА»

Варіант № 1

1. Що є предметом загальної теорії держави і права?
 - а) держава і право;
 - б) основні загальні закономірності виникнення функціонування і розвитку держави і права;
 - в) окремі аспекти розвитку і функціонування державно-правових явищ.
2. Яка ознака характерна для суспільної влади первісного ладу?
 - а) влада оснований на авторитеті вождя і відділена від суспільства апаратом;
 - б) наявність розподілу функцій публічної влади;
 - в) вищу владу мають загальні збори всіх державних членів роду (племени).
3. Яке поняття можна визначити як сферу діяльності, пов'язану з відносинами між різними соціальними групами щодо отримання, збереження і використання влади?
 - а) політична система суспільства;
 - б) політика;
 - в) політичні партії.
4. Яка із названих нижче ознак відрізняє державу від інших елементів політичної системи суспільства?
 - а) взаємодія з міжнародними організаціями;
 - б) державний суверенітет;
 - в) можливість здійснювати нормативне регулювання;
 - г) можливість проводити масові міроприємства (демонстрації, мітинги...).
5. Яка форма правління має наступні характерні риси: уряд формується парламентом із числа представників партій, що мають більшість у парламенті; уряд відповідальний перед парламентом; глава держави обирається парламентом чи спеціальною колегією виборщиків, яка повністю чи частково формується парламентом?
 - а) конституційна монархія;
 - б) парламентська республіка;
 - в) президентська республіка;
 - г) парламентсько-президентська республіка.

Варіант № 2

1. Яке поняття відповідає визначенню «...держава, яка розділена на адміністративно-територіальні одиниці, які не мають ознаки державного суверенітету»?
 - а) конфедерація;
 - б) імперія;

- в) унітарна держава;
- г) федерація.

2. Яка із названих нижче ознак не є характерною для демократичного політичного режиму?

- а) можливість вільної і рівної участі громадян і їх об'єднань в управлінні державою;
- б) здійснення прав і свобод громадян з міжнародними стандартами прав людини;
- в) легальна діяльність опозиційних партій;
- г) панування держави над особою і суспільством.

3. Що є центром політичної системи суспільства?

- а) політичні партії;
- б) громадські організації;
- в) держава.

4. Як називається право, що належить конкретній особі?

- а) об'єктивне право;
- б) повноваження;
- в) позитивне право;
- г) суб'єктивне право.

5. Яке поняття можна визначити як форму закріплення права?

- а) джерело права;
- б) система права;
- в) форма права.

Варіант №3

1. Які із названих нижче методів теорії держави і права відносяться до групи філософських методів?

- а) соціологічний;
- б) порівняльно-правовий;
- в) соціального експерименту;
- г) діалектика.

2. Яке із зазначених нижче понять можна визначити як «публічну політичну організацію, вплив якої поширюється на певну частину суспільства»?

- а) держава;
- б) політична партія;
- в) органи державної влади.

3. Яка характерна ознака відрізняє державу від суспільної організації первісного суспільства?

- а) територія;
- б) публічна влада;
- в) наявність норм права;
- г) народ.

4. Яке із наведених нижче понять можна визначити як єдність, верховенство, самостійність і незалежність влади на території держави?

- а) народний суверенітет;
- б) державний суверенітет;
- в) державний режим.

5. Яка характеристика форми держави відображає мету і способи здійснення влади?

- а) державне управління;
- б) державний устрій;
- в) політичний режим;
- г) форма правління.

Варіант № 4

1. Яке поняття можна визначити як сукупність усіх нормативно-правових актів, що діють у даній державі?

- а) система права;
- б) джерела права;
- в) правова система;
- г) система законодавства.

2. Інститут права – це...

- а) правова норма;
- б) група правових норм;
- в) система правових норм.

3. Як називається елемент норми права, що передбачає умови її застосування?

- а) гіпотеза;
- б) диспозиція;
- в) презумпція;
- г) аксіома.

4. Нормативно-правові акти вищого органу виконавчої влади України називаються:

- а) закони;
- б) постанови;
- в) рішення;
- г) укази.

5. Яке поняття можна визначити як «вид і міру несприятливих наслідків, що настають для особи у разі порушення нею приписів права»?

- а) застосування права;
- б) юридичний обов'язок;
- в) юридична відповідальність.

Варіант №5

1. На основі однієї із яких наук та учбової дисципліни йшов процес формування теорії держави і права?

- а) економічна теорія;
- б) енциклопедія права;
- в) історія держави і права.

2. Яке поняття розкриває таке визначення: «система державних органів, які здійснюють завдання і функції держави»?

- а) держава;
- б) державне правління;
- в) механізм держави;
- г) апарат держави.

3. Яка із названих ознак не входить до системи ознак місцевого самоврядування в Україні?

- а) не є складовою частиною державного механізму;
- б) є однією із форм народовладдя;
- в) несе відповідальність за свою діяльність;
- г) не поєднує державні і місцеві інтереси.

4. Яка із наведених ознак не є характерною для прав людини в порівнянні із правами громадянина:

- а) існують незалежно від державного визнання;
- б) передбачають наявність зв'язку;
- в) належать людині від моменту її народження.

5. Які із перерахованих функцій держави виділяються залежно від їх територіальної спрямованості?

- а) ідеологічні;
- б) політичні;
- в) основні;
- г) внутрішні;
- д) тимчасові.

Варіант № 6

1. Яка назва є характерною для нормативного соціального регулятора первісного суспільства?
 - а) заборони;
 - б) норми права;
 - в) мононорми.
2. Спосіб систематизації, за яким здійснюється така обробка нормативно-правових актів, що змінює їх структуру, усуває протиріччя і т.д. ін. називається:
 - а) усунення прогалин в праві;
 - б) внесення законопроекту;
 - в) кодифікація;
 - г) інкорпорація.
3. Що є обов'язковим структурним елементом правовідносин?
 - а) суб'єктивна сторона;
 - б) особа, яка підлягає відповідальності;
 - в) джерела;
 - г) суб'єкти (учасники).
4. Правовий нігілізм може бути представлений в формі:
 - а) теоретичній;
 - б) суб'єктивній;
 - в) методологічній.
5. Який із перерахованих елементів не входить до системи механізму правового регулювання:
 - а) принципи права;
 - б) норми права;
 - в) правила суспільного співжиття;
 - г) правовідносини;
 - д) акти безпосередньої реалізації прав і обов'язків.

Варіант №7

1. Який із перерахованих методів теорії держави і права відноситься до групи приватно-юридичних методів?
 - а) аналіз;
 - б) кібернетичний;
 - в) статистичний;
 - г) порівняльно-правовий.
2. Монарх лише підписує законодавчі акти, прийняті парламентом,

формально зберігаючи статус глави держави – це:

- а) абсолютна монархія;
- б) дуалістична монархія;
- в) парламентська монархія.

3. Яка ознака не є характерною рисою, властивою конфедерації?

- а) відсутність спільної території та державного кордону;
- б) наявність спільної Конституції;
- в) наявність спільного конфедеративного органу;
- г) наявність права виходу із складу конфедерації у кожного із її суб'єктів.

4. Яке із наведених нижче понять можна визнати як «зовнішнє оформлення змісту правових норм, принципів права»:

- а) джерела права;
- б) нормативно-правовий акт;
- в) форми права;
- г) правовий прецедент.

5. Визначенням якого поняття є наступне положення: «Протиправне винне діяння деліктоздатного суб'єкта, яке завдає шкоду або створює загрозу заподіяння шкоди особі; суспільству та державі і тягне за собою юридичну відповідальність»?

- а) юридичний факт;
- б) злочин;
- в) правопорушення;
- г) проступок.

Варіант № 8

1. Міра необхідної поведінки і діяльності особи по виконанню нею цивільних зобов'язань, трудових обов'язків, громадянських обов'язків, які передбаченні чинним законодавством або виникають із взаємних угод, договорів, контрактів, обов'язків перед державою, сім'єю, трудовими колективами і іншими суб'єктами – це:

- а) суб'єктивне право;
- б) об'єктивне право;
- в) законне право;
- г) суб'єктивний юридичний обов'язок.

2. Який із наведених варіантів вказує на вид правопорушень?

- а) фіскальні;
- б) управлінські;
- в) податкові;
- г) цивільні.

3. Що є структурним елементом правовідносин?

- а) система норм;
- б) зміст правовідносин;
- в) правоздатність;
- г) юридичні факти.

4. Яке із наведених нижче понять можна визначити як «конкретні життєві обставини, з якими правові норми пов'язують виникнення, зміну або припинення правовідносин і правових наслідків»?

- а) події;
- б) юридичні дії;
- в) юридичні факти.

5. Із зазначеного нижче, характерною ознакою нормативно-правового акту є:

- а) офіційність тексту;
- б) індивідуальний характер відповідальності;
- в) визнання суб'єктивних прав та обов'язків громадян;
- г) наявність угоди між фізичними та юридичними особами.

Варіант №9

1. Яке із зазначених положень не є теорією походження держави?

- а) ідеологічна;
- б) соціально-економічна;
- в) завоювання;
- г) теологічна.

2. Який структурний елемент серед перерахованих має політична система суспільства?

- а) виробничі відносини і економічні закони;
- б) законодавча, виконавча і судова гілки державної влади;
- в) держава, політична партії, громадські організації, трудові колективи.

3. Яке із перерахованих нижче положень не входить до системи юридичних гарантій прав людини?

- а) гарантії надання прав;
- б) гарантії реалізації прав;
- в) гарантії охорони прав;
- г) гарантії захисту прав.

4. При якому підході до праворозуміння право розглядають як систему загальнообов'язкових, формально-визначених норм, що відображають волю народу, гарантуються і охороняються державою, виступають регулятором суспільних відносин:

- а) генетичний підхід;
- б) соціологічний підхід;
- в) нормативний підхід;
- г) концепція широкого праворозуміння.

5. Яке поняття можна визначити як «комплекс взаємопов'язаних і узгоджених юридичних засобів, що мають на меті процес регулювання суспільних відносин, а також юридичних явищ, які виникають внаслідок такого регулювання (правові норми, законодавство, правові відносини, стан законності та ін)»?

- а) система права;
- б) галузь права;
- в) правова система;

Варіант № 10

1. Яка із перерахованих ознак не є ознакою публічного права?

- а) містить норми, звернуті до суб'єктивного права, які забезпечують судовий захист;
- б) регулює відносини між державними органами або між приватними особами і державою;
- в) забезпечує одностороннє волевиявлення суб'єктів права;
- г) широко використовує нові технічні прийоми.

2. Кодифікаційний акт, який визначає не правовий статус, а правовий порядок будь-якого виду діяльності – це:

- а) положення;
- б) статут;
- в) правила;
- г) основи законодавства;
- д) кодекс.

3. Що не є характерною ознакою норм права?

- а) встановлюються державою;
- б) створюються, розповсюджуються і відмирають поступово, на протязі певного часу;
- в) є конкретним варіантом поведінки суб'єкта, в якому чітко визначені його юридичні права і обов'язки;
- г) одержують закріплення в державних актах;
- д) забезпечуються, окрім інших способів, державним примусом.

4. Яка з перерахованих функцій не входить до системи основних функцій правотворчості?

- а) первинного регулювання суспільних відносин;
- б) оновлення правового матеріалу;

- в) надання правової інформації;
- г) ліквідації прогалин в праві;
- д) упорядкування нормативно-правового матеріалу.

5. Акт-документ, який містить нові норми права в результаті вирішення конкретної юридичної справи судом чи адміністративним органом, якому надається загальнообов'язкове значення при вирішенні подібних справ в майбутньому – це:

- а) вирок;
- б) рішення;
- в) нормативно-правовий акт;
- г) правовий прецедент.

Варіант №11

1. Яке поняття можна визначити як «внутрішній зміст діяльності держави, який виражає єдність загально соціальних і вузько класових інтересів громадян»?

- а) функції держави;
- б) суть держави;
- в) соціальне призначення держави.

2. Який із перерахованих варіантів вказує на існуючий підхід щодо типології держав?

- а) економічний;
- б) соціальний;
- в) тоталітарний;
- г) цивілізаційний.

3. Яка із названих нижче ознак не є ознакою громадянського суспільства?

- а) не існує до держави і поза державою;
- б) складається з вільних і рівноправних громадян та добровільно сформованих об'єднань;
- в) включає в себе державу, розвивається за допомогою безпосереднього втручання держави;
- г) формує право;
- д) розвивається і взаємодіє з державою в межах права;

4. Спосіб систематизації, який полягає в об'єднанні декількох нормативно-правових актів, діючих в одній і тій же сфері суспільних відносин в єдиний нормативно-правовий акт, як правило, без зміни змісту – це:

- а) інкорпорація;
- б) кодифікація;
- в) консолідація.

5. Який з названих нижче елементів не є структурним елементом нормативно-правового акта?

- а) гіпотеза;
- б) стаття;
- в) розділ;
- г) частина;
- д) преамбула.

Варіант №12

1. Яке із перерахованих положень вказує на існуючий вид тлумачення норм права по суб'єктам?

- а) системне тлумачення;
- б) логічне тлумачення;
- в) офіційне тлумачення;
- г) філологічне тлумачення;
- д) спеціально-юридичне тлумачення.

2. Яке поняття можна визначити як, соціальна поведінка особи (дії або бездіяльність), яка має усвідомлений характер регулювання нормами права і тягне за собою відповідні юридичні наслідки?

- а) правомірна поведінка;
- б) зловживання правами;
- в) протиправна поведінка;
- г) правова поведінка.

3. В якому із варіантів правильно вказано елемент складу правопорушення?

- а) протиправна дія;
- б) негативні наслідки;
- в) причинний зв'язок;
- г) суб'єкт правопорушення;
- д) правоздатність суб'єкта.

4. Що є найвищим показником правової культури особи?

- а) правосвідомість;
- б) знання законодавства;
- в) переконання в необхідності та соціальній користі законів і підзаконних актів;
- г) вміння користуватися законами та іншими актами в практичній діяльності;
- д) правова активність.

5. Яке поняття можна визначити як «деформований стан правосвідомості особи, суспільства, групи, що характеризується ігноруванням вимог закону,

цінності права, нехтуванням правовими принципами і традиціями за виключенням ознак злочинного умислу»?

- а) недовіра до права;
- б) правова байдужість;
- в) правовий нігілізм;
- г) правова ідеологія.

Варіант №13

1. Яка ознака є однією з основних щодо характеристики теорії держави і права?

- а) вивчає процес історичного розвитку державно-правових форм життя конкретних країн в хронологічному порядку;
- б) висвітлює історію виникнення і розвитку теоретичних знань про державу і право;
- в) вивчає не всі, а лише основні і загальні закономірності виникнення, розвитку, функціонування держави і права.

2. Що з нижче перерахованого не є ознакою первісного суспільного самоуправління?

- а) існувало лише в межах роду, виражало його волю;
- б) суб'єкт, об'єкт управління не співпадали;
- в) органами самоуправління виступали збори всіх членів роду та старійшини;
- г) суспільні справи вирішувались волевиявленням дорослих членів роду на зборах.

3. Яке поняття можна визначити як «різновид влади», яка займає домінуюче становище в суспільстві, поширює свою дію на всіх суб'єктів суспільства, виступає від імені всього народу і представляє державу на міжнародній арені?

- а) соціальна влада;
- б) державна влада;
- в) публічна влада;
- г) політична влада.

4. Який із вказаних елементів не є складовою частиною правового статусу особи?

- а) правовий акт;
- б) юридичні права;
- в) юридичні обов'язки;
- г) юридична відповідальність.

5. Вкажіть, що із перерахованого нижче є формою демократії:

- а) економічна;

- б) культурна;
- в) соціальна;
- г) представницька;
- д) політична.

Варіант №14

1. Яке поняття можна визначити як «природні, основні, невід’ємні права людини»?
 - а) природні права;
 - б) політичні права;
 - в) економічні права;
 - г) особисті права;
 - д) соціальні права.
2. Система діючих в державі правових норм і принципів – це:
 - а) законодавство;
 - б) система права;
 - в) суб’єктивне право;
 - г) об’єктивне право.
3. Яка з перерахованих нижче ознак не властива праву з точки зору нормативного підходу до його розуміння?
 - а) відображення міри свободи, рівності, справедливості;
 - б) нормативність;
 - в) відображення порядку суспільних відносин, що знаходить свій прояв в діях і поведінці людей;
 - г) системність;
 - д) вольовий характер;
 - е) загальнообов’язковість.
4. Яке поняття можна визначити як «закріплені в праві головні ідеї, вихідні засади, які характеризують його зміст, головне призначення та зумовлені загальними закономірностями розвитку суспільства»?
 - а) норми права;
 - б) правові аксіоми;
 - в) принципи права;
 - г) правові презумпції.
5. Яку назву має спосіб викладення норми права в статті нормативно-правового акту, якщо в статті міститься відсилка не до якогось конкретного нормативного припису даного закону, а до іншого нормативного акту?
 - а) повний;
 - б) банкетний;
 - в) відсилаючий.

Варіант №15

1. Сутність якої з теорій походження держави полягає в тому, що держава виникає в результаті розвитку і занепаду первісного ладу, розвитку способу виробництва, що й визначає соціальні зміни в суспільстві?

- а) технократична;
- б) історико-матеріалістичне;
- в) насильства;
- г) органічна;
- д) патріархальна;
- е) психологічна.

2. Яка із перерахованих нижче ознак не властива для принципів права?

- а) розчинятися у великій кількості норм;
- б) характеризуються вищим рівнем абстрагування;
- в) виступають в якості загального масштабу поведінки не вказуючи на права і обов'язки;
- г) мають способи регулювання: дозвіл, заборона, зобов'язання.

3. Яке поняття можна визначити як «здатність права бути метою і засобом задоволення науково-обґрунтованих, соціально-справедливих, загальнолюдських потреб та інтересів громадян і їх об'єднань»?

- а) суть права;
- б) функції права;
- в) цінність права.

4. Що із перерахованого нижче є елементом правової системи суспільства?

- а) суб'єктивна сторона;
- б) об'єктивна сторона;
- в) економічні відносини;
- г) тип держави;
- д) правова ідеологія, правова свідомість, правові погляди, правова культура.

5. Що є одним із критеріїв поділу системи права на галузі?

- а) предмет науки;
- б) метод науки;
- в) предмет правового регулювання;
- г) спосіб пізнання.

Варіант №16

1. Яке поняття можна визначити як «спосіб систематизації законодавства, який полягає в зовнішньому упорядкуванні вже наявних нормативних актів без зміни змісту норм права, які в них містяться?»

- а) кодифікація;

б) інкорпорація;

в) консолідація.

2. Яка із перерахованих нижче ознак не властива корпоративним нормам?

а) встановлюються від імені держави, і виражають волю всього народу;

б) забезпечуються передбаченими внутрішніми організаційними заходами;

в) не повинні суперечити нормам права;

г) є додатковими по відношенню до норм права.

3. Яке поняття можна визначити як «норми, які передбачають варіант поведінки, але дають можливість сторонам самостійно визначити права і обов'язки в конкретних випадках»?

а) імперативні норми;

б) рекомендаційні норми;

в) диспозитивні норми;

г) заохочувальні норми.

4. Що із вказаного нижче не є стадією застосування норм права?

а) формування юридичного мотиву;

б) аналіз фактичних обставин юридичної справи або встановлення юридично значущих фактів;

в) вибір, аналіз та тлумачення правової норми;

г) винесення рішення у справі.

5. Що не входить до системи юридичних ознак Конституції як основного закону?

а) Конституція є актом вищої юридичної сили;

б) представляє собою базу для поточного законодавства;

в) не містить норм прямої дії;

г) характеризується більш високим рівнем нормативної концентрації і ціннісної орієнтації;

д) має особливу процедуру прийняття та змінення.

Варіант №17

1. Яке поняття можна визначити як «такі правові принципи, норми або положення, які сприймаються за істину без доведення»?

а) правові презумпції;

б) правові аксіоми;

в) правові дефініції.

2. В якій відповіді названа одна з ознак Конституції?

а) стабільність;

б) це акт, який може тлумачитися лише органом, який його прийняв;

в) це акт, який не може суперечити поточному законодавству.

3. Суть якої із сучасних концепцій держави слідує: «у світі існує дві протилежні системи – капіталізм і соціалізм, вони поступово зближаються, втрачають різницю між собою і на певному етапі розвитку зливаються у постіндустріальне суспільство»?

- а) теорія плюралістичної демократії;
- б) теорія еліт;
- в) доктрини технократії;
- г) теорія елітарної демократії;
- д) теорія конвергенції.

4. Яке із названих нижче положень вказує на особливу форму реалізації норм права?

- а) застосування норм права;
- б) використання норм права;
- в) додержання норм права;
- г) виконання норм права.

5. Яка із перерахованих ознак не характерна для поняття «правовідносини»?

- а) виникають на основі норм права;
- б) між двома і більше суб'єктами;
- в) належать до сфери ідеологічних відносин;
- г) здійснюються цілеспрямовано;
- д) є особливою формою взаємозв'язку суб'єктів через їх права та обов'язки, які закріплені в нормах права.

Варіант №18

1. Яке поняття можна визначити як «суспільно небезпечне, протиправне, винне діяння деліктоздатного суб'єкта, за яке чинний закон передбачає юридичну відповідальність»?

- а) злочин;
- б) проступок;
- в) правопорушення;
- г) зловживання правом.

2. Яка із названих нижче функцій не відноситься до системи функцій юридичної відповідальності?

- а) онтологічна;
- б) превентивна;
- в) виховна;
- г) каральна;
- д) компенсаційна;
- е) інформативна.

3. Яке поняття можна визначити як «правовий режим точного і неухильного

здійснення законів та інших нормативних актів усіма суб'єктами суспільних відносин як у сфері правотворчості, так і в сфері реалізації правових норм»?

- а) правопорядок;
- б) суспільний порядок;
- в) дисципліна;
- г) законність;
- д) громадський порядок.

4. Що із нижче перерахованого не є структурними елементами правової свідомості?

- а) правова ідеологія;
- б) правова поведінка;
- в) правова психологія.

5. Що із визнаного нижче не відноситься до різновидів правового статусу особи?

- а) соціальний;
- б) спеціальний;
- в) загальний;
- г) індивідуальний.

Варіант №19

1. Який із перерахованого нижче елементів не входить до структури юридичної науки?

- а) природничі науки;
- б) галузеві науки;
- в) теоретико-історичні науки;
- г) міжгалузеві науки;
- д) спеціальні прикладні науки.

2. Що не є компонентом влади?

- а) суб'єкт;
- б) об'єкт;
- в) компетентність;
- г) механізм і способи взаємодії суб'єкта і об'єкта.

3. Здатність особи самостійно своїми діями набувати і виконувати юридичні права і обов'язки, реалізовувати свої права і обов'язки і нести юридичну відповідальність – це:

- а) правоздатність;
- б) деліктоспроможність;
- в) дієздатність;
- г) правосуб'єктність.

4. Яке поняття можна визначити як офіційне тлумачення норм права, яке здійснюється тим органом держави, який видав нормативно-правовий акт:

- а) автентичне тлумачення;
- б) неофіційне тлумачення;
- в) тлумачення за об'ємом;
- г) легальне тлумачення.

5. Яке із перерахованих ознак не притаманне правопорушенням?

- а) має протиправний, неправомірний характер;
- б) є суспільно шкідливим або суспільно небезпечним;
- в) виражається в готовності до протиправних дій;
- г) має свідомо-вольовий характер;
- д) представляє собою винне діяння.

Варіант №20

1. Яка із перерахованих функцій не входить до системи функцій правової культури?

- а) пізнавальна;
- б) регулятивна;
- в) нормативно-аксеологічна;
- г) соціальна.

2. Що із перерахованого нижче не є джерелами мусульманського права?

- а) коран і суна;
- б) доктрина;
- в) іджма;
- г) рити (мусульманські тлумачення).

3. В якій відповіді правильно вказана форма права?

- а) норми об'єднань громадян;
- б) авторитет особи старшої за положенням в суспільстві;
- в) нормативно-правовий договір.

4. Яка із відповідей правильно вказує на положення, що стосується набрання чинності закону України?

- а) закон набирає чинності в день прийняття;
- б) закон набирає чинності в день підписання Президентом України;
- в) закон набирає чинності на десятий день з часу його офіційного опублікування;
- г) закон набирає чинності в строк, передбачений самим законом, але не раніше дня його опублікування.

5. Вкажіть на ознаку, яка властива правовій державі?

- а) влада відокремлюється від суспільства;

- б) неухильне виконання законів всіма суб'єктами;
- в) приймається в особливому порядку;
- г) визнання і закріплення в законах основних прав людини.

Варіант №21

1. Яка ознака характерна для суспільної влади первісного ладу?
 - а) влада оснований на авторитеті вождя і відділена від суспільства апаратом;
 - б) наявність розподілу функцій публічної влади;
 - в) вищу владу мають загальні збори всіх державних членів роду (племені).
2. Яке поняття відповідає визначенню «...держава, яка розділена на адміністративно-територіальні одиниці, які не мають ознаки державного суверенітету»?
 - а) конфедерація;
 - б) імперія;
 - в) унітарна держава;
 - г) федерація.
3. Яке поняття можна визначити як сукупність усіх нормативно-правових актів, що діють у даній державі?
 - а) система права;
 - б) джерела права;
 - в) правова система;
 - г) система законодавства.
4. Яка ознака не є характерною рисою, властивою конфедерації?
 - а) відсутність спільної території та державного кордону;
 - б) наявність спільної Конституції;
 - в) наявність спільного конфедеративного органу;
 - г) наявність права виходу із складу конфедерації у кожного із її суб'єктів.
5. Із зазначеного нижче, характерною ознакою нормативно-правового акту є:
 - а) офіційність тексту;
 - б) індивідуальний характер відповідальності;
 - в) визнання суб'єктивних прав та обов'язків громадян;
 - г) наявність угоди між фізичними та юридичними особами.

Варіант №22

1. Яка із названих нижче ознак відрізняє державу від інших елементів політичної системи суспільства?
 - а) взаємодія з міжнародними організаціями;
 - б) державний суверенітет;

- в) можливість здійснювати нормативне регулювання;
- г) можливість проводити масові міроприємства (демонстрації, мітинги...).

2. Що є центром політичної системи суспільства?

- а) політичні партії;
- б) громадські організації;
- в) держава.

3. Яка характеристика форми держави відображає мету і способи здійснення влади?

- а) державне управління;
- б) державний устрій;
- в) політичний режим;
- г) форма правління.

4. Які із перерахованих функцій держави виділяються залежно від їх територіальної спрямованості?

- а) ідеологічні;
- б) політичні;
- в) основні;
- г) внутрішні;
- д) тимчасові.

5. Що є структурним елементом правовідносин?

- а) система норм;
- б) зміст правовідносин;
- в) правоздатність;
- г) юридичні факти.

Варіант №23

1. Яка форма правління має наступні характерні риси: уряд формується парламентом із числа представників партій, що мають більшість у парламенті; уряд відповідальний перед парламентом; глава держави обирається парламентом чи спеціальною колегією виборщиків, яка повністю чи частково формується парламентом?

- а) конституційна монархія;
- б) парламентська республіка;
- в) президентська республіка;
- г) парламентсько-президентська республіка.

2. Як називається право, що належить конкретній особі?

- а) об'єктивне право;
- б) повноваження;
- в) позитивне право;

г) суб'єктивне право.

3. Який із наведених варіантів вказує на вид правопорушень?

- а) фіскальні;
- б) управлінські;
- в) податкові;
- г) цивільні.

4. Яке поняття можна визначити як «комплекс взаємопов'язаних і узгоджених юридичних засобів, що мають на меті процес регулювання суспільних відносин, а також юридичних явищ, які виникають внаслідок такого регулювання (правові норми, законодавство, правові відносини, стан законності та ін)»?

- а) система права;
- б) галузь права;
- в) правова система;

5. Що не є характерною ознакою норм права?

- а) встановлюються державою;
- б) створюються, розповсюджуються і відмирають поступово, на протязі певного часу;
- в) є конкретним варіантом поведінки суб'єкта, в якому чітко визначені його юридичні права і обов'язки;
- г) одержують закріплення в державних актах;
- д) забезпечуються, окрім інших способів, державним примусом.

Варіант №24

1. Що є предметом загальної теорії держави і права?

- а) держава і право;
- б) основні загальні закономірності виникнення функціонування і розвитку держави і права;
- в) окремі аспекти розвитку і функціонування державно-правових явищ.

2. Кодифікаційний акт, який визначає не правовий статус, а правовий порядок будь-якого виду діяльності – це:

- а) положення;
- б) статут;
- в) правила;
- г) основи законодавства;
- д) кодекс.

3. Спосіб систематизації, який полягає в об'єднанні декількох нормативно-правових актів, діючих в одній і тій же сфері суспільних відносин в єдиний нормативно-правовий акт, як правило, без зміни

змісту – це:

- а) інкорпорація;
- б) кодифікація;
- в) консолідація.

4. Що є найвищим показником правової культури особи?

- а) правосвідомість;
- б) знання законодавства;
- в) переконання в необхідності та соціальній користі законів і підзаконних актів;
- г) вміння користуватися законами та іншими актами в практичній діяльності;
- д) правова активність.

5. Яке поняття можна визначити як «різновид влади», яка займає домінуюче становище в суспільстві, поширює свою дію на всіх суб'єктів суспільства, виступає від імені всього народу і представляє державу на міжнародній арені?

- а) соціальна влада;
- б) державна влада;
- в) публічна влада;
- г) політична влада.

Варіант №25

1. Яка із названих нижче ознак не є характерною для демократичного політичного режиму?

- а) можливість вільної і рівної участі громадян і їх об'єднань в управлінні державою;
- б) здійснення прав і свобод громадян з міжнародними стандартами прав людини;
- в) легальна діяльність опозиційних партій;
- г) панування держави над особою і суспільством.

2. Яка характеристика форми держави відображає мету і способи здійснення влади?

- а) державне управління;
- б) державний устрій;
- в) політичний режим;
- г) форма правління.

3. На основі однієї із яких наук та учбової дисципліни йшов процес формування теорії держави і права?

- а) економічна теорія;

- б) енциклопедія права;
- в) історія держави і права.

4. Яка назва є характерною для нормативного соціального регулятора первісного суспільства?

- а) заборони;
- б) норми права;
- в) мононорми.

5. Визначенням якого поняття є наступне положення: «Протиправне винне діяння деліктоздатного суб'єкта, яке завдає шкоду або створює загрозу заподіяння шкоди особі; суспільству та державі і тягне за собою юридичну відповідальність»?

- а) юридичний факт;
- б) злочин;
- в) правопорушення;
- г) проступок.

Варіант №26

1. Яка із перерахованих ознак не є ознакою публічного права?

- а) містить норми, звернуті до суб'єктивного права, які забезпечують судовий захист;
- б) регулює відносини між державними органами або між приватними особами і державою;
- в) забезпечує одностороннє волевиявлення суб'єктів права;
- г) широко використовує нові технічні прийоми.

2. Яке поняття можна визначити як «внутрішній зміст діяльності держави, який виражає єдність загально соціальних і вузько класових інтересів громадян?»

- а) функції держави;
- б) суть держави;
- в) соціальне призначення держави.

3. В якому із варіантів правильно вказано елемент складу правопорушення?

- а) протиправна дія;
- б) негативні наслідки;
- в) причинний зв'язок;
- г) суб'єкт правопорушення;
- д) правоздатність суб'єкта.

4. Яке поняття можна визначити як «різновид влади», яка займає домінуюче становище в суспільстві, поширює свою дію на всіх суб'єктів суспільства, виступає від імені всього народу і представляє державу на міжнародній

арені?

- а) соціальна влада;
- б) державна влада;
- в) публічна влада;
- г) політична влада.

5. Яку назву має спосіб викладення норми права в статті нормативно-правового акту, якщо в статті міститься відсилка не до якогось конкретного нормативного припису даного закону, а до іншого нормативного акту?

- а) повний;
- б) банкетний;
- в) відсилаючий.

Варіант №27

1. Яке поняття можна визначити як «закріплені в праві головні ідеї, вихідні засади, які характеризують його зміст, головне призначення та зумовлені загальними закономірностями розвитку суспільства»?

- а) норми права;
- б) правові аксіоми;
- в) принципи права;
- г) правові презумпції.

2. Сутність якої з теорій походження держави полягає в тому, що держава виникає в результаті розвитку і занепаду первісного ладу, розвитку способу виробництва, що й визначає соціальні зміни в суспільстві?

- а) технократична;
- б) історико-матеріалістичне;
- в) насильства;
- г) органічна;
- д) патріархальна;
- е) психологічна.

3. Яке поняття можна визначити як «спосіб систематизації законодавства, який полягає в зовнішньому упорядкуванні вже наявних нормативних актів без зміни змісту норм права, які в них містяться?»

- а) кодифікація;
- б) інкорпорація;
- в) консолідація.

4. Яке із названих нижче положень вказує на особливу форму реалізації норм права?

- а) застосування норм права;
- б) використання норм права;
- в) додержання норм права;

г) виконання норм права.

5. Що із визнаного нижче не відноситься до різновидів правового статусу особи?

- а) соціальний;
- б) спеціальний;
- в) загальний;
- г) індивідуальний.

Варіант №28

1. Яке поняття можна визначити як «правовий режим точного і неухильного здійснення законів та інших нормативних актів усіма суб'єктами суспільних відносин як у сфері правотворчості, так і в сфері реалізації правових норм»?

- а) правопорядок;
- б) суспільний порядок;
- в) дисципліна;
- г) законність;
- д) громадський порядок.

2. Який із перерахованого нижче елементів не входить до структури юридичної науки?

- а) природничі науки;
- б) галузеві науки;
- в) теоретико-історичні науки;
- г) міжгалузеві науки;
- д) спеціальні прикладні науки.

3. В якій відповіді правильно вказана форма права?

- а) норми об'єднань громадян;
- б) авторитет особи старшої за положенням в суспільстві;
- в) нормативно-правовий договір.

4. Яка форма правління має наступні характерні риси: уряд формується парламентом із числа представників партій, що мають більшість у парламенті; уряд відповідальний перед парламентом; глава держави обирається парламентом чи спеціальною колегією виборщиків, яка повністю чи частково формується парламентом?

- а) конституційна монархія;
- б) парламентська республіка;
- в) президентська республіка;
- г) парламентсько-президентська республіка.

5. Як називається право, що належить конкретній особі?

- а) об'єктивне право;

- б) повноваження;
- в) позитивне право;
- г) суб'єктивне право.

Варіант №29

1. Яке із зазначених нижче понять можна визначити як «публічну політичну організацію, вплив якої поширюється на певну частину суспільства»?
 - а) держава;
 - б) політична партія;
 - в) органи державної влади.
2. Яке поняття можна визначити як сукупність усіх нормативно-правових актів, що діють у даній державі?
 - а) система права;
 - б) джерела права;
 - в) правова система;
 - г) система законодавства.
3. Яка із наведених ознак не є характерною для прав людини в порівнянні із правами громадянина:
 - а) існують незалежно від державного визнання;
 - б) передбачають наявність зв'язку;
 - в) належать людині від моменту її народження.
4. Який із перерахованих методів теорії держави і права відноситься до групи приватно-юридичних методів?
 - а) аналіз;
 - б) кібернетичний;
 - в) статистичний;
 - г) порівняльно-правовий.
5. Що є структурним елементом правовідносин?
 - а) система норм;
 - б) зміст правовідносин;
 - в) правоздатність;
 - г) юридичні факти.

Варіант №30

1. Яке із зазначених положень не є теорією походження держави?
 - а) ідеологічна;
 - б) соціально-економічна;
 - в) завоювання;
 - г) теологічна.

2. Акт-документ, який містить нові норми права в результаті вирішення конкретної юридичної справи судом чи адміністративним органом, якому надається загальнообов'язкове значення при вирішенні подібних справ в майбутньому – це:

- а) вирок;
- б) рішення;
- в) нормативно-правовий акт;
- г) правовий прецедент.

3. Який із перерахованих варіантів вказує на існуючий підхід щодо типології держав?

- а) економічний;
- б) соціальний;
- в) тоталітарний;
- г) цивілізаційний.

4. Яке поняття можна визначити як «реформований стан правосвідомості особи, суспільства, групи, що характеризується ігноруванням вимог закону, цінності права, нехтуванням правовими принципами і традиціями за виключенням ознак злочинного умислу»?

- а) недовіра до права;
- б) правова байдужість;
- в) правовий нігілізм;
- г) правова ідеологія.

5. Вкажіть, що із перерахованого нижче є формою демократії:

- а) економічна;
- б) культурна;
- в) соціальна;
- г) представницька;
- д) політична.

Варіант №31

1. Яка із перерахованих нижче ознак не властива для принципів права?

- а) розчинятися у великій кількості норм;
- б) характеризуються вищим рівнем абстрагування;
- в) виступають в якості загального масштабу поведінки не вказуючи на права і обов'язки;
- г) мають способи регулювання: дозвіл, заборона, зобов'язання.

2. Яке поняття можна визначити як «спосіб систематизації законодавства, який полягає в зовнішньому упорядкуванні вже наявних нормативних актів без зміни змісту норм права, які в них містяться?»

- а) кодифікація;
- б) інкорпорація;
- в) консолідація.

3. Яке із названих нижче положень вказує на особливу форму реалізації норм права?

- а) застосування норм права;
- б) використання норм права;
- в) додержання норм права;
- г) виконання норм права.

4. Що із нижче перерахованого не є структурними елементами правової свідомості?

- а) правова ідеологія;
- б) правова поведінка;
- в) правова психологія.

5. Здатність особи самостійно своїми діями набувати і виконувати юридичні права і обов'язки, реалізовувати свої права і обов'язки і нести юридичну відповідальність – це:

- а) правоздатність;
- б) деліктоспроможність;
- в) дієздатність;
- г) правосуб'єктність.

Варіант №32

1. Яке поняття відповідає визначенню «..держава, яка розділена на адміністративно-територіальні одиниці, які не мають ознаки державного суверенітету»?

- а) конфедерація;
- б) імперія;
- в) унітарна держава;
- г) федерація.

2. Яка характерна ознака відрізняє державу від суспільної організації первісного суспільства?

- а) територія;
- б) публічна влада;
- в) наявність норм права;
- г) народ.

3. На основі однієї із яких наук та учбової дисципліни йшов процес формування теорії держави і права?

- а) економічна теорія;

- б) енциклопедія права;
- в) історія держави і права.

4. Спосіб систематизації, за яким здійснюється така обробка нормативно-правових актів, що змінює їх структуру, усуває протиріччя і т.д. ін. називається:

- а) усунення прогалин в праві;
- б) внесення законопроекту;
- в) кодифікація;
- г) інкорпорація.

5. Яка ознака не є характерною рисою, властивою конфедерації?

- а) відсутність спільної території та державного кордону;
- б) наявність спільної Конституції;
- в) наявність спільного конфедеративного органу;
- г) наявність права виходу із складу конфедерації у кожного із її суб'єктів.

Варіант №33

1. Який із наведених варіантів вказує на вид правопорушень?

- а) фіскальні;
- б) управлінські;
- в) податкові;
- г) цивільні.

2. При якому підході до праворозуміння право розглядають як систему загальнообов'язкових, формально-визначених норм, що відображають волю народу, гарантуються і охороняються державою, виступають регулятором суспільних відносин:

- а) генетичний підхід;
- б) соціологічний підхід;
- в) нормативний підхід;
- г) концепція широкого праворозуміння.

3. Кодифікаційний акт, який визначає не правовий статус, а правовий порядок будь-якого виду діяльності – це:

- а) положення;
- б) статут;
- в) правила;
- г) основи законодавства;
- д) кодекс.

4. Яке поняття можна визначити як «внутрішній зміст діяльності держави, який виражає єдність загально соціальних і вузько класових інтересів громадян» ?

- а) функції держави;
- б) суть держави;
- в) соціальне призначення держави.

5. Що є найвищим показником правової культури особи?

- а) правосвідомість;
- б) знання законодавства;
- в) переконання в необхідності та соціальній користі законів і підзаконних актів;
- г) вміння користуватися законами та іншими актами в практичній діяльності;
- д) правова активність.

Варіант №34

1. Яка ознака є однією з основних щодо характеристики теорії держави і права?

- а) вивчає процес історичного розвитку державно-правових форм життя конкретних країн в хронологічному порядку;
- б) висвітлює історію виникнення і розвитку теоретичних знань про державу і право;
- в) вивчає не всі, а лише основні і загальні закономірності виникнення, розвитку, функціонування держави і права.

2. Яке поняття можна визначити як «різновид влади», яка займає домінуюче становище в суспільстві, поширює свою дію на всіх суб'єктів суспільства, виступає від імені всього народу і представляє державу на міжнародній арені?

- а) соціальна влада;
- б) державна влада;
- в) публічна влада;
- г) політична влада.

3. Яку назву має спосіб викладення норми права в статті нормативно-правового акту, якщо в статті міститься відсилка не до якогось конкретного нормативного припису даного закону, а до іншого нормативного акту?

- а) повний;
- б) банкетний;
- в) відсилаючий.

4. Яка із перерахованих нижче ознак не властива для принципів права?

- а) розчинятися у великій кількості норм;
- б) характеризуються вищим рівнем абстрагування;
- в) виступають в якості загального масштабу поведінки не вказуючи на права

і обов'язки;

г) мають способи регулювання: дозвіл, заборона, зобов'язання.

5. Що із вказаного нижче не є стадією застосування норм права?

а) формування юридичного мотиву;

б) аналіз фактичних обставин юридичної справи або встановлення юридично значущих фактів;

в) вибір, аналіз та тлумачення правової норми;

г) винесення рішення у справі.

Варіант №35

1. Яке поняття можна визначити як «суспільно небезпечне, протиправне, винне діяння деліктоздатного суб'єкта, за яке чинний закон передбачає юридичну відповідальність»?

а) злочин;

б) проступок;

в) правопорушення;

г) зловживання правом.

2. Що із визнаного нижче не відноситься до різновидів правового статусу особи?

а) соціальний;

б) спеціальний;

в) загальний;

г) індивідуальний.

3. Який із перерахованого нижче елементів не входить до структури юридичної науки?

а) природничі науки;

б) галузеві науки;

в) теоретико-історичні науки;

г) міжгалузеві науки;

д) спеціальні прикладні науки.

4. Яка із перерахованих функцій не входить до системи функцій правової культури?

а) пізнавальна;

б) регулятивна;

в) нормативно-аксеологічна;

г) соціальна.

5. Що із перерахованого нижче не є джерелами мусульманського права?

а) коран і суна;

б) доктрина;

- в) іджма;
- г) рити (мусульманські тлумачення).

Варіант №36

1. Яка із названих нижче ознак відрізняє державу від інших елементів політичної системи суспільства?
 - а) взаємодія з міжнародними організаціями;
 - б) державний суверенітет;
 - в) можливість здійснювати нормативне регулювання;
 - г) можливість проводити масові міроприємства (демонстрації, мітинги...).
2. Яка характерна ознака відрізняє державу від суспільної організації первісного суспільства?
 - а) територія;
 - б) публічна влада;
 - в) наявність норм права;
 - г) народ.
3. Які із перерахованих функцій держави виділяються залежно від їх територіальної спрямованості?
 - а) ідеологічні;
 - б) політичні;
 - в) основні;
 - г) внутрішні;
 - д) тимчасові.
4. Яке із наведених нижче понять можна визначити як «конкретні життєві обставини, з якими правові норми пов'язують виникнення, зміну або припинення правовідносин і правових наслідків»?
 - а) події;
 - б) юридичні дії;
 - в) юридичні факти.
5. Спосіб систематизації, який полягає в об'єднанні декількох нормативно-правових актів, діючих в одній і тій же сфері суспільних відносин в єдиний нормативно-правовий акт, як правило, без зміни змісту – це:
 - а) інкорпорація;
 - б) кодифікація;
 - в) консолідація.

ЕКЗАМЕНАЦІЙНІ ПИТАННЯ З КУРСУ
з курсу
«Теорія держави і права»

1. Теорія національної держави.
2. Структура норми права та характеристика її складових елементів.
3. Злочин як вид правопорушення.
4. Види функцій держави.
5. Норми права та їх види.
6. Проступок як вид правопорушення.
7. Види внутрішніх функцій держави.
8. Правовий звичай та судовий прецедент.
9. Об'єкт і об'єктивна сторона правопорушення.
10. Співвідношення між функціями держави і функціями державних органів.
11. Види джерел (форм) права.
12. Протиправна поведінка, її склад та види.
13. Характеристика політичної системи України.
14. Закон і підзаконні нормативно-правові акти.
15. Система права, предмет і метод правового регулювання.
16. Місце і роль теорії держави і права в системі юридичних наук.
17. Неофіційне тлумачення правових норм.
18. Правові гарантії та їх види.
19. Предмет і методологія теорії держави і права.
20. Правові відносини та їх види.
21. Державний устрій як елемент форми держави.
22. Особливості застосування правових норм як форми їх реалізації.
23. Особливості формування правосвідомості у працівників фіскальної служби.
24. Поняття і структура форми держави.
25. Офіційне тлумачення норми права.
26. Громадянське суспільство як неодмінний елемент правової держави.
27. Теорія правової держави та її характеристика.
28. Нормативно-правовий акт та його характеристика.
29. Характеристика видів юридичної відповідальності.
30. Структура державного апарату України.
31. Поняття і види принципів права.
32. Правосвідомість та її елементи.
33. Державно-політичний режим та його види.
34. Акт застосування правової норми та його відмінні якості від інших правових актів.
35. Місце органів фіскальної служби в механізмі держави.
36. Поняття і структура державного апарату.
37. Зміст і види правових відносин.
38. Шляхи зміцнення законності.
39. Механізм держави як система державних організацій.

40. Принципи права.
41. Тлумачення норм права та його види.
42. Внутрішні і зовнішні функції держави в сучасних умовах.
43. Загальна характеристика галузей права.
44. Цілі юридичної відповідальності.
45. Форма державного правління як елемент форми держави.
46. Юридичні особи як суб'єкт правових відносин.
47. Загальна характеристика основних галузей права.
48. Поняття державного суверенітету та його види.
49. Основні випадки необхідності застосування норм права.
50. Співвідношення законності, правопорядку та суспільного порядку.
51. Поняття державного суверенітету.
52. Організація соціальної влади в первісному суспільстві.
53. Правова культура та особливості її формування у працівників фіскальної служби.
54. Методологія загальної теорії держави та права.
55. Шляхи формування правової держави в Україні.
56. Форми реалізації правових норм та їх характеристика.
57. Предмет загальної теорії держави та права.
58. Функції права.
59. Юридичний процес та його функції.
60. Теорія держави загального благоденства.
61. Юридичні особи як учасники правових відносин.
62. Правомірна поведінка, її склад та види.
63. Поняття і структура політичної системи суспільства.
64. Застосування норми права та її стадії.
65. Правове виховання та особливості його здійснення в органах фіскальної служби.
66. Теорія “конвергенції”.
67. Обставини, які звільняють суб'єкта від юридичної відповідальності.
68. Закон як найвищий нормативно-правовий акт.
69. Форми і методи здійснення функцій держави.
70. Правоздатність і дієздатність як юридичні властивості суб'єкта правових відносин.
71. Правова поведінка та характеристика її видів.
72. Форма державного устрою.
73. Походження права.
74. Поняття законності.
75. Основні сучасні концепції держави.
76. Поняття та основні форми реалізації норм права.
77. Протиправна поведінка (правопорушення).
78. Співвідношення правової системи та системи права.
79. Система права.
80. Юридична відповідальність та її види.
81. Поняття функцій держави, форми і методи їх здійснення.

82. Система законодавства.
83. Поняття правопорядку, його співвідношення із законністю.
84. Державний режим та його характеристика.
85. Прогалини в праві і шляхи їх усунення.
86. Теорія держави загального благоденства.
87. Роль держави у політичній системі і здійснення державної влади.
88. Правотворчість, її стадії та види.
89. Поняття та принципи правопорядку.
90. Форма державного правління.
91. Поняття, прийоми і типи правового регулювання.
92. Характеристика проступку як виду правопорушення.
93. Основні ознаки правової держави.
94. Правові відносини та їх характеристика.
95. Історичні передумови виникнення держави.
96. Громадянин як суб'єкт правових відносин.
97. Співвідношення правопорядку та громадського порядку.
98. Поняття та елементи політичної системи суспільства.
99. Структура норм права.
100. Законність та роль у її здійсненні органів фіскальної служби.
101. Співвідношення політичної і державної влади.
102. Поняття і ознаки норм права.
103. Дисципліна в органах фіскальної служби як різновид державної дисципліни.
104. Політична природа і основні ознаки державної влади.
105. Правова норма як первинний елемент права.
106. Підстави юридичної відповідальності.
107. Правовий статус громадянина.
108. Дія нормативних актів в часі, просторі та по колу осіб.
109. Юридичні факти та їх класифікація.
110. Основні ознаки держави.
111. Співвідношення суб'єктивного і об'єктивного права.
112. Співвідношення правоутворення і правотворчості.
113. Основні позитивні сторони різних правових концепцій.
114. Організація соціальної влади у первісному суспільстві.
115. Співвідношення правової держави і громадянського суспільства.
116. Суб'єкти права.
117. Причини виникнення держави.
118. Право і держава: лінії взаємозв'язку.
119. Поняття механізму правового регулювання.
120. Історичні типи держави та їх характеристика.
121. Види та основні ознаки соціальних норм.
122. Правова поведінка: поняття, ознаки, види.
123. Передумови виникнення держави.
124. Правосвідомість і правова культура.
125. Форми безпосередньої реалізації правових норм.

126. Поняття і ознаки політичної влади.
127. Взаємодія норм права з іншими нормами.
128. Об'єкти правових відносин.
129. Поняття правової системи, її елементи.
130. Правові системи (сім'ї) сучасності.
131. Структура (склад) правових відносин та їх характеристика.
132. Співвідношення суспільного порядку і правопорядку.
133. Правові презумпції і аксіоми.
134. Проблеми розбудови правової системи України.

ТЕМАТИКА КУРСОВИХ РОБІТ

з курсу

«Теорія держави і права»

1. Методологія пізнання державно-правових явищ.
2. Загальні закономірності виникнення держави.
3. Держава: суть та соціальне призначення.
4. Проблеми сучасної типології держав.
5. Форма держави та її основні структурні елементи.
6. Форма державного правління: еволюція та сучасний стан.
7. Сучасний стан і перспективи розвитку форми державного правління в Україні.
8. Форма державного устрою: еволюція та сучасний стан.
9. Сучасний стан і перспективи розвитку державного устрою в Україні.
10. Політичний режим та його особливості в умовах розвитку сучасності України.
11. Особливості внутрішніх та зовнішніх функцій держави в Україні.
12. Функціонування законодавчої влади в Україні.
13. Державний апарат в Україні: теорія та практика.
14. Механізм держави і місцеве самоврядування.
15. Співвідношення правової держави та громадянського суспільства.
16. Правова держава України: проблеми, перспективи розвитку.
17. Основні форми демократії.
18. Держава в політичній системі суспільства.
19. Правовий статус особи, людини і громадянина.
20. Концепція нормативного праворозуміння.
21. Соціальна цінність, основні завдання, принципи і функції права.
22. Форми (джерела) права.
23. Законодавство України та шляхи його удосконалення.
24. Правова система: теоретико-прикладні аспекти.
25. Систематизація законодавства в Україні: теорія і практика.
26. Реалізація норм права та правомірна поведінка.
27. Роль правової культури в процесі застосування норм права.
28. Правовідносини як складовий елемент механізму правового регулювання.
29. Правомірна поведінка як фактор забезпечення режиму законності в суспільстві.
30. Правовий нігілізм як антипод правової культури.
31. Принципи та гарантії законності.
32. Правове виховання та його вплив на формування правосвідомості і правової культури.
33. Прогалини в позитивному праві та шляхи їх подолання.
34. Правова система сучасної України.
35. Соціальна держава та шляхи її розбудови в Україні.
36. Причини нестабільності правомірної поведінки в Україні.
37. Юридична відповідальність як різновид соціальної відповідальності.
38. Законодавча техніка як вид юридичної техніки.
39. Склад правопорушення як підстава юридичної відповідальності.
40. Правове регулювання: теоретичні аспекти.

41. Гармонізація законодавства України з правом ЄС.
42. Порівняльна характеристика романо-германської та англо-американської правової сім'ї.
43. Соціальна природа правопорушення.
44. Держава і релігійні організації: лінії взаємодії.
45. Проблеми ефективності правового регулювання.
46. Європейський Союз як нова форма інтеграції держав.
47. Глобалізація і функції держави.
48. Законність як принцип функціонування державного апарату.
49. Державна влада як вид соціальної влади.
50. Правовий інфантилізм як форма професійної деформації правосвідомості юриста.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Актуальні проблеми теорії держави та права : навчальний посібник / [Є.В. Білозьоров, Є.О. Гіда, А.М. Завальний, А.О. Осауленко] ; за заг. ред. Є. О. Гіди. – К. : ФОП О.С. Ліпкан, 2010.
2. Алексеев И.С. Начало верховенства права в современном государстве / И. С. Алексеев. – М., 1910.
3. Артикуца Ж. Проблеми і перспективи вивчення юридичної термінології / Ж. Артикуца // Право України. – 1998. – № 4. – С. 56.
4. Бабкін В.Д. Взаємозв'язки філософії права та загальної теорії держави і права / В.Д. Бабкін // Проблеми філософії права. – 2003. – Т. 1. – С. 56–60.
5. Богинич О. Л. Трансформации функций права и государства на постсоветском пространстве в контексте основных теорий правопонимания (на примере Украины) // Модернизация функций права и государства: традиции, установки, тенденции, перспективы : сб. материалов IX Международной научно-практической конференции (10-11 декабря 2011 г.) : Т. 1 / сост. В. В. Груздев. – Кострома : КГУ имени Н. А. Некрасова, 2012. – С. 354–361.
6. Васьнович Й. Правосвідомість та її вплив на ментальність українського народу/ Й. Васьнович // Право України. – 1998. – № 6.
7. Вороніна М. А. Співвідношення держави і права у сучасних ісламських державах / М. А. Вороніна // Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. / Нац. акад. прав. Наук України, НДІ держ. буд. та місц. самоврядування. – Х. : Право, 2012. – Вип. 23. – С. 32–42.
8. Гелей С. Д. Політико-правові системи світу : навчальний посібник / С. Д. Гелей, С. М. Рутар. – К. : “Знання”, 1999. – 426 с.
9. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жофре-Спинози. – М., 1999.
10. Дзейко Ж. О. Законодавча техніка в Україні: історико-теоретичне дослідження : [монографія] / Дзейко Ж. О. – К. : Видавничо-поліграфічний центр „Київський ун-тет”, 2007. – 360 с.
11. Дзейко Ж. О. Помилки при застосуванні правил і засобів законодавчої техніки / Ж. О. Дейко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2006. – № 10 (60). – С. 23–35.
12. Дзейко Ж. О. Правила побудови переліків при створенні та систематизації законів / Ж. О. Дзейко // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 11. – С. 51–54.
13. Дзейко Ж. О. Сучасний стан та тенденції розвитку законодавчої техніки в Україні: теоретичні аспекти / Ж. О. Дзейко // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2006. – Вип. 42. – С. 27–34.
14. Дідич Т. Інститут погодження проекту нормативно-правового акта в системі засобів удосконалення нормопроєктування / Т. Дідич // Право України. – 2009. – № 11. – С. 170–174.

15. Дія права: інтегративний аспект : [монографія] / [Шемшученко Ю.С., Оніщенко Н.М., Кубко Є.Б. та ін.] ; відп. ред. Н. М. Оніщенко. – К. : Видавництво «Юридична думка», 2010. – 360 с.
16. Добродумов П. Про реформу політичної системи України/ П. Добродумов // Право України. – 2003.– № 5. – С. 19.
17. Євграфова Є. Деякі питання використання результатів юридичної науки у правовій сфері / Є. Євграфова // Юридична Україна. – 2010. – № 4. – С. 16–22.
18. Жукевич І. Явні та неявні принципи права: поняття, ознаки та особливості / І. Жукевич // Юридична Україна. – 2009. – № 11.– С. 10–16.
19. Исаев И. А. «Симфония властей»: взаимодействие власти и авторитета / И. А. Исаев // История государства и права. – 2012. – № 1. – С. 26–30.
20. Історія вчень про державу та право : навчальний посібник / А. Є. Шевченко, О. С. Туренко, І. В. Іванов [за ред. А.Є. Шевченка]. – Донецьк : ПП “ВД Кальміус”, 2012. – 352 с.
21. Історія держави і права України : практикум / [А. Є. Шевченко, Л. І. Суюсанов, Г. В. Мухіна, С. В. Кудін, Н. П. Свиридчук] ; за ред. А. Є. Шевченка. – Донецьк : ПП “ВД Кальміус”, 2012. – 248 с.
22. Кельман М.С. Загальна теорія держави та права: підручник / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин, Н. М. Хома.– Львів, 2005. – 580 с.
23. Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) / Керимов Д. А. – М. :Аванта+, 2000. – 560 с.
24. Кистяновський Б. Рельность объективного права / Кистяновський Б. – М., 1910.
25. Ковальський В. С. Правотворчість: теоретичні та логічні засади / В. С. Ковальський, І. П. Козинцев. – К. : Юрінком Інтер, 2005.
26. Козюбра М. І. Тенденції розвитку джерел права України в контексті європейських правоінтеграційних процесів / М. І. Козюбра // Наукові записки Нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія». – 2004. – (Юридичні науки ; т. 26).
27. Колнеков А. Проблеми змін в політичній системі України: політико-правовий вимір / А. Колнеков // Право України. – 2003. – № 4. – С. 5.
28. Кондратьєв Р. Принципи права та їх роль у регулюванні суспільних відносин / Р. Кондратьєв, О. Гернего // Право України. – 2000. – № 2.
29. Конституційне право зарубіжних країн : [навчальний посібник] / А. Є. Шевченко, В. К. Антошкіна, О. А. Кирпичов, Ю. М. Фролов. – Донецьк : Юго-Восток, 2013. – 342 с.
30. Копейчиков В. В. Народовластие и личность / Копейчиков В.В. – К., 1991.
31. Копиленко О. Л. Законотворчий процес: стан і шляхи вдосконалення : кол. моногр. : у 2-х ч. / О. Л. Копиленко, О. В. Богачова ; Ін-т законодавства Верховної Ради України. – К. : Реферат, 2010. – 696 с.
32. Копиленко О. Л. Законотворчість і законознавство : хрестоматія / авт.-упорядн. : О. Л. Копиленко, О. В. Богачова. – К. : Інститут

- законодавства Верховної Ради України, 2011. – 960 с.
33. Коростей В. Якою бути національній теорії держави і права / В. Коростей // Право України. – 2001. – № 7. – С. 23.
 34. Котюк В. О. Теорія права: курс лекцій : навчальний посібник для юрид. фак. вузів / Котюк В.О. – Вентурі, 1996. – 208 с.
 35. Кравчук М. В. Теорія держави і права (опорні конспекти) / Кравчук М. В. – К., 2003. – 286 с.
 36. Крестовська Н. М. Теорія держави і права – Елементарний курс / Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвєєва. – Х. : Одісей, 2007.
 37. Курочка М. Й. Право і законність на сучасному етапі розвитку юридичної науки / М. Й. Курочка // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності : зб.наук.ст. – 2000. – № 1.
 38. Лавріненко О. В. Механізм правового регулювання соціально-трудових відносин: сучасний стан та перспективи розвитку : [монографія] / Лавріненко О. В. – Донецьк : Норд-Прес, 2007. – 182 с.
 39. Лебедева О. В. Сучасні погляди на державу та людину / О. В. Лебедева // Альманах права. Свобода, рівність і гідність особи в правовій теорії та юридичній практиці. – Випуск 4. – К. : Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2013. – С. 196–200.
 40. Лисенков С. Л. Загальна теорія держави і права : навчальний посібник / Лисенков С. Л. – К. : Юрисконсульт, 2006.
 41. Лисенков С. Л. Правовий вплив і правове регулювання як форми прояву дії права на суспільні відносини: співвідношення та порівняння / С. Л. Лисенков // Правові дослідження: українсько-грецький міжнародний науковий журнал. – 2006. – № 1. – С. 28–31.
 42. Литвиненко А. Право та культура: теорія і практика /А. Литвиненко // Право України. – 1997. – № 6.
 43. Лошихін О. М. Функції сучасної держави: нарис юридичної теорії [монографія] / Лошихін О. М. – К. : Логос, 2013. – 228 с.
 44. Лукьянова Е.Г. Теория процессуального права / Е.Г.Лукьянова. – М. : НОРМА, 2003. – С. 42.
 45. Луць Л. Структура правової системи суспільства: загальнотеоретичні аспекти / Л. Луць // Право України. – 2002. – № 9.
 46. Маликов М. К. Проблемы реализации права / Маликов М. К. – Иркутск : Изд-во ИГУ, 1988. – 140 с.
 47. Малишев Б. В. Застосування норм права (теорія і практика) : навч. посібник / Б.В.Малишев, О.В.Москалюк ; [за заг.ред. Б.В. Малишева]. – К. : Реферат, 2010. – 260с.
 48. Малишев Б. В. Правова система (телеологічний вимір) : [монографія] / Малишев Б. В. – К. : «ВД «Дакор», 2012. – 364 с.
 49. Мартиненко І. В. Принципи організації та функціонування державного апарату / І. В. Мартиненко // Право і суспільство. – 2009. – № 1. – С. 41–45.
 50. Марченко М. Н. Источники права : учебник / М. Н. Марченко – [2-е изд., перераб. и доп.] – М. : Велби, Проспект, 2005. – 750 с.

51. Марченко М. Н. Проблемы теории государства и права: учебник / Марченко М. Н. – М. : Проспект, 2001. – 760 с.
52. Матузов Н. И. Правовая система и личность / Матузов Н. И. – Саратов, 1987.
53. Машков А. Проблеми теорії держави і права. Основи: Курс лекцій / Машков А. – К. : К.І.С., 2008. – 470 с.
54. Менюк О. Правова культура в умовах розбудови незалежної України: поняття, структура / О. Менюк // Право України. – 2001. – № 4.
55. Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / кол. авторів ; відп. ред. М. В. Цвіка – Харків : «Право», 2011. – 894 с.
56. Мильков А. В. К вопросу о механизме правового регулирования / А. В. Мильков // Закон. – 2012. – № 3. – С. 147–151.
57. Мірошніченко М. І. Генезис правової системи України: теоретико-методологічний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. Наук : спец. 12.00.01 / М. І. Мірошніченко. – К., 2013. – 40 с.
58. Місцеве самоврядування в Україні в умовах становлення правової держави / [за ред. Ю. М. Тодики, В. А. Шумілкина]. – Х. : Одіссей, 2004. – 392 с.
59. Мотиль І. І. Гуманізація діяльності правової, соціальної держави / Мотиль І. І. // Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ України. – 2005. – № 5. – С. 62–69.
60. Мотиль І. І. Поняття та зміст функцій правової, соціальної держави / Мотиль І. І. // Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ України. – 2005. – № 1. – С. 70–76.
61. Мурашин Г. О. Акти прямого народовладдя: проблеми ефективності / О. Г. Мурашин // Право України. – 1999. – № 10. – С. 8.
62. Недюха М. П. Правова ідеологія українського суспільства : [монографія] / М.П. Недюха. – К. : “МП Леся”, 2012. – 400 с.
63. Нерсисянц В. С. Общая теория права и государства : учебник для юридических вузов и факультетов / Нерсисянц В. С. – М. : Издательская группа НОРМА–ИНФРА-М, 1999. – 552 с.
64. Носов С. И. О соотношении понятий «государство», «государственный аппарат», «государственный орган» и «орган государственной власти» / С. И. Носов // Гражданин и право. – 2007. – № 5. – С. 3–8.
65. Оборотов Ю. М. Теорія держави і права: державний іспит / [Оборотов Ю. М., Крестовська Н. М., Крижанівський А. Ф., Матвеева Л. Г.]. – Харків : Одіссей, 2007.
66. Обставини, що виключають юридичну відповідальність : монографія / А.Є.Шевченко, В.В.Соловйова, О.Л.Стрельник ; за заг. ред. проф. А.Є.Шевченка. – Донецьк : Юго-Восток, 2011. – 178 с.
67. Общая теория права и государства : учебник / под ред. В.В. Лазарева. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Юрист, 2001. – 520 с.
68. Олейников С. М. Функції держави і правові форми її діяльності / С. М. Олейников // Державне будівництво та місцеве самоврядування :

- зб. наук. пр. – Харків, 2012. – Вип. 23. – С. 150–161.
69. Олейников С. М. Функції держави: методологічні складові і розвиток в умовах глобалізації / С. М. Олейников // Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. – Харків, 2013. – Вип. 25. – С. 75–78.
70. Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії / Оніщенко Н. М. – К., 2002.
71. Оніщенко Н. М. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи : [монографія] / Н. М. Оніщенко ; [відп. ред. Ю. С. Шемшученко]. – К. : ТОВ “Видавництво “Юридична думка”, 2008. – 320 с.
72. Основи демократії : [антологія / упоряд. О. Проценко]. – К. : Смолоскип, 2005. – 1108 с.
73. Павловська Л. М. Ефективність правового регулювання суспільних відносин / Л. М. Павловська // Пробл. законності. – 2007. – Вип. 90. – С. 3–10.
74. Палиенко Н. И. Правовое государство и конституционализм / Н. И. Палиенко // Вестник право. – 1906. – Кн.1.
75. Пархоменко Н. М. Держава як гарант забезпечення прав людини і громадянина /Н. М. Пархоменко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право: зб. наук. праць. Випуск 18. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – С. 140–146.
76. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології / Пархоменко Н. М. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – 336 с.
77. Петражицкий Л. И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности. Т.1 / Л. И. Петражицкий.– СПб, 1907.
78. Петришин О. В. Демократичні основи правової, соціальної державності / О. В. Петришин // Вісник Національної академії правових наук України : зб. наук. пр. – Харків, 2014. – № 1. – С. 32–41.
79. Петришин О. В. Демократія як основа правової, соціальної держави / О. В. Петришин // Право України . – 2014. – № 5. – С. 73–82.
80. Правовая система Украины: история, состояние и перспективы : в 5 т. – Харьков : Право, 2011. – Т. 1 : Методологические и историко-теоретические проблемы формирования и развития правовой системы Украины / [под. общ. ред. М. В. Цвика, А. В. Петришина]. – 2011. – 896 с.
81. Примуш М. Політичні партії та виробничий процес / М. Примуш // Право України. – 2001. – №3. – С. 24.
82. Притика Д. Зміцнення законності та протидія злочинності в економічній сфері / Д. Притика // Право України. – 1999. – № 5.
83. Проблеми сучасної конституціоналістики : навч. посіб. / [М. П. Орзіх, М. В. Афанасьєва, В. Р. Барський та ін.] ; за ред. М. П. Орзіха. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – С. 213.
84. Проблемы общей теории права и государства : учебник для вузов / Под

- общ. ред. члена-корр. РАН. д.ю.н., проф. В. С. Нерсисянца. – М. : Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М., 1999. – 832 с.
85. Прокопець Л. Соціальна держава як політична реальність /Л. Прокопець // Право України. – 2000. – № 12. – С. 16.
86. Протасов В. Н. Теория права и государства. Проблемы теории права и государства. / В. Н. Протасов – [2-е изд., перед. и допол]. – М. : Юрайт-М, 2001.
87. Процюк І. В. Глава держави в парламентських монархіях і республіках / І. В. Процюк // Форум права : електрон. наук. фах. вид. – 2012. – № 3. – С. 579–584.
88. Процюк І. В. Форма державного правління: до питання про співвідношення форми і змісту / І. В. Процюк // Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. – Харків, 2013. – Вип. 25. – С. 3–16.
89. Рабінович П. М. Громадянське суспільство і правова держава (загальнотеоретичні міркування) / П. М. Рабінович // Українське право. – 1996. – № 3. – С. 22.
90. Рабінович П. Соціальна сутність держави: теоретико-методологічні аспекти дослідження / П. Рабінович, Ю. Лобода // Право України. – 2001. – №8.
91. Решетников Ф. М. Правовые системы стран мира : справочник / Ф. М. Решетников. – М., 1993.
92. Романов А. К. Правовая система Англии / А. К. Романов. – М., 2000.
93. Рязановский В. А. Единство процесса / В. А. Рязановский. – М. : Юрид. Бюро «Городец», 1996. – 75 с.
94. Самбор М. Інтерес у праві: поняття, сутність, структура / Микола Самбор // Право України. – 2006. – № 1. – С. 116–120.
95. Самофалов Л. П. Теорія держави і права (для підготовки до державного іспиту) : навчальний посібник / [Самофалов Л. П., Старостюк А. В., Чернецька О. В., Шилінгов В. С.]. – Ірпінь : Національний університет ДПС України, 2007. – 198 с.
96. Сарновська С. О. Інструменти та засоби правового регулювання / С. О. Сарновська // Бюл. М-ва юстиції України. – 2008. – № 2. – С. 21–28.
97. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / Скакун О. Ф. – К. : Правова єдність. Всеукраїнська асоціація видавців, 2011. – 523 с.
98. Скакун О. Ф. Теорія держави і права. Підручник. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009, 509 с.
99. Сливка С.С. Професійна культура юристів / С. С. Сливка. – Львів : Світ, 2000.
100. Совгиря О.В. Конституційно-процесуальне право України: навч. посіб. / О.В.Совгиря. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – С. 10–24.
101. Соколов А. Правовое государство. Идея, теория, практика / А. Соколов – Курск, 1994.
102. Супутаев М. А. Право в современной Африке / М. А. Супутаев. – М.,

1989.

103. Сюкияйнен Л. Р. Мусульманское право / Л. Р. Сюкияйнен. – М., 1986.
104. Тацій В. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник / В. Тацій. – Львів «Край», 2007.
105. Тацій В. Правова наука в Україні: стан та перспективи розвитку / В. Тацій // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 2–3. – С. 5.
106. Тацій В. Проблеми становлення сучасного конституціоналізму в Україні / В. Тацій, Ю. Тодика // Право України. – 2001. – № 6. – С. 3–7.
107. Теория государства и права (схемы и комментарии) : учебное пособие / [под ред. Р.А.Ромашова]. – Санкт-Петербург : Издательский дом «Сентябрь», 2002. – 204 с.
108. Теория государства и права / [под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова]. – М., 2002.
109. Теория государства и права. Курс лекций / [под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько]. – М. : Юрист, 1997. – 672 с.
110. Теорія держави : навчальний посібник / М. В. Кармаліта, А. В. Старостюк. – Ірпінь : Національний університет державної податкової служби України, 2013. – 152 с.
111. Теорія держави і права : підручник / [за ред. С. Л. Лисенкова]. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 447 с.
112. Теорія держави і права для підготовки до іспиту : навчальний посібник / [Самофалов Л. П., Старостюк А. В., Кононець Т. Л., Чернецька О. В., Шилінгов В. С.]. – Київ : КНТ, 2008. – 228 с.
113. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / [за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко]. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
114. Теорія права і держави : навчальний посібник / Гусарєв С. Д., Олійник А. Ю., Слюсаренко О. Л. – К. : «Правова єдність», 2008.
115. Теорія права і держави : підручник / О. Ф. Скакун. – Правова єдність. – 2010. – 525 с.
116. Тихомиров Ю. А. Теория компетенции / Ю. А. Тихомиров. – М., 2000.
117. Тихомирова Л. В. Юридическая энциклопедия / [Тихомирова Л. В., Тихомиров М. Ю.] ; под ред. М. Ю. Тихомирова. – [изд. 5-е]. – М. – 2001. – 422 с.
118. Ткаченко В. Д. Функціональне призначення законності / В. Д. Ткаченко // Вісник Академії правових наук України. – Х., 1996. – № 6.
119. Трофименко В. В. В поисках идеального источника права: правовые доктрины мира / В. В. Трофименко // Юрид. Радник. – 2007. – № 4 (18).
120. Удовика Л. Г. Правова система України: глобалізаційні трансформації : [монографія] / Удовика Л. Г. – Запоріжжя, 2014. – 316 с.
121. Унітарна форма територіального устрою України та окремих країн Європи (порівняльно-правовий аналіз) : [монографія] / Шевченко А. Є., Міщук В. В. – К. : «МП Леся», 2013. – 248 с.
122. Хальота А. Класифікація конституційних особистих прав і свобод людини та громадянина / А. Хальота // Право України. – 2000. – № 8. – С. 55.

123. Харченко Н. П. Механізм держави та його структура / Н. П. Харченко / Держава і право. Юрид. і політ. науки. – 2008. – Вип. 41 – С. 91–97.
124. Хаустова М. Г. Глобалізація і її вплив на сутність та соціальне призначення держави / М. Г. Хаустова // Вісник Національної академії правових наук України : зб. наук. пр. – Харків, 2013. – № 4. – С. 30–41.
125. Христова Г. О. Позитивні зобов'язання держави у сфері прав людини як новий напрям дослідження у вітчизняній теоретичній юриспруденції / Г. О. Христова / Вісник Академії правових наук України : зб. наук. пр. – Х. : Право, 2012.–№2 (69). – С.30–41.
126. Цвік М. В. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / [М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.] ; за ред. М. В. Цвіка. – Харків : Право, 2002. – 432 с.
127. Цвік М. Основні напрямки наукових досліджень в галузі теорії держави і права/ М. Цвік // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. пр. – Х. : Право, 2003. – №2–3. – С. 25.
128. Чапала Г. В. Місцеве самоврядування в системі публічної влади: теоретико-правовий аналіз / Г. В. Чапала. – Х. : Право, 2006. – 224 с.
129. Черданцев А. Ф. Теория государства и права : учебник для вузов / А. Ф. Черданцев. – М. : Юрайт, 2000. – 432 с.
130. Черданцев А. Ф. Толкование права и договора : учеб. пособие для вузов / А. Ф. Черданцев. – М. ЮНИТИ – ДАНА, 2003. – 381с.
131. Чернецька О. В. Правові системи сучасності : навчальний посібник / О. В. Чернецька, В. С. Шилінгов. – Ірпінь : Національна академія ДПС України, 2003. – 102 с.
132. Чиркин В. Е. Современное государство / В. Е. Чиркин. – М. : Межд. отн., 2001. – 416 с.
133. Шевченко А. Є. Унітарна форма територіального устрою України та окремих країн Європи (порівняльно-правовий аналіз) : [монографія] / А. Є. Шевченко, В. В. Міщук. – К. : “МП Леся”, 2013. – 248 с.
134. Шульженко Ф. П. Історія політичних і правових вчень : підручник / Ф. П. Шульженко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 464 с.
135. Юридическая жизнь в Китае. – М., 1990.
136. Юридическая процессуальная форма. Теория и практика / [под. ред. П.Е. Недбайло, В.М. Горшенева]. – М., 1976. – 246 с.
137. Юридична відповідальність : проблеми виключення та звільнення / [Оніщенко Н. М., Шевченко А. Є., Скрипнюк О. В., Федоренко В. Л. та ін] ; відп. ред. Ю. В. Баулін. – Донецьк : ПП «ВД «Кальміус», 2013. – 423 с.
138. Юридична деонтологія : навчальний посібник / [за ред. А. Є. Шевченка]. – Донецьк : Юго-Восток, 2013. – 339 с.

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ВИДАННЯ

Автори:

Шевченко Анатолій Євгенійович, *д.ю.н., професор*

Старостюк Алла Вікторівна, *к.ю.н., доцент*

Кармаліта Марія Володимирівна, *к.ю.н., доцент*

Талах Анатолій Миколайович, *старший викладач*

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС

з курсу

ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

За заг. редакцією професора А.Є. Шевченко

Підписано до друку 12.05.15.
Формат 84х60/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Умов. друк. арк. 16,87. Обл.-вид. арк. 14,88.
Наклад 300 прим. Зам. № 7847.

Віддруковано з оригіналів замовника.
ФОП Корзун Д.Ю.

Видавець та виготовлювач ТОВ «Нілан-ЛТД»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 4299 від 11.04.2012 р.
21027, а/я 8825, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
Тел.: (0432) 69-67-69, 603-000.